

Рік XIV.

Р. 1905 кн. V.

Т. LXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XIV Jahrgang.

1905, V B.

B. LXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беджарського.

—♦—♦—♦— Вийшло 81/X с. с. 1905. —♦—♦—♦—

НБ ПНУС

658034

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ІНВ. № 65 8 03 4

Зміст LXVII тому.

---

1. Матеріали до історії української літературної мови, подав Володимир Перетц (з 3 факсиміле рукописи) . . . . . с. 1—32
  2. Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Русь, тепер і давнійше, подає С. Томашівський, I . . . . . с. 1—18
  3. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности, розбір мотивів звязаних з його іменем, написав Зенон Кузеля, I—V (Далі буде) . . . . . с. 1—55
  4. Miscellanea: а) Де був Демян тисяцьким (причинок до історії урядів в Галичині першої полов. XIII в.), под. І. Крип'якевич; б) Апокріф про Сивілю, под. Я. Гординський; в) До галицько-угорських відносин 1848—9 р., под. Т. Ревакович . . . . . с. 1— 8
  5. Наукова хроніка: а) Дневник Велевіцького як жерело до української історії, Ф. Срібного; б) Угорське шкільництво і Русини, С. Томашівського . . . . . с. 1—13
  6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 67) . . . . . с. 1—68
-
-

Inhalt des LXVII Bandes.

---

1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz (mit 3 Aufnahmen) . . . . . S. 1—32
2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. Stefan Tomašivskýj, I . . . . . S. 1—18

3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Zeno Kuzela, I—V (Fortsetzung folgt) . . . . . S. 1—55
4. Miscellanea von I. Krypjakovyč, J. Hordynskýj, T. Revakovyč . . . . . S. 1— 8
5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielwicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj . . . . . S. 1 - 13
6. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 67). . . . . S. 1—68

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Матеріали до історії української літературної мови.

(Зі збірника П. О. Сімсона № 2, XVI ст.).

Подав: Проф. Володимир Перетц.

Історія української мови вимагає ще не мало матеріалів і розслідів. Не кажучи вже про давніший період, не видасться нам досить виясненим питання про долю української мови в XIV—XVI ст., а матеріали не тільки не оброблені, але й на стільки не зібрані, щоби роз'яснити деталі. Справді, крім статі проф. Владимірова ми не маємо навіть систематичного огляду старих рукописей, написаних в границях України-Руси. Звідти наслідок: праці над історією української й білоруської мови в XIV—XVI ст. ведуться напомуацьки, по матеріалам, що випадково попали під руки.

З огляду на те, ми дозволяємо собі подати під увагу читача декілька даних, вийнятих нами з рукописного збірника кінця XVI ст., що став недавно приступним для наукового досліджу. Маємо на думці рукопись збору П. О. Сімсона в м. Ржеві, № 2. Він описаний в найзагальніших рисах його властителем і не без недокладностей¹⁾. Рукопись ота — збірник завбільшки невеликої чвертки, написаний півустановом двох почерків, перший старший (карт. 1—181), другий — м. б. не дуже новіший (181 відв. — 211 відв.), на 211 карт.; на нашу думку він не може бути зачислений до початку XVI ст., а тільки до кінця, як по характеру деяких статей, так і по письму. Папір гладкий,

---

¹⁾ Описаніє рукописей принадлежащихъ П. О. Симсону. Тверь. 1902 г.. ст. 16—18.

жовтавий, водяні знаки не добре видні і трудно їх відрізнити: ружонисъ нерав була підмочена; киновар декуди в заголовках розилив ся і годі його розібрати.

Переходимо до змісту. З початку, зараз під заголовком, в якого можна прочитати тільки кінець: „...стыѣ ѿцѣ къ полсѣ“ — ряд коротких слів, які подибуємо в Прольозі й Измаратді.

К. 1... Поч. *Послшайте оубо братіе Гѣда глѣоща...*

К. 2. *Повченіе ѿ млѣтини. Поч. Зинѡнѣ црѣ в'зѣ дщєрѣ нѣкож вдовѣци...*

— „ —. *Ивана Златѣустаго чтѡ єст знама совершенаго христїанина¹⁾ Поч. Бѣра прѣва ѡ дѣла влѡгочестива...*

К. 3. *Повченіе²⁾ Поч. Каѣни сѣа своѣго ѿ юности его, ѿ при впокѡнѣ та...*

К. 3. відв. *Слово стѡго Насилѣ³⁾. Поч. Бѣгаймо кратїа пїаства...*

К. 4. *Слово кѣко похвалѣть побаратїе властемъ Поч. Братїе при всеѣ повинѣйте властемъ.*

К. 4. відв. *Іѡанна Златѡстаго ѿ матежнѣмъ жїзни ѿ покланїї: Поч. Раѣумѣйте братїе свѣта сегѡ матеж...*

К. 5. відв. *Слово стѡго Насилѣ... ѿ похвалѣ дѣлаючи... наѣ. Поч. Исхотѣвшѡ мї братїе ѿ сиѣ к ваѣ глѣти.*

К. 7. *Слово ѿ черноризци [дашемъ] рїзѡ свою нишиѣ. Поч. Чернорїзѣ нѣккѣй ѿмѣ двѣ рїзѣ...*

К. 7. відв. — 8. дрібні виписки, питання і відповіді.

К. 8. *Слово ѿ патерика ѿ двою братѡ по плоти имѡщиѣ враждѡ междѡ совою. Поч. Были двѣ врата по плоти вѣ градѣ Костаѣтинѣ...*

К. 10. *Свѣ Маргарита⁴⁾ Слово ѣ. глава ѿ. Поч. Запрѣщаєѣ ѿ неповелѣваєѣ вѣ црѣкви творїти вєскѣдѣ.*

К. 10. відв. *Слово Іѡанна Златѣустаго ѿ смѣрти Поч. Чтѡ сї велика тѣйна, люта сї смѣртѣ...*

К. 12. *Иже вѣ стѣхѣ ѿца нѣшего Іѡанна Златѡоустаго на стѡюю пахѡ Слово оучїтелѣно: Поч. Прїїдѣте ѿ пристѣпѣте, ѿ нослѡудїте братїе...*

¹⁾ Наведено новим письмом по стертому.

²⁾ Киновар вилиняв, по ньому написане щось новим письмом, що годі розібрати.

³⁾ Підправлено новим письмом. ⁴⁾ Там само.

К. 13. Повченіє Іѡа^н: Златѡустаго ѡ смѣрти бл^вни ш^ч прочестй. гла^н кѣ. *Поч.* Бра^те молю вы ѡмѣйте на бѣмѣ своѣ^н зѣвжды...

К. 13. відв. Бизна^нє ѡ нашка ѡ животворашчє тр^оци выкладно. гла^н. кѣ. *Поч.* Котѡрый члѣк хр^тіанскї хѡче...

К. 16. З півелова (5 рядок з долини) в ряду з продовженнем више згаданѡї статї — відривок: ...врѣзи мѣ єдиному ѡ рїзѣ свои^х...

К. 17 відв. уриваєть ся статя з Патерика і наступає відривок про Сергія Вірменина.

К. 17 відв. Слово ѡ покаїніи грѣшнихъ. *Поч.* Почтѡ глєни члѣк. Любїи сѣтвориш...

К. 18 відв. дві малі виписки зі свв. Василя В. і скитського Патерика, далі —

— » — Йже вѣ стѣ ѡца нашого Василиа слово ѡ пѣанствѣ. *Поч.* Пѣанство па^н ѡвѣдєніа пш^шше єст...

К. 20 відв. Повченіє йже во стѣ ѡца ниєго Климента єпѣа солѣнскаго. *Поч.* Подоваєть на^н братїє на всѣ прѣдники...

К. 21 відв. Слово Іѡа^н: Златооўстаго, како подоваєть во цркви стоѣти на молиткѣ съ страхомъ. *Поч.* Йше вѣ цркви на мѣтвѣ стоѣти.

К. 22. Слово стѣго І^нтїѡха дѣши спасєніє. *Поч.* Всакомѣ члѣкѣ подоваєт братнє моѡ...

К. 22 відв. Слово Іѡа^н: Златоу^сстаго ѡко неподоваєт вѣкрити [ѡкле]тѣюшимъ братию г^оди [бл^вни]. *Поч.* Дѡбро оуѡ възлюблены надѣкати са на гѣ...

К. 24. Слово ѡ нѣли блже^ннаго Євсевїа архієпѡпа. *Поч.* Внѣлю свци по стрѣни сѣдѣши...

К. 28. відв. Повченіє Іѡа^нна Златобѡстаго на пѣматъ апѡла ѡли мѣнка. бл^вни ш^ч. *Поч.* Дѣ єсте вѣдѣще братїє ѡ семъ...

К. 30. Слово стѣго ѡца Симеѡна (відв.) єпѡпа мєсопотамскаго ѡ смѣрти. *Поч.* Послѣхайте братїє якѡї стра^н ѡ вѣдѣ приѣти...

К. 32. відв. Слово Іѡанна¹⁾ златобѡстаго како вѣстатї²⁾ в^н ноци на мѣтвѣ бл^вни ш^ч. *Поч.* Прїйми шїтѣ, орѣсте ло^нче...

1) Обведено по вилиняному киноварї. 2) Так само,

К. 34. Слово І́о́а́н: Зла́ѣстаго ѿ нево́стаіющи́х на ѱтрѣ́ню къ цркви. Поч. Превы́ваіаи в' лѣности кто ѣже во житіи се́ не спѣ́тса...

К. 35 відв. Слово ѿ патрі́кїи, іако не досто́нѣ іти ѿ цркви ігда пою́тъ. вл°ви вѣ. Поч. Бра́тіе слы́шите іже дре́вле съвѣ́ст са...

К. 37. Слово прѣ́внаго ѿца́ ішого Єфре́ма ѿ вто́рох прише́ствїи. Поч. Ігда члѣ́к житїа і лѣ́та сконча́ют са...

К. 46 відв. Слово въ стѣхъ ѿца́ іши́х ѿ великѡ́х по́стѣ і ѿ Петро́вк і сїсо́вк і филиповѣ. Поч. Іже втѣ́ вкрѡ́нїи є́ст хрѣ́тіани́х, послѣ́хайте вра́тіе и сестры..

К. 49. Слово въ стѣхъ ѿца́ іши́х, ка́ко хрѣ́тіано́х (відв.) подо́баєт жити. Поч. Іже нї́к лю́бимїи простира́ю к ва́ слово...

К. 51. Слово ѿ филиповѣ́ по́стѣ іже прѣ́ржѣт-вомъ х°вы́х хрѣ́тіано́мъ. Поч. Бра́тіе се́ вре́мє є́ст вѣзде́р-жанїа...

К. 52 відв. Слово Сѣ́го Інаста́сїа іг҃мена (53) су-найскаго, іже не імѣ́ти гнѣ́ва. Поч. Мнѡ́го мо́жет мѣ́тва ірѣ́внаго поспѣ́ваема...

К. 59. Єказанїе Дѣ́анїи ст. ѿца́ на́шего, Ігафа́на, ма́р: і. Поч. Єга́фїи ѿца́ ізмла́да нача́т воіти са бѣа...

К. 61. При́ча ѿ вога́тыхъ ѿ колга́рскы́х кнїгъ. Поч. Члѣ́к нѣ́ккїи хо́жѣше на́ поли чѣ́тъ...

К. 63. Слово І́о́а́н: Зла́ѣстаго іако не лени́ти є́-сти кнїгъ: вл°ви: Поч. Мнѡ́зи же почитанїе́х стѣхъ кнїгъ писанїй ис пра́ваго пѣти завѣ́дише погнѣ́ди...

К. 64. Слово прѣ́внаго ѿца́ на́шего Єфре́ма іако (?) слы́хати стѣхъ кнїгъ. Поч. Ко́ли то́вѣ бра́те зкнїи мѣ́сли начнѣ́т мѣ́тити оу́...

К. 64 відв. Слово І́о́а́нна Злата́ѣстаго¹⁾ къ глѡ́-щи́х²⁾ нѣ́ленѣтиса в ми́рѣ жы́вѣщи^х²⁾. Поч. Вѣ́даи во́ждїи ѿ се́, чтѣ́ мѣ́сто не спасетъ на...

К. 66. Нача́ло і-ци, нѣ́ла ѿ мыта́ри і фарисе́и. сло́в: а, вл°ви: Поч. Нї́к прїйдѣ́те вра́те і послѣ́хайте вѣ́ієго́ гла́са...

К. 67 відв. Нѣ́ла ѿ влѣ́но́х снѣ́ гдїи вл°ви. Поч. Нї́к вѣ́злюблѣ́ннаіа бра́тіа, послѣ́да́те са́маго хдїа...

1) По стертому киноварі поведено пізнїйше чорнилом.

2) Так само з поправкою; м. бути: „незѣ́к спѣ́тиса въ ми́рѣ жы́вѣщи^х“.

К. 69 відв. **Н**дла ма сопствнаа, слово ѡ думленіи дши, Гї бл°ви. *Поч.* Рау́мкїте братїе и помыслїте, кїи стра^х и трепа^х...

К. 72. **С**лово в' нхлю сыропв^{ст}нсю бл°ви ѡче: *Поч.* Послухайте нїк братїе и дшїкныа двє^р ѡврзїте...

К. 74. **Н**хла а. поста ношченїе^х [sic!] хр°тіано^х: *Поч.* Вхзюкле^ннїи вїдите нїк ѡ самы^х вещех^х постны^х...

К. 76 відв. **Н**хла а; поста повченїе иже во сты^х ѡца ншго Яданасіа. *Поч.* Приствпїте нїк братїе, вхзюкле^нное стадо хво...

К. 78 відв. **Н**е^х: г. поста, повченїе вх сты^х ѡца нашого Яданасіа. *Поч.* Нїк приствпаше братїе ва дни сіа по^{ст}ныа рау́ймбса...

К. 81. Повченїе иже вх стых^х ѡца ншго Яфанасїа, не^х: д.: по^{ст}та: *Поч.* Приствпїте нїк братїе црквнаа чада, ѡбкчное повченїе ва^х сьтвори^х...

К. 82 відв. **В**' нхлю є. поста повченїе Феуара ствдїйскаго, бл°ви ш^х. *Поч.* Нїк оуво братїе помалк по^{ст} сїи ско^хчае^тса...

К. 84. **С**лово...¹⁾ сьво^т: Праведнаго Лазара. ѡ.¹⁾ вхскрсенїи егѡ: *Поч.* Нїк вхсіа скѣтозрнла памл^т вхскрсенїа хва...

К. 86 відв. **Н**хла, цвѣтнаа повченїе [иже] во стых^х ѡца нашого Яданасіа²⁾. *Поч.* Нынк братне преплывше ико морскю пшчїнш постное теченїе...

К. 88 відв. **В** четве^р: великїи **С**лово ѡ стр°ти хвк. *Поч.* Прїде хс. на стра^{ст} во^хнсю нїк і на ада сьнїйдѣт^х... на підставі Нікод. Еванг.

К. 92 відв. **В**пато^х великїи сьтворшеє [са чдо] вх Црїградк ѡвраз... *Поч.* Вх цр°тво Івстїана великаго сьтвори са чдо прєславное достойно памати...

К. 95. Повченїе в' сс^б: вели^х: бл°ви ѡче проче^с: *Поч.* Нїк братїе хоташе приствпїти кх стїи страшнїи тайнк...

К. 96 відв. Повченїе на вхскресенїе г°не. *Поч.* Вх вече^р свѣотнїи свїтаюши свѣотк вх прїзвю свкотш прїдоша жїны рано на гробк...

К. 98. **В**' не^х: свѣ...(?). Повченїе: *Поч.* Вхскрєс вг^х жїзнь мїрш даровл, вхскрє^с гѣ, до ада иде... На підставі Нікод. Еванг.

¹⁾ Киновар вилияв. ²⁾ Ледви можна прочитати, киновар замазаний і стертий.

К. 101. В' не^а: по па^оц^к св^к: пошченїє. Прїйд^кте нн^к бра^тє, посл^бхайте, сїю ст^оюю н^алю что съхранїте...

К. 102 відв. Н^ал^а ^а-^а по пасц^к ст^{го} ап^ола ^омы д^вк^ренїє (з) ^о в^кскресенїи г^они. Поч. Н^нк^т о^убо д^нь г^а н^аниго і^с х^а, прослав^лем^ъ...

К. 103 відв. В не^алю ^г. по па^оц^к пошченїє¹⁾ мироносн^ц і^осн^фа. Поч. В^ълюбленнїи, нн^к с^лнце по^а ^облако^а крас^дса и лю^бїмо е^{ст} вс^кк^х вид^лши^х ^те...

К. 105 відв. Н^ал^а ^д. по пасц^к. ^о мытари і ^о разслабленном^ъ. бл^ови ш^ъ. Поч. Б^аг^ыи в^с ч^лколюб^е, г^ъ н^аш^ъ і^с х^с...

К. 106 відв. Не^ал^а ^ї. ^о с^ар^анн^к (sic!) пошченїє. Поч. Бра^тє аз^ъ на вс^ак^с не^алю хот^а бо^ши св^брати...

К. 108 відв. Не^а: ^ї. по пасц^к ^о сл^пцї пошченїє. Поч. Н^їс^да м^ї їст^ъ пок^дати в^ам^ъ в^ъ в^аш^ї люб^вї, в^рат^їе...

К. 110. В' четв^р: ^ї. не^али в^ъзн^ес^їнїє г^оне. Пошченїє. бл^ови ^оче проч^е. Поч. Н^нк^т наст^а пр^ад^ник^х н^ам^ъ в^рат^їе...

К. 111 відв. Не^ал^а ^ї. по пасц^к, сов^бр^ъ ст^ы ^оц^ъ иже в' Н^ик^їн св^бран^ны^х. Поч. В^ъ ^ал^ек^сан^дрїй ^їг^уп^естей. в^к в^кт^о пр^езв^итер^ъ...

К. 113 відв. Не^а: ^ї. с^ъш^їствїє ст^{го} д^ха бл^ови ш^ъ. Поч. В^сїг^да жада^т в^ъ пр^оно н^ашего сп^їн^а...

К. 115. Н^ал^а ^а вс^кк^х ^{ст}ы^х; пошченїє, бл^ови ш^ъ. Поч. Ра^дуїса р^аю. веселї са н^бо, и^грай зе^ле...

К. 116 відв. Не^а: в^ї. пошченїє ст^{го} ап^ола П^ет^ра²⁾. бл^ови ^оче проч^ест^н. Поч. Помыслите в^рат^їє, в^оїте са и^тр^еп^ашїте всї ч^лв^ци...

К. 118 відв. Н^ал^а... пошченїє ст^{го} ^теодора ст^вд^їта [ш] д^вмил^їнїи д^ши. бл^ови. Поч. ^ох^ъ т^ев^ъ д^шє мо^а д^вб^ог^а. к^ако и^зм^їдеш^и и^с тел^ес^ї сег^д г^нб^ос^наго...

К. 120 відв. Не^ал^а ^д. пошченїє ст^{го} ап^ола П^ет^ра бл^ови ^оче проч^ест^н. Поч. Прїйд^кте в^рат^їє м^ал^їи и^велїцїи, м^жи и^жен^ы...

К. 122. Не^ал^а: ^ї. пошченїє. ст^{го} пр^орка Исаї^а, ^о посл^дн^ых^ъ д^нїх^ъ. Поч. Т^ако г^лет^ъ г^ъ сл^ышїте с^ло^ве ч^лв^чт^їи...

1) Обведено чорнилом півнійшою рукою і, здасть ся, хибно.

2) Обведено чорнилом.

К. 124. Неделѧ, ѿ. Єказаніе мирѧ вѣторое Исѧѧ¹⁾ прорка. Єгда молісѧ ѡ послѣднихъ днѣхъ. влѣви шѣ прочесті... *Поч.* Паки послѣхайте снѡве члчвстї гласѧ вѣѧ...

К. 125 відв. Неѧлѧ: ѿ. Єказаніе Іѡанна златоѡстаго, ѡ млтвѣ, ѿ ѡ гѡрнѣмъ сѣдѣ. влѣви ѡче прочесті... *Поч.* Вѣзлюблѣнній, свѣтныѣ дѣлѣ житїа сего...

К. 126 відв. Неѧлѧ. по Рождествѣ хѣвѣ. Єказаніе ѡ іавлѣнїи свѣды прѣжѣе хѣ. лѣтѣ до рожѣтва хѣва во перскої странѣ (К. 127)... в' кѡмирницї црѣкой²⁾. влѣви ѡче прочесті... *Поч.* Испѣрва ѡ перскѣ ѡвѣданѣ выѣ хѣс...

К. 130 відв. Єлово ѿже во стѣхъ ѡца нашого Квріѧла ѡ ісходѣ дшѣ и ѡ кѣ. мытарствѣ. *Поч.* Єѧже тѧїны несвѣдѧт мнози, сїю намѣ квріѧлѣ стѣнѣ фїлосѡфѣ поведѧ...

К. 135. Єлово ѡ днѣхъ ісчѣтенныѣ по смѣртї члѣвка, стѣго ѡца Макаріѧ: *Поч.* Іѧкоже вѡ аще ѡ црѧ земнаго посланїи вѣдѧт вѡннѣ...

К. 138 відв. Єлово чѣдѣ прѣчеє мѡжетѣ по смртї дшї помагати, єпа Филїѧ: *Поч.* Яще сѣгрѣшенїѧ по смртї неірошенѧ соутѣ...

К. 140. Єлово ѡ посланїѧ, стѣго ѧнѣла Пѧвлѧ ѡ тѣарї члчвстѣй, влѣви шѣ прочѣсти: *Поч.* Єлѡшїте снѡве члчвстїй, ѿ вѣнїмѧте срѣцемѣ ѿ влѣвите гѧ вѣ безпрѣстанї...

К. 143 відв. Єлово ѡ патерїка: ѿже не ѡсѣждати нїкѡго сѣгрѣшѧюще вратїѧ, ѡсѣждѧ во інаго ѧнтїхрїстѣ *єст* *Поч.* Чюдныѣ Іѧвѧ сѧвѧтїйскїѣ повѣдѧше глѧ, іѧко сѣдѧщѣ мї речѣ...

К. 144 відв. Єлово ѡ нелицемѣрноѣ чернозци (sic!). влѣви ѡче. *Поч.* Повѣдѧше Іѧфанѧсїн прѣзвїтѣр повѣсть страшнѣ сѣлѧ...

К. 145 відв. Єлово ѡ мѣцѣ гѣда нашого іѣ хѣ, іѣ ѡ погребенїї тѣла гѧѧ іѣ ѡ воскрѣнїї, Карїѡна іѣ Леѡгїна, сынѡвѣ велїкаго Єѡмѣѡна, закѡннїка вѣ пѧто^{кѣ}, велїкѣ дѣлѧнїе стѣмѧ трѣца: сѣже ѿ в' сѣ-

¹⁾ Исѧѧ — обведено чорнилом.

²⁾ Пів рядка киноара зовсім затерло ся, ледви можна розібрати.

воту великѣю. вл°ви ѿче¹⁾): Поч. Въ ѿмѣ стѣмъ Тр°ца начинаю^тса дѣянїа сп҃са нашего іс̄ х̄а, и^ж ѿврѣтѣ цр҃ь великій Фео^{до}сїе в' Римѣ...

К. 173. М°ца сеп'тєврїа во пєрвї (літатура) ст҃го Сумєѡна сто^пника. вл°ви ѿче про^чстї: Поч. Стрѣшна тайна вѣсть въ днї наша, ѿзволїса мнѣ грѣшному бѣмленномъ дѣтѡнїю...

К. 176 відв. М°ца тогѡжъ въ ѿ. чюдо ст҃го архїагла Мухайла в' Хѡнѣхъ: Поч. Въ ѡны днї іавї са архїагла Мухайл в' Хѡнѣхъ. Архипк прѣпномъ своѣмъ... Сїм чудес.

К. 178. М°ца того^ж въ ѿ. днѣ, ро^ж: пр°: Бѣла: вл°ви ѿче прочестї: Поч. Въ лѣто написанїа Тиверїа кесарѣ ѡбою на десѣте колѣнѣ Іїлевъ...

К. 180 відв. М°ца; того^ж, дї. слѡво на воздвиженїе ч°тнаго кр҃ста г҃на: вл°ви ѡ^ч прочстї: Поч. В лѣто сє^мое цр҃ствѣющѣ Квѣстантїнѣ великомъ, стѣденаго м°ца ..²⁾.

К. 183. М°ца то^ж. ѿ. ст҃го мѣника Никиты. Поч. Быст мѣ^ж вѣговѣрѣ^н ѿменѣ Никита, снѣ цр҃а Маѣмїана... Апокрѣичне.

К. 187. М°ца ѡ^ч кѣ. стр°т^ь ст. мѣ. Дїмитрїа. Поч. Преславнї х̄въ Дїмитрїе баше в цр҃тво Маѣмїана цр҃а ѿ Де-клитїана...

К. 188. М°ца то^ж въ вї. стра^т стѣмъ мѣнци Паракєвы. Поч. Цр҃ствѣущи Дѣшклитїанѣ нечє^тивомъ законопрестѣпникѣ...

К. 192. М°ца то^ж вї. сово^р ст҃го архїгла Мухайла. Поч. Прєблгї чл҃колюбє^н Бг̄ъ хотѣй всѣго мїра в' єдино совєршнтн...

К. 193 відв. М°ца, то^ж. кѣ. оукє^ннїе Пр°тоїе' Бѣнї. Поч. Бы° ѡтровокици Мрїн в. лѣта, рє^ч Іанна Іакї^ммоки, бѣкєдн^н ѡтровокицѣ...

К. 194 відв. М°ца дє^чврїа дї. стра^т ст. мѣнци Еврварн. Поч. При цр҃и Маѣмїанѣ, ѿ при ви^чце Максимїанѣ...

К. 196 відв. М°ца то^ж ѿ. ст^ь ѡ^ч Евѣвы како вѣдн аг҃гли³⁾. Поч. Стѡмъ ѡцѣ нашємъ Евѣк живѣщи во пѣстыни...

1) Дальше з горн на паристих сторонах заголовок: „пасїа“.

2) Від половини тої статї, К. 181 відв. зачинаєть ся нове письмо. 3) Поверх киновару наведено пїзнїйше чорнилѡм.

К. 197. М^оца то^ж сказаніє ѿ ро^ж хѣѣ. Поч. Бы^{ст} повеленіє ав҃г҃стѣ кѣсарѣ написати всѣо вселеннѣю... Из Протоев. Якова.

К. 199. М^оца то^ж ѿ. Бѣоѣвленіє Г^оне. Поч. Иѡанѣс кр тѡ тѣржище сѣтворимъ лювѣію ѣго..

К. 200. відв. М^оца феврваріа ѣ. срѣктеніє гѣ нѣго іѣ хѣ. Поч. (К. 201) Дне^о крате законѣдаве^н на^о совершам. іако м адене^н восходи^т во црѣвѣ земна Іер^олма..

К. 202 відв. М^оца мар кѣ. Блаѣовещеніє пре^{ст} Бѣа. Поч. Твѣре^н всеѣ твѣри чѣколюве^н мл^твѣи вѣъ на^ш, всегдѣ пеки-сѣ рѣдо^н чѣкы^н..

К. 203. М^оца ав҃г҃уста ѿ. Прѣшвра^ж: Г^ода на^ш Іѣ Хѣ. Поч. Понѣже в веда^н и скорве^н. хѣ вѣго ко чѣко^н своїмъ. бывше^н ѣнѣкше^н вѣце..

К. 203. відв. М^оца то^ж ѣ. оуспеніє пре^{ст}. Бѣй. Поч. Єгдѣ гѣ вѣ на^ш пріѣти ѣзволи мѣрѣ свою. а^нглѡмъ ѣй преставленіє ѣа возвѣсти..

К. 206 відв. Десетеро Бѣіє Пріказаніє, (взянне) ѣже вѣъ написавъ мѣзѣнны^н перстомъ на скрыжалѣ^н каменны^н на синѣстѣкѣ гѣрѣкѣ и да^н пр^оркѣ Моисею. Поч. Я. Милѣй Бѣа твоѣго..

К. 208. Почитаніє ѿ Явгари црѣи по... речѣ (?). Поч. Блавно црѣтѣво... Після короткої молитви — коротка розвідка про Авгара, про його виздоровлення і молитва.

К. 209. Ѣ посланіє Г^ода нашѣго Іѣ Хѣ ко Явгарю црѣю. Поч. Бѣженъ ѣси Явгарѣ црѣю и грѣхъ твой зовеми Єде^н..

К. 210. Бывше ѡ стѣомъ ѡврѣсѣ. Поч. Приѣ^н Явгарѣ црѣ г^оне писаніє. И посла Явгарѣ црѣ скорописца..

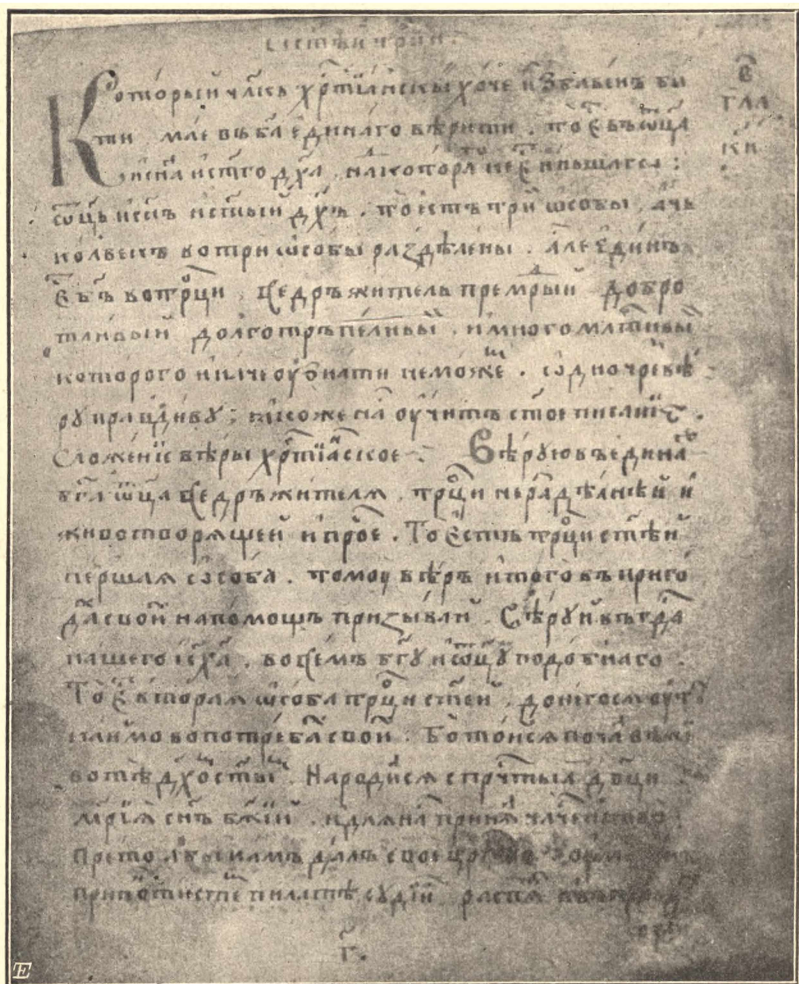
Уриваєть ся легенда — а разом з нею й цілий збірник на словах К. 211 відв.:

...и вы^{ст} радо^{ст} велѣа по всемѣ градѣ и мл^тна многи тво-рѣше вдовница^н и сирѣта^н и вси^н ѡукоги^н. и вѣроваша воймѣ ѡца и сѣа и стѣго дѣа нѣкѣ и прѣно. По вознесеніи^н Г^ода нашѣ^н Іѣ Хѣ. Посла^н вы^{ст} Фаѣдѣ аплѣ ѡ вѣа. дай..

Знаючи склад збірника, читач може виробити собі з поданого низше матеріалу — ортографічного й лінійвістичного — понятє про мову статей.

Що дотикаєть ся палеографіѣ, не представляє збірник Сімеона на перший погляд нічого замітного; в ньому вживаєть ся досить звичайний в західно й південно-руських рукописах з кінцем XVI ст.

т. тв. молдавський півустав зі всіми його типічними прикметами аж до ортографії, про яку говоримо ниніше. Звертає на себе увагу: в першому почерку — вязанне в заголовках, що деколи зовсім не можна відчитати; в обох знова почерках — оригінальні деколи

(близько дві третини натуральної великості).

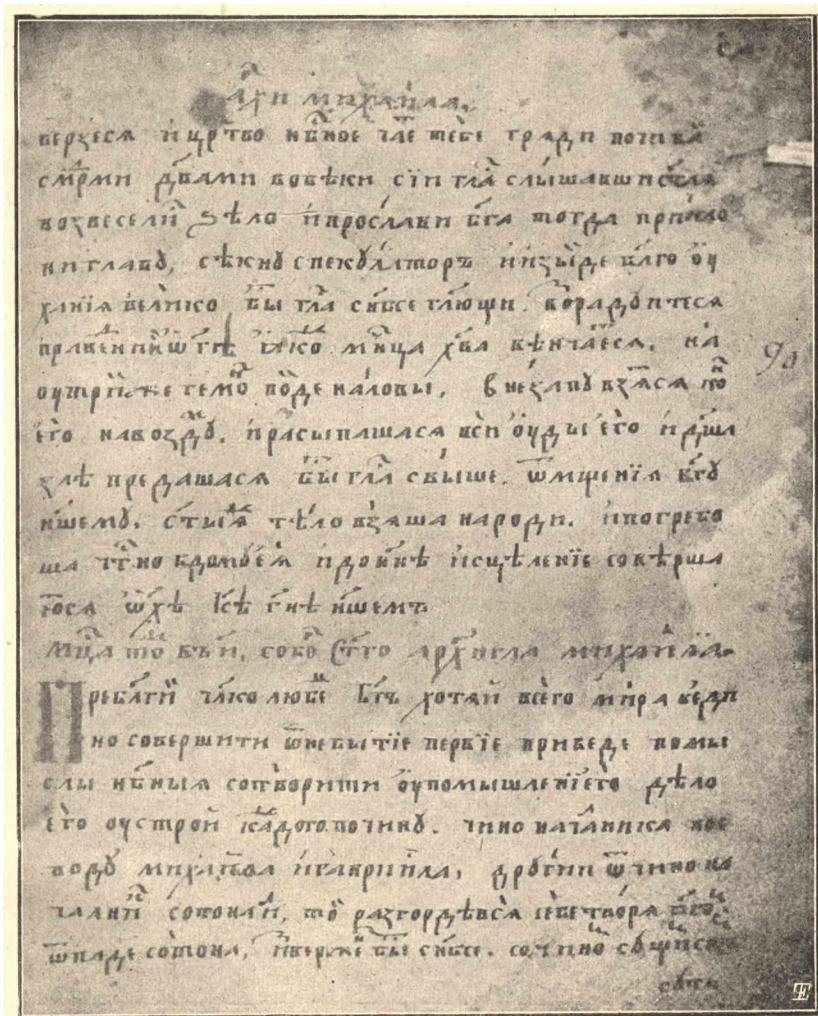
лігатури, а також деякі букви, характеристичні для славянського письма, що підпало під вплив грецького й латинського.

З окремих букв згадаємо: **Ѣ** в виді грецького **Σ**, досить часте в заголовках; **Ѧ** в виді великого латинського **W** з розверненими

кінцями; а має вид **Ж** (к. 205 і ин.). Очкове о вживаєть ся двох типів: з одною точкою: **О**ка, 37 відв., 38 відв., і з двома: **О**чіма к. 1, **О**чи к. 11, 23 відв. і ин.

Лігатури зустрічають ся такі:

т р: **Ѡ**рѣдъ б, **Ѣ**рѣъ, с **Ѥ**шива з відв. і бог. ин.

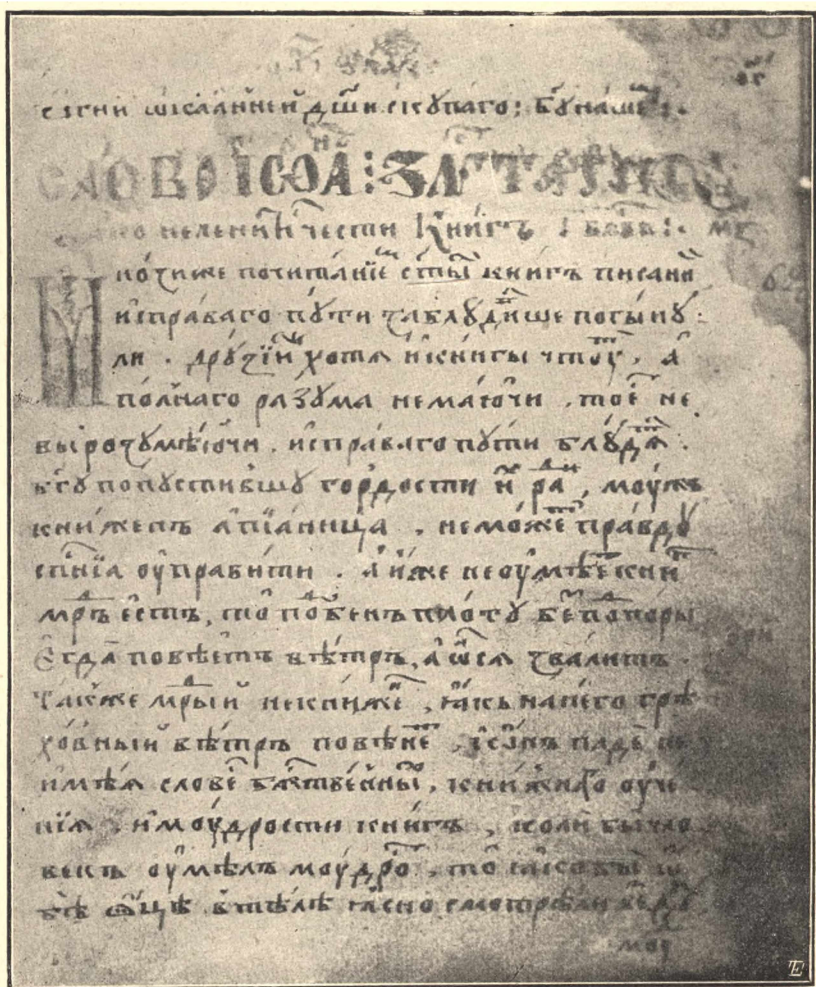
т в: сь **Ѡ**риъ б, відв. і ин.

т и: бы **Ѣ** 7 відв. жа **Ѣ** 13 відв.

т у: **Ѥ** 9, нише **Ѥ** 73.

а г: рѣкша **Ѥ** 5 відв. і бог. ин.

а у: рѣ мѣйте 4 відв. і ин.
 вѣ: ѿзрадовася 7 відв.
 в п: и ѿола^х 40 (зам. в пола^х).
 в р: преѣ атиса 11; ѣ ан вселиса 46.
 в с: ѿ и 3 відв.; 196 і бог. ин.

м у: єдинороѣно м у 16, ст м у 199 відв.
 н у: вѣ трѣ 155.
 п р: П отивѣ 4 відв., приѣчиже са 8, часто.
 ш ѣ: дѣ ю 202, 205 і ин.

Для яснійшого представлення почерків збірника додаємо знимки письма першого переписування (к. 14, 63) і другого (к. 112).

Що тикаєть ся ортографії, то вона визначаєть ся, загалом беручи, постійністю: се ортографія гарно, грамотно написаних рукописей і друкованих книг, що появили ся в південно-західній Росії при кінці XVI столітя. Богато випадків болгарської правописи:

ъ зберігаєть ся: съгрѣшиша 1, дрѣжава 4 відв., грѣка 10 відв., прѣвѣ 20 відв., мрѣзци 9, жрѣтвы 6 відв., слѣзми 43, млѣнѣ і бог. ин. Дуже часто те ъ зберігаєть ся при плавних р, л, але часом зустрічаєть ся там, де його трудно було би сподівати ся в XVI ст.: кѣторѣд 32, кѣзлища 41 і ин., де воно має значінне чистого самозвука о.

ь досить звичайне при кінці слів: прѣать 47, всакъ 74 ин.

Брак йотації, як видно ще з наведених вище примірів — дуже частий; додамо: красѣа 4, земныа 6, всакоа 5 відв., съвершѣныа 7, ѡчлѣнѣ, вѣчнѣа 18 і бог. ин.

Деколи зберігаєть ся старинне ꙗ: прѣждає 103 відв., але частійше прѣѣ і т. д.

з уживаєть ся правильно: дрѣси 43 відв., сло 47, мнози і инше.

Досить часті склади гы, кы: тоугы 43 відв.

Малий юс (ѡ) уживаєть ся в значінню ѡ, переважно в середині і при кінці слів; на початку звичайно ѡ.

Великий юс (ѣ) рідкий, але все таки зустрічаєть ся: сѣпостѣа 11, сѣж 11, дѣж 73 відв., 179.

Поруч з тим, певна скількість слів носить сліди ортографії західно-руських документів XV—XVI ст., замінивши ꙗ, що страшило вже значінне, на ѣ: кѣсѣдовати 9 відв., нѣѣзе 10 відв., в теле 11 відв., на зворѣ 27, вѣнѣаѣт 38, вѣнци 116, на сѣѣте 40 відв., именѣа 43, резонѣа 52, хотѣнѣ 62, пѣзѣ 73 і инше.

Та заміна старинного ꙗ на ѣ, поруч з поданим низше отождненням ꙗ-ї, каже нам, що, збірник Сімсона найправдоподібнійше був копією з оригіналу, написаного білорусином; об чім говорять і деякі статі збірника.

Але й той білоруський оригінал своєю дорогою підходить в богатых статях до оригіналу — коли не середноболгарської, то з перевагою сер. болг. правописи, так модного в XV ст.

Хоч як старанно загляджували переписувачі збірника архаїзмами і прикмети своїх попередників, то все таки знаходимо більш як 10 випадків, де виявила ся отверто середно-болг. правопись:

мола (1 к. sing. praes.) 209, мола сѧ (так само) 136; ѡмѧще (зам. ѡмѧще) 6 відв. 20, і поруч нмѧши 74; в'на (acc. sing. fem. gen.) 90 відв., в' бѧна (так само) 139; бѧгоуѧнїе 107 відв.; мѧтѧще сѧ 142; в двох випадках маємо невдалу перерібку середно-болгарської ортографії на руський спосіб: кроке ѡю (сер.-бол. ѡж з ѡ) 90 відв.; ѡбрѧтох стежица малоу (сер.-бол. стежица зі стежицѧ) 56.

В однім випадку маємо навіть є з ж: сѧпрѧнице 118 відв.; коли тут не похибка, то те є могло з'явити ся під рукою серба-переписувача зі середноболг. ѧ.

Зазначимо ще болгаризм: нѧдра 62 і нѧ немози^м 95 відв.

Студіюючи вийнятий зі збірника лінгвістичний матеріал, затримавмо ся з початку на деяких архаїзмах церковно-славянського походження.

От такі архаїзми в термінології і словарі: ѡгньо ро^хство (-пекло) 42, 92 (в Слові на воскресєніє Лазаря на підставі Нїкод. Ев.), всемогый бѧгъ 116; заіменники adverbia — ѡнсїй 93, єтеръ — доволі часті.

Вставка д: раздрѧшенїе 4, раздрѧшет сѧ 110, раздрѧшенїе 16 відв., раздрѧзи сѧ 176 відв. Однакож слідуєє ю: ѡзеро 52, 42, радомъ — опитѧи 101 відв.

В обсягу конюгації зазначимо форми dual.: сѧкъ passim, сѧдѧка 176 відв., дѧета 22, живѧта 23 відв., призовѧма 193 відв.

Форми сїм. аориста й імперфекта зустрічають ся розмірно рідко, рідше як в рукописах, писаних в обсягу великоруської мови. Ми зустрічали форми аориста і від дієслів спільних з ц.-слав., і від зах. р. новотворів;

аористи (частїйше): разоумѧхъ, прїидо^х 16 відв., 36 відв., да^х 36 відв., нмѧхъ 17, наштры^х 9; не знаидо^х 5 відв., не слѧхѧх сѧ 56, недѧ^х 119 відв., зыска 135, повели 195, види 196, конїидѧ 44 відв. і ин.; сѧтворихо^м 13 відв., не дваша 188 відв., конїидоша 45. Імперфекти — рідко: любашѧ, мышлѧше 75, возимашѧ сѧ 198, слѧхѧше 91, вокѧшахо^м 59, сказнѧѧхоу 155, вопѧхѧ 41 відв.

Як на свого рода компроміс, що вийшов наслідком забутя правильних форм аор. й імперфекта і в кінці їх щезнення зі живої мови — можна вказати на: виднше (и-ѧ) 211 відв. і К... оуѧша 210 відв.

Переходячи до прикмет старо-руської фонетики і морфології, що зберігли свої сліди в збірнику Сїмсона, поперед усього звер-

немо нашу увагу на долю плавних комбінацій, спеціально — на повноголос.

Відповідно до загального характеру літературної славянської мови XVI ст., і в нашій рукописи переважають славянські форми з *р а, л а, р љ* (ре), *л љ* (ле); але поруч з ними треба сконстатувати певну кількість повноголосних форм, що в частині м. б. були вже виразними в білор. оригіналі збірника, в частині дісталися сюди під впливом живої мови переписувачів нашої рукописи. Так поруч з *вранѣ* 62 і т. п. — *вѣрогѣ* 123 відв., 207 відв.; *ворожка* 205 відв., *дѣрого* 15, *норовы* 34 відв., *коротаючи* 62, і — *веретено* 6 відв., *стерѣчи* 17 відв., 92, *перезирѣюще* 127. Поруч з *глава*, *главѣ* 36 і відв., *гладѣ* (часто), *гласѣ* 62 відв., *простовааса* 60, — користуються рівним правом: *голова* 3 відв., 15, *голоденѣ* 207 відв., *голодни* 65 відв., *простоволоса* 57, *колѣта* 124.

Другий самозвук, паразитний, з глухого при плавному (2-й повноголос) помітили ми тільки один раз: *скоронѣ* 62 і відв.

Переходимо до співзвуків.

В деяких випадках (рідко) переписувачі збірника зберігають по традиції м'які співзвуки і пишуть: *оу вѣнци* 194, *оудовници* 201 відв., *лицю* 11 відв. (тут традиція підтримувалася мабуть і живим говором переписувача); *чюжен*, *чюжего* 42, *чюжи* 6 відв., *дїю* 115, *межю* 16 відв. 144; але з багатьох випадків замічаємо, що то — тільки орфографічна традиція (крім, *прецѣнь*, м'якого *ц*): *порголѣ* 184 відв., *скорѣ* 12 відв. і т. д.

Замість *ц.-сл. жд* — досить часто маємо *ж*; *досажденіе* 3 відв., *междѣ* 71 відв., і *passim*, *дѣгажденію* 21, *нѣжда* 96 відв., *провождѣемѣ* 5 відв., *пониждѣйте* 6 і ин. (є навіть і новотвір по аналогії — *погрѣждѣ* 177 bis.) і зараз поруч руські форми: *межю* 16 відв., 144, *межи* 146, *промеж* 88 відв., *дѣгоженіе* 21, *не нѣждѣ* 76 відв., *нѣжи*, *понижайте* 108, *ражалй см* 3 відв., *роженіа* 151, *дѣвѣжайте* 5 відв., *вижоу* 173, *преже* 72 відв., *повѣжѣ* 174 відв.

Церковно-славянському *шт* (*щ*) і польському *с* — відповідає зрідка в нашому рукопису руське *ч*: *не клѣвечи* 6 відв., *страчаѣ* 3 відв., *извлѣчи* *мѣ* 32 від., *мочи* 11 (genet. sing.) — некажучи вже про цілий ряд партіципціальних форм.

Поруч з *ц.-сл. ѣ* раз — зустрічається й руське *роз* —: *розѣ* 3 відв., *розны* *жѣзлы* 194, *розки* 187 відв., *рославленѣ* 211 відв.

Переходячи до формальних прикмет, характеристичних для старинного оригінала статей нашого збірника, мусимо признати, що вони сильно затерті з одного боку славянською літературною традицією, з другого — новими напрямками XV—XVI ст.

Genet. fem. gen. на — к (ε): христiанское вѣры 14, млáды двѣѣк 128 відв., всакоє неправды 206, нечиѣтоты телесное 206 відв., снѣ онаа вдовице 211.

Gen. приложників — третього 14 відв., оучащого 107 відв., чюжего 42.

В обсягу конюгації на — мь маємо такі форми: повѣм 33, ѡдаси дще^p 3, лще ла повѣсь 94 відв., повѣл кы еси 174 відв. (поруч: єсмы, имáмы — часто).

1 особа sing. дiвсл. вѣти — часто єсми 7, 16, 56 відв., 92 відв., 144, 211 відв., а раз навіть — єсмы з твердим и 16, (поруч — єсмъ 16).

Ми замітили тільки один випадок nom. participii praes. на — а: не мiмо йда 109, але форма fem. gen. того partic. — вже не відмінна — приходить дуже часто: не вырозмѣючи 63, годлчи 119, кропáчи 174 відв., ложачи сá спати, не маючи 63, не мешкаючи 14 відв., мовачи 64 відв., прикладючи 112 відв., просачи 126, слáхючи 64, смышачи 189, хотачи 63 відв., не хотачи 14 відв. Звичайно — ц.-сл. форми: дѣюще 6 відв., 64, недвающе 22 і ин. Часом без правильного згоджування: грѣшныи чаюци 38.

Таке широке уживанне particip. на — чи — зустрічаємо в пам'ятках переважно білоруського й українського письма й походження.

Щоби покінчити з прикметами мови, які появили ся в далекому періоді формовання її діалектів, затримаємо ся ще коло кількох фактів; передовсім — коло долі ѣ і деяких наслідків його цезнення.

Збірник Сімсона, що тикаєть ся долі ѣ, дав звичайні свiдоцтва рукописей XVI ст.; але поруч з тим треба сконстатувати декілька випадків збереження того самозвука, що перейшов в чисте о: лова (gen. bis) 182, восй 116; инші випадки в злуках вѣ, вѣз, вѣн сѣ і сѣн, а то: не кокѣшахо^m 59, кокѣснѣши^m 74, кокѣснѣхъ 100, вохóди^m 50, вохóдѣти 56 відв. востанимо 33 відв., воспоминаймо 12, востагни^m сá 202, возыйдѣ 98, возимаше сá 198, (поруч — взымоу^y 119); поруч з вниманно 192 відв. і т. д. — вонійти, вонійдѣ 44 відв., вонійдѣт 37 відв., вонійдоша 45, вонимайте 44, повонегдá 137; со нйми 104 відв., сомыслъ 131.

В двох випадках ѣ дало ε і ѡ незчетены 133, вѣправдыствѣе 172 відв. (і везправд'ствѣе ib.).

По ч, ш, — ε перейшло в о: чашою 209 відв., пришо^m 18, скончоваєт сá 206; поруч з тим по. j: Ѣсиѣ 194 відв., 197 відв., Ѣсиѣва 194, 197 відв., Ѣсиѣова 104 відв.

В обсягу співзвуків сконстатуємо також те, що деякі з них випали; ми помітили такі випадки: *бѣша* (-*бывѣша*, маб. похибка?) 87, *богастко* 51 відв., под *оуснами* 200 відв., *лешемъ сѧ* 208 відв., *пѣсми духовными* 192 відв., *праз'нѣннѣ* 102 відв., і 192 відв., *праз'нѣннѣт* 115 відв., *срѣчникъ* 30, 89 відв. *bis*, 90 (поруч — *срѣч'никъ* 89).

Вставку співзвуків маємо в формах: *оустрѣсти* 38; *люкляціи* 45 (по аналогії).

Переставлення співзв. зустрічаємо в слові *зежитѣ* 185 (-*жь-ситѣ*).

Зазначимо дрібниці: *Гепсиманію* 204 відв. і — *фрѣфѣрѣ* 194 відв.; *Голіада*; *полоши* (аор., = *положи* 211 відв. — м. б. похибка); *не счадно* 43.

Ряд звукових і формових появ вказує на переписувачів-Білорусинів і Українців. Деякі появи можуть відбивати живу мову одних і других, деякі — належать тільки виключно до одних або других. В білоруській копії — деякі появи української фонетики повинні були затерти ся і стратити свою індивідуальність. У нас противне: число характеристичних білорусицизмів, як пр. т. зв. *іканне* (ослаблення неакцентованого звука і його перехід в інший) в порівнянні мале; за те число випадків *ѣ* = *и* досягає поважної цифри.

Тому — в зв'язи з іншими поміченнями — вважаємо білоруським той оригінал, з якого були переписані деякі статі збірника, а то ті, що мають в собі прикмети, властиві рукописам західно-руського походження XV—XVI ст.

В ряді тих прикмет перша — заміна ненаголошеного *я* (з *л*) на *в*, а то: *пласаніа* 40, *истезаніѣ* 39 відв., *тисещи* 78 відв., *привезати* 186, *мѣжайсе* 177 відв.; і заміна ненаголошеного *и* на *ѳ*: *ѳрецяю сѧ* 40 (м. б. під впливом *рекѣ*, *речь* і т. д.), і *Гелвестра* 181 (похибка?); один раз *и* замість *ѳ*: *елищ'скѣю* 204 і *а* замість *ѳ*: *ѣнаѧ* (gen., маб. бути -*оноѣ*) 211. Коли-б навіть відкинути ті випадки, де появу згаданих замінів можна пояснити аналогією, то все таки ті, що зістають ся, свідчать про деякий ступінь білоруського впливу на мову статей збірника.

Характеристичними з того погляду являють ся й свого рода рефлексии лучення *ѣр* і *рѣ*, *лѣ*; в певних випадках ми бачимо на їх місці тільки одно *р*: на *оустр'нѣ* 34, *копѣ* 184 відв., *пачинаю* 209, *искрнѣмѣ* 206; частійше *ры*, *ри*: др. Прикладів багато.

207, крывава 23 і 24, дрика 55 відв., искриняго 206, съдригнуша^о 160 відв. Лучення лъ, лъ дали такі рефлекси: мол'ныи 38 відв., клинѣтиса 1, 91 відв., ѡложи и^нжѡ 207.

Старинне кървьвно дало — кервенѡ 66.

Одною з характеристичних прикмет старих західноруських й білоруських памяток являєть ся мішанне ґ і в, що свѣдчить про появу осібноґо звука ҃. В збірнику Сімсона знаходимо багатий матеріал того рода, одначе нїяк не рівномірний; в більшій частини випадків того міняння виходить заміна старинного в на ґ:

оу вѣтъ 184, вѣрвем и^н оу вѣтъ 186, і оу вѣа 186 відв.; дѣвѣ-дѣт во ѡгнь 125; в рѡи дѣвѣдѣтъ 115 відв., дѣвѣдѣт во црѣткѡ 72, оуведѣ (аор., = вѣведѣ) 94 відв., 197-відв., дѣведи^н 193 відв., вѣ мѣ-коу ѡвѡди^т 111, дѣвѣ^ннїе пр. Бѣи 193 відв., дѣ воскрѣ^ннїе 121 відв., дѣдовици 201 відв., оу вѣкни 184, дѣ вѣчнѡю жїзнь 67, дѣзѡтиса (поруч — вѣзѡтиса) 99, оу многѡ мѣки има^н тѡ оуложити 189 відв., оу нѡи (= вѣ) 96 відв., оулогѡ 185 відв., дѣлѣз в кладѡ^н 175, дѣлѣ^нтѣ 175 відв., дѣпѡти вѣ рѡцѣ 22, да не оу горѣ оупадѣтѣ 22, в тѡже недѣгѣ оупадѣши 176, оу писѡнїе 94, оу^нже... оупїсѡ до кѡсти дѣ тѣло 174, оу предѣ^н 188 відв., дѣпраже 67 bis, оусадникѣ 67 bis, дѣсѣ подѡхѣ 100 відв., дѣси 115 відв., из оу^нсѣ си^н 208, из оусѣго срѣца 208, дѣскорѣ 36, оусолило 89 відв., дѣстаѣт (= вѣстаѣтѣ) 67, оу стїи сїи постѣ 12 відв., оу стрѡсѣ 55, внїйти оу таковоую любо^н 70 відв., дѣ тѡмѣ 121, оу цѣковѣ 210 відв., дѣчѣра 87 (ib. вчѣра), 102 відв., дѣ четїрѣ^н дне^н 91. Що правда, частина сих випадків толкуеть ся старим мішаннем приіменників оу і вѣ.

Багато менше противних випадків, коли замісь ґ нахо-
димо в:

вживѡмо 15, вломи^н 91, врѡнїа, врѡнѡл (= Urania) 129, невгасимый 28, не вгасаѣт 205, не впикатиса 30, навчи^н 184, навчи 146, навчиса 188 відв., навчїтѣса 46, навчи^т, навчи^н 183, навчївшѣса 46, не вчю 52 відв., повчю 107 відв., повчїтѣ 107, не вчиннїши 24, привпоконѣ 3.

Коли з числа наведених випадків частина належить до мішання приіменників і коли ми маємо навіть в половинї наведених фактів появи не фонетичного походження, то все таки та друга половина характеризує досить виразно живу мову переписувачів збірника. Форм з ґв- або в'в-, звичайних в українських текстах з к. XVI ст. й поч. XVII ст. (Транквілїон, Памво Беринда і ин.) — ми в збірнику Сімсона не зустрінули. Але за те можемо тут скон-

статувати появу, що повстала на ґрунті того самого переходу *к і ѵ в ѱ*: старинному *ѵ і кѣ* відповідає в збірнику деколи *ко*: *кокѣсъ* 68 відв., *кокѣса* 100, *к когеждѣнію*.

Результатом асиміляції співзвуків по щезненню *ѣ* вийшло лішанне приіменників *из і съ*. З одної сторони треба сконстатувати в нашому рукопису такі форма з асиміляцією, як: *звора* 93 відв. *зворицѣ* *іѵ*, *звѣрѣ*^м 5 відв., *з горлами* 3 відв. і ин.; з другої ряд випадків отожднення згаданих приіменників: *с (= з)* замість *из*: *снити* 186, *сторгати* 124, *по спытаніи* 40 відв., *спѣвѣды* 15 відв. (коли то не польонізм), *кожды з кѣ* 20 відв., *з' ризы* 132, *словеса зрицѣми* 71, *звѣсти* 126 (= *извѣсти*);

из замість первісного *с*: *пр'орчѣскыѣ іѵз'воры* 115 відв., *из'бѣсы* 138 відв., *измови*^м (*змовив ся*) 36, *из жоною* 4 відв., *іѵзъ лѣлы кы*^м 1 відв.

Досить характеристичною прикметою білор. й україн. старинної й нової мови являєть ся асиміляція *ј* з попереджаючим співзвуком, особливо в суффіксі — *кѣ*. В нашому рукопису можемо сконстатувати, переважно на його перших картках — певну скількість таких випадків: *сѣртю* 15 (abl.), *многo имѣна* 183 відв., *мѣци*, з великою *моцю* (abl., польон. ?) 14 відв., *за поможечю* 15, *пріймовачѣ* 15 відв., і один раз — *наѣство* 19 відв.

В білоруській мові давно вже появило ся отвердінне *р*; рівночасно з отвердіннем *р* і инших співзвуків появило ся і в україн. з *ы* і *и* середне *и*. Поява того звука зазначила ся цілим рядом випадків помішання в письмі *ы* і *и*. Ми зареєстрували в збірнику Сімсона величезну скількість випадків такого помішання, що виказує наглядно середне *и* в говорі переписувачів.

Вони вживають *ы* замість *и* в отсих словах:

ѵвѣдиши 27 відв., *ѵвѣдніци* 41, *ѵвѣдимы*^м *іѵ*, 116 відв., *ѵ скорбы* 98, *сподовы*^т 137, *кыти лицѣ своѣ* 8 відв., *ѵвѣтели* 42 відв., 134, *кычѣ*^р 38, *свободы* (imperat.) 20, *заповѣды* (gep.) 8 відв., 49, *гроды* 58, *мнозы* 25, *князы* 98 відв., *кѣзырѣтѣ* 11, 137, *кѣзыраюци* 132, *назырѣющѣмѣ* 19, *прозырают* 176, *призырѣюци*^м 22, *жилы* (perf. compos.) 39, *на гѣслы* 63 відв., *ѣслыѣ челюсти* 47 відв., *кѣсклыцают* 120, *смыреніѣ* 49 відв., *своимы* 22 відв., *пѣсны* 32, *мѣбныѣ* 37, *мѣбныи* 38 відв., 156 відв., *синны очи* 19, *к темнѣй сѣсны* 84 відв., *кѣнѣдѣ* 8 відв., *кнѣдѣ* 17, *над ными* 14 відв., *на ны*^т 3, *прѣд нѣмѣ* 4 відв., 44 відв., 140 відв., *ѵвѣращеши* 3, 26 відв., *ѵвѣращѣте* 6 відв., *трасовицею трасѣ*^т 210, *назаранине* 211, *назаранина* 210 відв., *прамо* 195, *потрасѣ сѣ* 190 відв., *пониракѣ* 64 відв., *Лазора* 86 відв., *корасѣ* 185 відв., *Лазорово*

86 відв., *ѣдѣрѣ* (praes.) 94, *ворѣ* сж 67, *шѣтарѣ* 54, *вѣгодарѣ* 186, 182 відв., *ѣрѣ* 183 відв., 186, *ѣморѣ* (praes.) 182, *сотворѣ* 39 відв., *ѣвгарѣ* 209 і відв., *рызѣ* 7, *рызы* 183 відв., 194, *смотрѣнѣ* 10 відв., *крычати* 125, *крычаніе* ib., *кѣскрычѣ* 108 відв., *на шѣстрыѣ* копіе 90, *оуѣрыши* 85 відв. bis., *нарыцѣет* 69 відв. 83, *нарыцѣеми* 77, *нарыцѣймосѣ* 114 відв., *нарыцѣа* 140 відв., *прорыцѣнїа* 88 відв., *чернорызец* 7, *чернорыѣчестїи* 43 відв., *вѣкрыти* 15, *и мы вѣкрымѣ* 184 відв., *не вѣрымо*, *не творѣ* 3, *дѣеры* 75 відв., *дѣерѣи* 76, *тры* 191, *не ѣзыте* 6, *архимандрѣт* 174 відв., *прычѣстїа* 185 відв., *рымѣскаго* 181, *звѣкры* 128 відв., *вѣкрѣ* 14 відв., *Лазарѣ* 85, *звѣкрѣ* 37 відв., *тварѣ* 24 відв., *посагнѣти* (похибка?) 122 відв., *сыротѣ* 41, *сыротѣмѣ* 41, *сыротаѣ* 28, *сыроти* (nomin.) 122 відв., *к' сѣи дѣнь* 28 відв., *сѣа* 80 відв., *носѣти* 7, *носѣмѣ* 7 відв., *носѣмоѣ* 23, *просѣти* 20 відв., *вѣсѣ* (2 ос.) 109, *вѣсѣм* 119, *несѣ* (imperat.) 170, *в непогасѣмоѣ* 62 відв., *персѣ* 67 відв., *дѣсѣтїна* 77, *плотѣ* (dat.) 31, *похотѣ* (gen.) 68, 76 відв., *прѣвратѣ* (imperat.) 86, *оукротѣ* (aor.) 47, *прѣстырѣю* 23, *прѣстырѣйте* 6 відв., *постыгнѣтѣ* 67.

Скількїсть випадкїв другого рода себто и замїсѣ ѣ дещо менша :

вѣ зловї 20 відв., *пѣчѣлѣны* вїли 49, *завѣкѣет* 137, *не завїли* 107, *звїти* сж (-сѣвѣти сж) 128 відв., *извѣкѣетѣ* 33, *кѣвѣлѣ* 14 відв., *ѣрѣ* слаки (ш. б. тут и — з *ѣ*?) 167 відв., *дїшеши* 24, *прїзѣкѣет* 79, *прїзѣкѣюще* 116 відв., *сѣзѣкѣет* 87 відв., *сѣзѣкѣюще* 156 відв., *сказѣкѣѣхѣ* 155, *сїѣ* мой мнѣї 35 відв., *кѣюѣ* 133 відв., (= *кѣѣдѣ*), *нмѣми* 40, 119 відв., 148 відв., *не нмѣми* 172 відв., *не кѣми* 1 відв., *мислѣти* 67 відв., *мїтарѣство* 132 відв. (чотвїри разї), *кѣ* тѣю 1 відв., *ѣнїлы* 124 відв., *не ѣнївѣїмо* 76 відв., *нспїтѣннѣ* 44, *нспїтанїа* 120, *которїми* 191, *соворѣ* (gen., похибка?) 192 відв., *грѣѣ* (= *градѣ*) 209 і відв., *тї...* *вѣдѣши* 1, *кто єси тї* 7 відв., *кѣкетї* 40, *ѣ* рабѣти 100 від., *прѣѣ* вратї 179 відв., *в шѣстїї* 98, *затїкѣюще* 123, *млѣтнїею* 39, *сѣїни* 95, *кѣзсїлѣѣѣ* 51 відв., *кѣзсїлѣѣѣма* 56 відв., *кѣзсїлѣѣѣтѣ* ibid.

В деякїх випадкѣх вживають ся поруч себе форми і з м'яким і з твердим спївзвукѣм: *ѣрѣ* 186, *ѣрѣ* і — *ѣрѣ* 2 по ортографїчнїї традицїї; також — *агѣї* і *архѣгѣї* 38; деколи в границѣх одного слова бачимо подвїйне мїшанне: *ѣспїдї* 175, *мѣртѣннѣ* 85 відв., *в гордїны* 66 відв., *ннспѣвѣдѣмїа* 70 відв., *сїротї* 20, *рїзї* 19, 139, 156 відв., 171, *цѣтї* (= *цѣтѣ*) 89 відв.

Як можна завважати зі зібраного внѣше матерїалу, збїрник Сїмсона, що тїкаєть ся мови, закрашений нерївномїрно: в однїх статѣх вїдчуваєть ся сильнїйше лїтературнїй стилѣ і фонетика бїлоруськѣї

актової й літературної мови; в других, де то менше помітне, там кризь ц.-славянську покривку визирає жива мова переписувачів-Українців. І розумієть ся, передовсім і більше виразно могла вона показати ся в такій — характеристичній для української мови і чужій для білоруської — появі, як і зі старинного **ѣ** і діфтонги на місци **о** і **є**, що здовжили ся по відпадї кінцевих або привналежних до дальшого складу **ѣ** і **ь**.

При всій нашій увазі, ми не помітили випадків другого роду (хоч вони не рідкі і в більше старинних памятках) крім двох: **лице пѣкѣлъ сѣ бѣъ ъ**, і **повѣкъ** (= повів) 35 відв.

Що тикаєть ся і зі старинного **ѣ** (як фонетичного, так і чисто орфографічного, прочитаного переписувачем за і) — то таких випадків зареєстрували ми досить значну скількість, хоч і меншу, як можна було би сподівати ся по рукопису більше як на 400 сторін.

Отсе ті випадки:

1) н ужито замісь **ѣ**: **оувѣди**м (imperat.) 193 відв., **линостію** 49, **ници** 187 відв., **не виденіємь** 176, **повида** 184, **види** 184 і 192 відв. 195, 196 (aor.), **невидити** 195, **видише** 211 відв., з **дитинства** 131 відв., **возкисти**^м 181 відв., **горіє** (comparat.) 9 відв. **повели** (aor.) 195, 196, 187 відв., 189, **разѣмїю** 189 відв., в **негасимомъ шгні** 62 відв., **ризоїмець** 27 відв., 50 відв., **ризоимци** 24, **терпити** 187 відв., **не мбзи**^м 79, 95 відв. (Златая цѣпь XII ст. **мозѣмъ**), **притерпи** (aor.) 184, **припомасани** 140 відв., **владдаши всіми** 182, **со всіми** 193.

Тут треба віднести ряд форм imperativi з **и** = **ѣ**; про них — низше.

Під впливом неправильного написання в оригіналі — **приторію** 147 відв., (також в укр. Ковельській Палеї, Памятки, І. Франко, 276); правдоподібно з тої самої причини **гимомъ** 190 (поруч — часто **гемонъ-нгемонъ**), і **веріа** 99.

2) Противне — **ѣ** замісь **и**, — що показує таквй самвй виговір тих букв, находимо в отсех словах:

ненѣвѣстника 10 відв., **закѣсти** (gen.) 72 відв., 187 відв., **закѣстію** 172, (поруч — **завѣтвомъ**), **привѣдѣніє**^м (-вид-) 84 відв., в **подѣвѣск** 17, **свѣтѣлика** 204, **идоли глѣск** (nom.) 188 відв., **црѣк** 127 (nom.), **иновѣнѣ** 39 відв.¹⁾, **имѣте** 92, **ливѣйскаго** 209,

¹⁾ В тих двох випадках — ледви чи можна бачити старинний руський відмінок з **ѣ** зам. ц.-слав. **а**.

в'сѡнм'кших 171 відв., (у Фр. — соннищах); м. б. не без впливу аналогії образували ся форми: **Галам'ка**, **Галам'я** 198, **Галам'я** 104 відв., **здравіє** (comparat.) 3; м. б. тут треба віднести і за-пожичені — **зв'ктажилъ** 14 відв. і ин.

Різкий український характер надає мові поучень, уміщених в збірнику Сімсона, подостача форм 1 ос. plur. praes. і ще частійше — imperativ-у на — мо, з майже незмінним збереженням в другому випадку суфф. **к** = н.

Форми praes. 1 ос. plur.: **ємо** 2, 12 відв., 13 відв., 22, 29, 31 відв., 32, 35 відв., 40 відв., 43 і відв., 51, 59, 77 і відв., 105, **незнаємо** 183 відв., **имаємо** 35 відв., **живємо** 22 відв., **прѡсимо** 15 відв., **прій'демо** 28 відв., **подвизаємо** 74 відв., **не ѡдаємо** 78.

Скількість форм 1 ос. plur. imperativ-у — дуже велика; наводимо все, що подобали:

бѡймо са 80 відв., 107, **бл'годарствѡймо** 105 відв., **вѡдмо** 102, 65 відв., **не вѡдмо** 79 відв., **в'кгаймо** 3 відв., **в'кжимо** 19, **в'кжимо** 22, 32, **вжнв'дмо** 15, **внимаймо** 192 відв., **вспоминаймо** 12, **встанимо** 33 відв., **встагни^х са** 202, **возлюбимо** 121, **в'змагаймо** 76 відв., **в'кдаймо** 15 відв., **в'крѡймо** 113 відв., **даймо** 65 відв. (bis), **живѡймо** 15, **згожаймо са ib.**, **не згвѡймо** 12 відв., **имаймо** 14 відв., **исповѣ'моса** 46 відв., **молимо^с** 33 відв., **не ле-ноу'ймо са** 114, **напишимо** 21 відв., **нарыцаймо са** 114 відв., **ѡста-нимо** 22, **ѡста'ємо** 114 відв., **ѡстан'мо са** 76 відв., **ѡмыймо** 116, **ѡчаймо са** 18, 45 відв., 65 відв., 121 відв., **ѡндемо** 174 відв., **ѡдаймо** 77 відв., **плачмо са** 13, 117, **подвиза'мо са** 115, **познаймо** 74 відв., **пойдимо** 100, **покажимо** 79 відв., **покаймо са** 69 відв., 121 відв., 203 відв., **помин'дмо** 13, **попечалуймо^с** 29 відв., **попе-чиймо са** 5 відв., **порѡвнимо** 74, 109, 201 відв., **послѡхаймо** 22, **послѡдѡймо** 49, **потрѡдимо са** 74, **потѡжимо** 117, **потш'ємо са** 48, **потш'ємо са** 39, 73, 76 відв., **почт'ємо** 30, **почт'ємо** 48, **похва-ляймо** 178, **празн'нѡймо** 102 і відв., **празн'нѡймо** 102 відв. і **празнним** 192 відв. (похибка), **прѡста'ємо** 12, **приготов'ємо са** 13, **пріѡго-товимо** 82 відв., **пріймаймо** 80 відв., **пріймимо** 67 відв., **приств-паймо** 80 відв., **прилкп'ємо са** 32, **просимо** 114 відв., **прославмо** 80 відв., **послѡхаймо** 82, **радѡймо са** 79, **разв'тк'ємо** 2 відв., 22, 66, 96, 201 відв., **ра'чум'тк'ємо^ж** 11 відв., **ско'чаймо** 80 відв., **слѡ-хаймо** 64, **совр'шимо** 82, **справѡймо са** 15 відв., **с'творимо** 82, **творимо** 32, 74, **б'вѡймо са** 31, **б'знаймо** 14 відв., **б'твѡрд'ємо** 19, **б'тк'каймо** 14, **хвалимо** 11 відв.

Те саме закінчення — в ряді форм дієсл. *быти*, в складових формах конюгації; *быхмо* 43 відв., 22 відв., 15 відв., 60, 51 відв., 92 відв., 107, *авысмо* 14 відв., *во^омо* *хвалили* 15.

З інших форм *imperativ-u*, що стріли ся нам в збірнику Сімсона, згадаємо:

2 ос. *sing.*: *речи* 119 (пор. *внеше* — *попечимо са* 5 відв.), *повѣжъ*, *хочъ* (а *хочали*) 15, *можъ* (ты *коликож можъ*) 33, *послѣхай* 104 відв.

2 ос. *plur.*: *видѣте* 105, *моуте^ж* 16, *пойдѣте* и *знайдѣте* 175 відв., *придѣте*, *пріймѣте* 41 відв., *ходѣте* 22, *повѣжте* 107 відв., *рецѣте* 105, *слѣхайте* 49 відв., 52, *послѣхайте* 12, 30 відв., 46 відв., 49 відв., 72, 74 відв., 101, 107 відв., 112 відв., 121, 124, 159.

З поміж дієсловових форм, характеристичних для переписувачів рукопису, треба згадати досить численні випадки уживання 3 ос. *praes.* без особового закінчення, а також 3 ос. *futur.* дієслова *быти*:

вѣде („что^ж *вѣде* нам, не *хотали^ж*... *постити са*“) 78 відв., *воуде* 203 відв., *воздае* 201, *дае мл^чни* 107 відв., *донесе* 4 відв., *зблюе* 12 відв., *не знае* 74 відв., *изыйде* 57, *избавлае* 15 відв., *хто са кае ib.*, *лае* 35, *лае* 14, *може* 76 відв., *не може* 201 відв., *печалѣе* 75, *покушае* 17 відв., *поклоняе* 200, *подобае* 209, *подае* 17 відв., *преставае* 15 відв., *оумѣе* 194 відв., *хоче* 14 и *хоще* 150 відв.

Крім того з форм складових часів вкажемо такі:

во^омо *всплѣны* 15; *до^жни есмо* 2, *есмо съгрѣшили* 13 відв., *постѣли есмо* 12 відв., *покаали са есмо* 1 (*bis*), 39 (*bis*);

абы рачи^ж 15 відв., *абы^омо* *хвалили* 14 відв., *быхмо* и *быхо^ж* 60, *предали быхмо* 92 відв., *аще быхмо чѣли* 22 відв., *абыхмо* не *сължили* 15 відв., *абыхмо* не *забили* 107, *да быхмо са спасли* 43 відв., 51 відв., *да быхмо давали* 75;

како кто вѣде^т жылъ 40 відв.

В обсягу деклінації зазначимо тільки: *тримй рѣчи* 154 і *білоруське* — *по чюжи^ж домо^ж* 6 відв.

В обсягу заіменників і прислівників поруч зі старинними церковно-славянськими формами, як *азъ* зустрічаємо й руське *а* 16, і характеристичні білоруські форми: *што* 15 відв., 16, *што бы* 63 відв., *се* (= *са*) 177 відв., українські: *чи* 131 відв., *що* (за *що* *вѣде ншѣ крѣненіе* 203 відв., *хто* 15 відв., 40, 70 відв., 76 відв., 101 відв.; *іакый* 12 відв., 30 відв., *собѣ* (= *собі*) 5 відв., 12, 35, 39

відв., 73 відв., 135, 205 відв., і тогѣ 81 відв.; ц.-славянському кѣждо відповідає каждый 14 відв., 39 відв., 65 і кожного ib.; котрый — бракує, є тільки которій 205.

Між злучниками, приіменниками і прислівниками панує повне замішання: тут є старославянські — і білоруські, українські, польські:

але 14, 15 відв., алько 206 відв., ако (люко кода, ако грѣхъ) 5 відв., ко (бо немогли) 14 відв., акы 14 і відв., гдѣ (всюди з є) часто, ведлаѣ 16, зажды 21 відв., 48, 120 відв., н^ж (= що) 14 відв., н^ж (= щоби) 79, ино 54 відв., колд него 197, кѣ коли 16, поки 31 відв., 39 і покій 22, прѣто 14, а прѣто 14 відв., тѣ^ж 14 відв., 15, якъ 11 відв., 13 відв., 57 відв., 76 відв., 91, 193 відв.

Закінчуючи бесіду про мову статей збірника Сімсона, мусимо сказати, що при виразних архаїзмах, при стремліннях переписувачів тримати ся славянської літературної традиції навіть в ортографії, все таки їх мова як з граматичного, так і в словарного погляду визначаєть ся незвичайною пестрістю. Вправді то ще не та пестрість, що так характеристична для оригінальних творів українських і білоруських авторів з кінця XVI і поч. XVII ст., одначе навіть при побіжному читанню виступає перед читачем велика скількість польонізмів, деколи, здавалось би, зовсім непотрібних, як пр.: ачь колвекъ 14, ведлоу^г, згодліве, клопо^г 73 відв., кѣ хвал^к 15, малженьство 206 відв., ѡкспігела 14 відв., прикытек 137 відв., понева^ж 204 відв., сленце 77, 192 відв., 200 відв. і ин. ѡстакичне 14 відв., члонки 15 відв., шемраніе 88 відв., налегѣй, по^лдшенство 84 відв., і багато вищих, звичайних в мові освічених Українців XVI—XVII ст.

Коли з увагою прочитаємо статї збірника, то помітимо, що не всі вони закрашені рівномірно живою народною мовою. Як сказано висше — і в тім можна переконати ся з доданих знімків, — переписувачі, особливо перший, визначали ся великою старанністю й увагою. Число наведених висше збочинь в сторону живої мови, беручи під увагу великість рукопису — показуєть ся зовсім не великим¹⁾.

Не вважаючи на те, деякі статї носять на собі замітні сліди коли не умисної перерібки, то по крайній мірі — приладження до розуміння читача або слухача: маю на думці ряд поучень на початку збірника.

1) Цікаво, що головна їх маса стрічаєть ся на відворотних сторінках карток.

Ті поучення належуть головно до покайних, які читають ся в неділі великого поста¹⁾; головних їх мотив — „поки ёсмо жывы, покаймо ся“ 45 відв. Такі самі й инші слова, що відповідають покайному настрою; „чи завіла ёси съд'кавши сѧ?“ 131 відв., задасть ся — в одному з них питанне грішній душі. „Горе в'сакомѸ члѸкоу неслѸхаючи стѸъ оцѸ наказанїа“ 117, писав автор збірника і розуміючи гарно, що „слѸхати“ замало, а треба й дещо розуміти з вислуханого — постарав ся хоч би поверховно зблизити дещо старинні поучення до розуміння сучасників. Таким чином з'явила ся помітна закреска в мові, ще більше видна, коли візьмемо в цілости декілька відривків поучень зі збір. Сімсона і порівнаємо зі старинними текстами; приміром:

Збірник Сіме., к. 79 відв.

Не боу^{мо} то́кмо сло́ко^м хр^отіа́не кратіе: но ѿ д'кло^м покажімо в'крѸ, да не рече^т намъ Г^к, сїи людіе то́кмо ду́ствами (чтоу^т) призи́каю^т ма, а ср^дце ихъ далече ѿстои^т ѿ мене. Сл^ышите вратіе ѿ помысли^{те} ѿ се^м, ка́ко зе́м'наго цр^ка ѿли кн^зя бон^са. аще ка́ково сло́во прїйде^т ко люде^м го, ѿли листъ написа^ный, то всї съ стра́хо^м во^рзо прїйду^т, ѿ слѸхаю^т прилѣ^жно написан^ное ѿ слыша^ше повеле^нна творѸ. аще ли кто не слыша^ш, а ѿ дрѸгы^х питае^т, что ё^{ст} повеле^нно ѿ цр^ка ѿтвори^т та́ко. а Б^с по всѧ дни...

В тому самому слові, више:

Сіме., к. 80 відв.

...Б^га ко́ймося, съ стра́хо^м просла^вмо его, ско^пча́ймо слѸ^жвоу цр^ковнѸю. что ё^{ст}т в'се́го

ПѸтуховъ, ст. 21—22.

Не мози^{те}, вратѸе, словомъ то́чю кр^от^кян^к быти, но и д'кла покажемъ, да не речеть к намъ Г^одъ Б^ж: си люде оусты то́чю чтоу^т ма, а ср^дца ихъ далече мене ѿсто^ять. Понстин^к же тако видимъ васъ: аще бо ѿ зе́м'наго князя како любо приде^т слово к подро́чнымъ его гражаномъ, то вси съ стра́хомъ прише^дше, послоушаю^т его, и слышавъше творѸт пове^лкнѧ имъ. а Боу по всѧ дни...

ibid., стор. 23.

...Того оубоим ся, Того съ стра́хомъ прославимъ и трепетомъ. Поразоум'кіемъ,

1) ПѸтухов, Древнія поученія на воскресные дни вел. поста. Сборн. отд. р. яз. и слов. Импер. Акад. Наук. XL, №. 3, 1886 р.

страшнѣе, ꙗкогда видиши сна
Бжїа закалаема...

слоужбоу црквиоу: что сего
есть пристрашнѣе, егда ви-
днши сна Бжїа закалаема...

Окрім закраски в мові, підпали слова про піст значним змінам і деякому скороченню, пр.:

Сімс., в. 82.

...мѡжъ же до^х свой съхра-
ни^т пребываай в постѣк. По-
стомъ млтвою и вѣрою ѡчи-
щаю^тса грѣси и спаса^ютса ѡ
всякаго зла. постѡ и мѡти-
ною, ꙗже сотвори къ бгѡ, ѡчи-
щаши дшѡ и тѣло. нѡ мѡ
вратѣе послухаймо ѡ глѣмъ^х
и сътвори^{мо} тако, и соврѣ-
шимѡ по^{ст}ное теченїе дѡбре, и
дойде^м чтою (відв.) свѣстїю
стго въскрнїа хї ба нашего,
и наслади^тса бжѡтвѣны^х тайнѣ,
и во вѣдѡще^м вѣцѣ црѡтво
нѣное полѡчи^т, ѡ хѡк ісѡк гѣ:

Пѣтуховъ ст. 26.

...моужъ же, въ алчѣвѣк
видѡ женоу свою пребывающю,
добрѣ храни^т са, и жена, ви-
дѡщи моужа своего приемаю-
ща алчѣвоу, ревностю оупо-
добитса емѡ. Кто скои
домъ охѡуди пребывала
къ алчѣвѣк? алчѣвою оупра-
знишасѡ поварови ножи, нѡ
трапезы доволнѣ кывають
говъзиною; не работають дѣ-
ти алчѣвника, осирѣвшѡ занима
ради оѡа; милостынѡми
и вѣрою очищаю^тса грѣ-
си; алчѣвою же и млтвою
спсѣтса ѡ всякаго зла.
Бланко во алчѣвою оумлаши
плоти, толико же твориши
силаоу дшѡу къ Боу. Тѣм-
же, вратѣе, послѡшайте
глѣмъхъ и потѣснѣтса
свершити постное тече-
нїе, да и сдѣ съ чистою
свѣстїю насладимѣса
бжѡтвныхъ тайнѣ, а въ
боудушемѣ вѣцѣ вѣч-
ныхъ влгѣ оулочимѣ,
о Хѡк Ісѡк Гѡдѣ нашѣмѣ,
ему же слава съ оцѣмѣ:

Слово на 5-ту неділю посту Федора Студийського в порівнанню зі старинним текстом значно скорочене. Наводимо ще два відривки з поучень для характеристики їх стилю; зі слова Івана Золото-

устого „к глаголющим, яко нѣсть спасти са в мѣрѣ живѣщимъ“ к. 65 відв.:

... „а еже въ мѣрѣ братіе живемъ, не ѿчаймо са, аще ѿ сѣгрѣшишъ, то покаяніемъ прибѣгнемъ к' бгѣ, и вѣдомо млѣтливѣ и податливѣ к' кѣднымъ не ѿмѣшишъ ѿ немощнишъ, то даймо что назывѣмаемъ потребѣ своей. тѣмъ бо дѣла назывѣ на мѣ вѣ ѿмѣніа дѣла, да вѣхъмо немощишъ ѣ давали, а кѣдеишъ иже нѣскишъ не рождѣса ѿмѣніе. того дѣла даймо сами ѿ себѣ“.

Або зі слова Атанасія на 1 неділю посту, к. 77 відв.:

... „Кѣ же глѣте в' себѣ: тыи стѣи крѣпци были, а мы слаби єсмо ѿ немощни. То аще слаби єсмо ѿ немощни, то понѣ а десятишъ ѿдаймо чисто“.

З часом ті й подібні поучення — послужать правдоподібно цінним матеріалом для дослѣду над проповідю на Україні; поки що, ограничившись наведеними відривками, звернемо увагу на одну зі статей збірника, що також представляє значний літературний інтерес: маємо на думці „Глѣво ѿ мѣцѣ Гѣда нашого Іѣ Хѣ, на к. 145 відв. — 173. То не та статя, що звѣсна в ряді відписів і видана Н. М. Тушіковим в „Памятниках“ Общ. Люб. Др. Писем. Вона дає варіант тих оповідань про муку і смерть Христа, що також опирають ся на Нікод. Ев. і видані Ів. Франком в „Пам. укр. мови і письменства“. Найблизший до нашого тексту — з Ковельської Палей. Не маючи наміру розслѣдувати справи відносин тих текстів, наведемо лише декілька даних для порівняння, маючи на увазі також сербський текст тої статі, виданий в Гласнику Срп. уч. Друштва, кн. 63. З одним і другим текст збірника Сімсона дає значні різниці:

- Сім. „знаменіемъ носители“ 147 відв., *Фр.* (Ков. п.) орѣженосци.
 „ „Си словеса въ грѣмѣ грѣю развѣтѣю“ (пророц. Давида)
Фр. 298 і *Срб.* 112 „сей гласъ развѣтѣю“.
 „ „ѡузнакъ“ 152 відв., *Фр.* вѣзна, *Срб.* ѡужника.
 „ „писмо“ 158 відв., *Фр.* писма, *Срб.* писаніе.
 „ ѡпровѣда“ 158, *Фр.* проведѣть, *Срб.* спроведѣть.
 „ „послѣхайте“ 159, *Фр.* і *Срб.* послушайте.
 „ „рачи прійти“ 159 відв., *Фр.*, в *Срб.* прійди.
 „ „Полкъ“ 160 відв. і вн. = *Фр.*, *Срб.* сонмъ.
 „ „въ вежію“ 160 відв. *Фр.*, = *Срб.* въ домъ.
 „ „дадѣта на мѣ два ѡскрѣтка книжна“ 163, *Срб.* разнолиствна хартина 107.
 „ „пре силою не чѣи ною“ 163, *Срб.* недовѣдомъ.

Сімс. „Гдѣ ѣсть смѣрти клинъ твой“ 167 відв., *Фр.* жало 298, *Срб.* жало.

„нс пѣкла“ 168 відв., *Фр.*, из *Ида*.

„вса кѣправствѣа“¹⁾ 169, *Фр.* і *Срб.* вса неправды.

Тими декількома замітками ми бажали би тільки звернути увагу дослідників на тексти збірника Сімсона.

На закінченне звертаємо увагу читача на статтю на к. 206 відв. і даль. (див. опис), дуже інтересну задля перекладу самого тексту заповідий і задля їх пояснення.

Виймаємо з тої статі текст заповідей, де найбільше відбивають ся сліди ділання живої вимови на літературну славянську мову.

А. „Младѣи Бѣга твоего. ѡво всѣхъ сиѣ твоиѣ наѣ всѣ створеніе твое“... (к. 204 відв.).

Б. „Явы иѣниѣ вѣговъ не хвалити. ѡни чароѣ ни ворожкамъ не вѣрити“... (к. 205 відв.).

Г. „Не вѣи никого ни ѡрѣжнемъ ни ѡзыкомъ“... (к. 206)²⁾.

Д. „Не развидѣ не краѣ не вери оу невиннаго“... (ib.).

З. „Не жадѣ жены брата своего аѣво ближнаго своего ѡ маѣженства неразлучаѣ“... (к. 206 відв.).

И. „Невѣрнаго свѣдоства не свѣдѣчи протиѣ ближнемѣ своему“... (к. 207).

Ж. „Не присѣгаѣи на кривдѣ про бѣга твоего“... (207 відв.).

І. „Не вери дармо ѡмені бжѣа во уста своѣ. Бѣга творѣца своего млѣи ѡвоуѣсѣхъ-сиѣ твоиѣ иѣ дѣсѣго срѣца твоего ѡ ѡ всѣа дѣи твоеѣа ѡ ѡ всѣи мысли твоеѣа. Сѣа перваѣа ѡ воѣшла заповѣдѣ. ѡ втораѣа подовна ѣѣ. возлюбѣши искрѣнего своего ѡко саѣ себе сеѣо ѡвою заповѣдѣю вѣ законъ ѡсправляѣтѣ саѣ:

Пояснення до заповідей написані по більшій частині досить правильною церковно-славянською мовою, деколи з примішкою (в словарі) польонізмів і білорусизмів (в фонетичі), як приміром:

„Слѣши фалѣшнѣиѣ свѣдокаѣ, ѡложи иѣжаѣ, ѣли ѡстиннѣа коѣдѣи ѡскрѣнемѣа своѣмѣа“... к. 206, пояснення до 8 ої заповіді, або:

„Слѣшите братѣе, ѡко заповѣдаѣтѣ намъ вѣкѣ, авы иѣниѣ вѣговъ не хвалити, ѡни чароѣ ни ворожкомъ не вѣрити. тако во уста стѣиѣ аѣхѣомъ надѣчени бѣша ѡко в послѣднѣа вреѣмѣа вѣдѣа члѣвци сами себе любѣити. ѡ среврѣлюбѣци немѣлѣтѣви. горди хѣлѣници. родителеѣа досатителеи (sic!), не блаѣодаѣни не проѣбѣни. не любовѣни, возносѣливи славолюбѣци... і т. д.

¹⁾ В рук. помилка „вѣпрапраствѣа“.

²⁾ В рукоп. між к. 205 і к. 206 вдерта картка.

Коли дані подані нами в нашій статі будуть не без користі для історії української мови і літератури, то ми будемо вдоволені свідомістю, що підняли ся незайвої праці.

В доданій знімці з к. 14-ої вповні наведена перша сторона „Бизна^на и науки о животворящей Троицк^к“. То „Бизна^на“ видаємо в додатку.

Д о д а т о к І.

К. 13 відв. Бизна^на и навка о [стѣ] и животворящѣ троици выклачно.
Ѣ гла^в кѣ

К. 14. Котóрыи члѣкъ хрѣтїанскѣи хоче ѣзбавѣиъ быти, має въ ѡѣдинаго вѣрити. то єсть въ ѡца и сїна и ст҃го дх҃а, на^х котóраго не єсть ѣншаго; ѡцѣ и сїнѣ и ст҃иѣ дх҃ѣ, то єсть три ѡсовы, а чкбóлѣвекъ во три ѡсовы раздѣленъ. а ле ѣдинъ єсть вѣ во троици все^ррѣжитель прѣм^ррыи, добротливый долготрѣпеливыи, и много мл^стивыи, котóрого ѣначе оузнати немóже. ѡдно чрѣ вѣрѣ правдѣвѣ, а коже на^о оучитъ ст҃ое писанїе.

Сложѣнїе вѣры хрѣтїанское: вѣрѣю въ ѣдинаго б҃га ѡца вседрѣжитела, троици нерадѣланѣи и животворящей и про^че. То єсть троици ст҃ки першала ѡсoba. томóу вѣрѣ и тогò въ пригòда^х свои^х на помощъ призывай, вѣрѣи въ гòла нашего їс х҃а, вовсѣмъ вѣс и ѡцѣс пòдòбнаго. То єсть вторала ѡсoba троици ст҃ей, до него са оутѣкаймо во потрава^х свои^х. Бò тоїса поча^х въ животк дх҃о^м ст҃и^м. Народи^хса с ирѣтѣа дѣци мрѣа снѣ кжїи. и дла на^о прина^х члѣченство: прѣго авы намъ далъ свое црѣтво: бумѣченъ при по^хтїи стѣ^х пилатк сѣдїи распах и въ правдѣ (к. 14 відв.) бумѣр погрѣвѣнъ, везчòтнью смѣрть дла на^о тѣрпѣ^х невинне, нехòтачи на^о грѣшны^х предати смѣрти вѣчнои, стѣпи^х до пѣкла. то єсть до аа, и свои^х стѣ^х навести^х и вивелъ и^х с темници, а^ж дò ра^ю шпровадїлѣ. не хòтачи авы з на^о та^х которѣи вѣста^х. а и^ж ш^п дши стѣ^х выкавити рачи^х, трѣтѣ^{го} днѣ з мрѣвы^х вѣста^х, смѣрть звѣтажилъ, и своимъ вѣрны^х надѣю зоста^хви^х, а и^ж смѣрть оуже на^х ными звѣтаствѣ не найдѣ, бò не могла ѡдрѣжати гѣ ншѣго їс х҃а, та^ж потѣ^х козшѣлѣ на нѣса па^х вѣ силамъ. и па^х звѣта^жца смѣрти мòци своѣи вжїи, и сѣлѣ на правници вѣ ѡца. а прòто тѣ^ж възлюблѣнїи намъ млый хрѣтїане. оузнаймо ѡкѣпитела нашего вшшнаго б҃а. ѣмаймо чòлòсть ко^ж дѣи ѡ совѣ не мѣшкаючи. а вы^{мо} ѣго стòюю млòсть оуставичне хвалїи, млòвали, вѣзывали, с' чòтаго срѣца, а правы вѣры, ра^учмѣючи тò, а и^ж тò и^ж повтòре прїидѣ^т з великою мòцю

и славою свѣти живыхъ и мѣртвахъ расоудкомъ своимъ велими грозныхъ, таже вѣрете ѿ хѣк (к. 15) ісѣк снѣ вжїи пѣвнѣ котѣрый сталъ для насъ члѣкомъ нравныхъ, принялъ тѣло, а бжества не оставилъ, бо чего намъ къ тоу принялъ, а што мѣлъ, того не оставилъ. естѣ вѣ правдливый и члѣкъ полный. Единъ вѣ естѣ зъ вѣгомъ ѿцѣмъ правдливый. зъ бжествомъ и члѣствомъ, снѣ единый. а хотѣли правыхъ хрѣтіаниномъ быти, маешъ теже въ дѣла стѣго крѣтити. То естѣ третѣя всѣа трѣци стѣой. съ вѣгомъ ѿцѣмъ и снѣомъ бжѣмоуцн естѣ нѣой, ѿцѣ и снѣ и дѣхъ стѣый, всѣ сътворити рачи. Крѣже въ цркви хрѣтіанскю, быти сталъ ѿвѣчае добрыхъ справѣдливыхъ. іако теже и прѣкове нши моужѣ стѣый, не ѿмыѣне бжѣствовали ісѣ вѣсвоемоу, котѣрымъ и тоу члѣ дѣхъ стѣый ѿпекае пилне, ѿдѣже и мѣ снѣове, тоеже цркви вжїи, котѣрый естѣ вѣ ісѣ хѣс голова всѣмъ згодливѣ проти себѣ живѣмо, напрекъ всѣмъ хвалѣ боужѣ стѣомоу и всѣмъ мѣти и запоможею ближнему всѣго, воемо доброго вѣплены и смѣртю грозною с пѣкла вызволены, Тѣ естѣ винница бжѣ всѣдржителѣ то естѣ съвраніе люѣское цркви, згожаймо сѣ в нѣй, вѣдлоу приказалъ єго стѣго, вживалъмо (к. 15 вѣдв.) тѣ црковныхъ стѣостей. а нѣмъ вѣдаймо, то сѣтѣ изъбавленіе нашего спсѣніѣ пѣрвыи знакы. крѣтеже нѣ естѣ грѣхо ѿпшѣніе, хѣто сѣмъ кѣе и прѣставіе своѣхъ злыхъ оучниво. чрезъ тѣло нрїймоваѣ, и кровнѣ гѣ ншго ісѣа. Крѣтеже нѣзъ мѣртвахъ востанію всѣхъ насъ, крѣтеже а нѣмъ нѣзмѣрныи живѣтѣ вѣчныи, еслї же таже ѿ чѣта срѣца вызнакѣти вѣдѣмъ ты всѣ члѣнѣкн хрѣтіанскыѣ вѣрѣ, и всѣ темѣ теже справдїмо сѣмъ вѣ законѣ хѣк пилне, кѣлоу вѣставы стѣхъ апѣла, и стѣхъ ѿцѣ, ко нѣзъвакѣде никѣго самѣ гѣла вѣкѣра. Еслї кто єи бжѣчнѣками добрыми не поѣспирае а ели что вѣденѣ налѣнѣи и доброго чинѣти, в тоѣмъ не хвалїсѣ ани высекоуѣсѣа, алѣ што можешъ смирясѣа, авѣхъмо смѣрть хѣвоу не скѣжнїи, авѣхъмо вѣ ныѣмъ надѣю ншѣоу недѣжбю покладѣа. Еднѣже прѣсїмо бжѣствичнѣ, бжѣ ѿца всѣдржѣтелѣ, въ трѣци єдинѣго, авѣ всѣмъ насъ дѣти рачи для своѣго мѣлого, гѣ нашеѣ ісѣа хѣа, грѣхо ѿпшѣніе. а по смѣрти дѣла ншнѣ изъбавленіе и жикѣтѣ вѣчныи, аминѣ.

Мѣлѣый правослѣкнѣый хрѣтіанѣ, спѣвѣдѣ покседневнѣю (к. 16) стѣго апѣла павѣла для нашеѣо дшѣкѣнаго спсѣніѣа трѣци [стѣей] творѣще.

И для ѿпшѣніѣа грѣхоу своимъ: зъ великою свѣрѣхою срѣчною и со слѣзѣми; кѣждѣи вѣдѣлѣтѣ дѣрѣ дѣхѣа стѣго. Мѣктѣ мѣлѣый хрѣтіанѣ за мнѣю. ѿ чѣста срѣца и понїженѣма ѿ чѣма: кѣ вѣс сътворителю нашѣмъ:

И много грѣшнѣый, и великонѣдостѣный равѣ бжїи імѣкѣ, Исповѣдаюсѣ тебѣ гоу вѣс моемоу ѿцѣ всемоуѣщемъ, въ стѣ

троци єдиномъ, сътворителю нѣоу ѿ земли ѿ твоємоу къзлю-
клен'номъ сѣоу єдинорозному гѣ нашемоу іс хѣоу. ѿ прочѣтой єго
мѣри ѿ всѣмъ стѣмъ. што єсмь сѣгрѣши^н, къ всѣхъ днѣхъ живота
моєго, ѿнелѣже крѣпѣнъ єсмъ ажъ до ннѣ, в'сєгда слабѣ чини^н
єсмь, не къ волѣ твоєй стѣи гѣ вѣжѣ мой: Сѣгрѣши^н єсмь дшѣю
моєю ѿ тѣло^н, бѣмомъ¹).

Додаток II.

Значну часть словарного материялу, що містить ся в збірнику
Симсона, вичерпали ми при огляді його граматичних особливостей.
Тут наводимо ще декілька слів, про які ми не згадали висше, інте-
ресних з огляду на форми і значінне.

Яким, Якимѣ, 179 відв. — Йоа-
ким.

баєкатины 101 відв.

барздоходца 208 відв. — ско-
рохід.

видецъ 103, очевидецъ.

воланне ризы 174.

врыть? „моу^ж самоа врыти
носѣ цвѣтѣ“ к. 4 слово
сѣв. Василия о пьянствѣ.

господарь к. 118 взагалі пан
до — „внѣйдоста до гроба“
97 відв

дшѣгѣвѣць — „горе дшѣгѣвѣць,
к. 118.

кѣй, 184, „жєзль“ вид. Тіхон-
равова.

калопѣ 3 відв.

корчма 4.

крѣчина 5 відв.

листъ (= псьмо) 79 відв.

лишѣте ма (= лишѣте мене)
175.

лѣче 205.

малженъство 206 відв.

мѣрко (євангелист) 46 відв.

назвыѣ 65 відв.

недѣлѣнѣ 96.

недѣлюще 22.

недѣлѣи (душі) 43.

недолѣгѣй 22.

„нѣзѣй моухъ пригвожденіє“, 100.

ѿврѣсь 36, ручник.

пара (= пара) 11.

питный, „врѣмѣ питное“ 48
відв.

першаа — часто passim.

„въ пождѣ крѣвленіє“, 52.

понава 155 (слав. плащаница).

послѣшенство 84 відв.

през весь годъ 73, през море
56 відв.

¹) Дальше без розділу, в лівію іде оповіданне з патерика.

претагнѣтъ 132.

рѣбити 117 відв.

рокъ 12 відв.

сахáръ, „паче сахáръ“ 74 відв.

семидал'ный, „сладость паче...

семидал'наго хлѣба“ 74 відв.

скозѣ 200.

скаркѣ 64 відв.

спеклаторъ 192 — кат.

сѣжарите очи 107 відв. (прим-
кнѣть очі).

тоужоу (1 ос.) к. 1, 42 відв.

чрезъ тѣждень 174.

шемраніе, 88 відв.

тащерица, 61 відв.

П Р И Ч И Н К И

до пізнання етнографічної території Угорської Руси, тепер і давнійше.

Подає С. Томашівський.

I.

У LVI т. „Записок“, подаючи огляд праці П. Балога про племена на Угорщині, зробив я пробу критичного провірення угорських урядових статистичних чисел, що дотикають числа і території угорських Русинів¹). Результат, що до нього я дійшов, був той: малярська офіційальна статистика подає фальшиві дані що до руської народности (ст. 26). Той вислід був оснований головню на порівнанню чисел з обох останніх угорських конскрипцій (1890 і 1900). При кінці статі позволив я собі у грішній певности толкувати читачеві, будім то „вже більше доказів не треба наводити... що офіційальна малярська статистика повна фалшив і що корпстуванне нею мусить іти в парі з докладною критикою...“ На жаль, скоренько зрозумів я, що помилив ся. У 6 числі Slovanskeho Přehledu за 1904 р. появилась статя д. Нідерле п. з. Ještě k sporu ruskoslovenskou hranici v Uhrách, а в ній ш. автор намагає обороняти ся від закидів, які я поробив йому за довіре до урядової статистики (ст. 34), виявлене в його Етнографічній карті Угорських Словаків (Прага, 1903); він упевняє, що сьому жерелови не вірив і не вірить, але тільки

---

¹) Угорські Русини в світлі малярської урядової статистики (також окремо).

в поодиноких разях (v jednotlivých případech), загалом (v celku) одначе урядові статистичні числа та їх хитання вказують, на його думку, дійсний стан етнічних відносин на Угорщині (Sl. P. 260). Моя полемічна стаття, у відповіді на се, не мала щастя побачити світ, тож рішив я розширити критичний апарат, ужитий у згаданій розвідці, себто порівняти всі дотеперішні урядові конскрипційні результати роблені самостійним угорським урядом (1869, 1880, 1890, 1900), аби вже справді не було ніякого сумніву, чого варта вся урядова угорська статистика.

А що головне непорозумінне вийшло з того, що Балоґ порівняв вислід урядової конскрипції р. 1890 що до числа і розміщення поодиноких народностей на Угорщині з анальоґічними даними, взятими зі статистичних підручників Е. Фейньеша з перед 50 літ (Fényes Elek, Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben, 6 томів, перше видання Пешт 1836—1840, друге 1841—1844; тогож автора Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik, 4 томи, Пешт 1851), тому рішив ся я втягнути сюди й його вказівки, хоч неофіціальні (оперті головню на церковних схематизмах)¹).

Як відомо, Балоґ у своїй праці приймив результати урядової конскрипції в повній вірі і так само не мав найменшого сумніву про правдивість вказівок Фейньеша, тому порівняння їх довело до сензаційного результату про „боротьбу народностей“ за пів століття (диви згадану мою статю, ст. 28—9). Спеціально що до етноґрафічної території Русинів вийшло таке, що вони буцім то за час 1840—1890 стратили 40 громад у користь Мадярів, 176 громад у користь Словаків, 1 громаду у користь Німців, разом 217 громад; натомісць здобули 2 мадярські громади, 1 румунську та 1 словацьку — разом 4 громади. Беручи абсолютну й релятну скількість угорських Русинів виходило справді сензаційно: страти більш анїж $\frac{1}{3}$ всеї руської території. Такий вислід прийнято за правдивий не тільки в журналістиці, але й у поважних наукових працях, як згадувана

¹) Я мав під рукою комбінований примірник його статистики, III т. (Боршод, Абауй-Горна, Гимир, Спиш, Шаріш, Замли, Уг, Берег) був із другого видання (1844), IV т. (Уґоца, Марамарош, Сатмар, Сабояч) із першого видання (1839); не знаю напевно, але міні здаєть ся, що тт. IV—VI взагалі не мали другого видання, лише три перші.

проф. Нідерле. У названій моїй статі я висловив свій сумнів що до вартости подібних обчислень (ст. 30—33) та пробував загально (не маючи під рукою ані Фейньєша, ані інших урядових обчислень) зредукувати сі „страги“ у межі правдоподібности, довівши до того, що найвише 27 руських громад можна признати винародовленим за вказаних 50 літ, а й то з усякими застереженнями (ст. 33—34). Тепер прийдець ся дещо змінити сей погляд, коли стало можливим приглянути ся ближше вказівкам Фейньєша й інших урядовим конскрипційним результатам; числа вийдуть дещо инакші, та за те основна гадка полишаєть ся, навіть кріпшає.

Подаю отсе низше реєстр понад 500 громад, разом із означеннем, до якої народности зачислювано їх людність у рр. 1839 до 1851 (Ф. = Фейньєш), 1869, 1880, 1890 і 1900. Буква р означає Русинів, **м** Мадярів, **с** Словаків, **н** Німців (окрім Жидів), **в** Волохів. Коли котра з букв стоїть одинцем, значить, що громада племінно чиста або майже чиста (90%), дві або три букви побіч себе означають, що абсолютна або релятивна більшість за першою з них, інші означаютть племінну меншість (тим меншу чим далі на право). Меншість звичайно означувано від 10%, що до Мадярів (в рр. 1869 і 1880) навіть понизше. Коли сю міру приложено й до інших, подано відповідний знак (*). При перших 15 громадах (Боршод) подано в передній рубриці (Ф.) подвійні знаки: горішні взято з другого видання статистики Фейньєша (1844), долішні з його словаря 1851 р.; тільки там де означення в обох сих разях однакові, поставлено один спільний знак.

У сей реєстр увійшли відповідні громади з самої тільки північної Угорщини — центральної території Русинів, себто головні столиці: Спиш, Шариш, Землин, Уг, Берег, Уюча, Марамарош, та сусідні: Лимир, Боршод, Абауй-Торна, Саболч і Сатмар. Дальші кольонії Русинів в середній і південній Угорщині, Семигороді та Славонії поминаємо; вони не мають принципіальної вартости в тім разі та підпадали за сей період справді ріжним переминам, мало ще знаним.

Ч.	Станица	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Станица	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900
1	Ш О Ш Р О Б	Шайов-Сигед (Sajó-Szöged)	$\frac{pm}{mc}$	м	м	м	м	48	Г И М И Р Ш И П С Ш	Сея (Szina)	мр	мр	мс	мс	мс
								49		Кральовець (Királynép)	ср	ср	с	с	ср*
2		Гив-Керестур (Hő-Keresztur)	$\frac{mr}{?}$	м	м	м	м	50		Вернар (Vernár)	р	ре	с	с	с
								51		Тельгард (Telgárt)	р	ре	с	с	с
3		Ш. Петри (Sajó-Petri)	$\frac{pe}{pm}$	н	н	м	м	52		Шумяц (Sumjác)	р	пр?	с	с	с
4		Ш. Палфалва (Sajó-Pálfalva)	р	н	см	см	см	53		Завадка (Zavadka)	р	е	р	р	ре
5		Ш. Вамош (Sajó-Vámos)	$\frac{mr}{m}$	м	м	м	м	54		Порач (Porács)	р	с	р	р	р
6		Вж. Жолца (Felső-Zsolcza)	$\frac{pe}{c}$	мс	мс	м	м	55		Койшів (Kojsó) [falu]	р	с	с	ср	с
7		Гиримбиль (Görömböly)	$\frac{p}{mc}$	мр	см	мс	м	56		Гельцмапивиці (Nagy-Kunch-	р	с	с	ср	с
8		Дубичань (Dubicsány)	$\frac{mr}{m}$	м	м	м	м	57		В.Словинка (Felső-Szlovinka)	р	с	ср	р	р
9		Мучонь (Mucsony)	$\frac{p}{pm}$	мр	см	мс	см	58		Н.Словинка (Alsó-Szlovinka)	р	с	ре	р	рп
10		Каллов (Kálló)	$\frac{mr}{mc}$	мне	ср	мс	м	59		Подпроч (Lazonpatak)	с	с	р	ср	с
11		Ирота (Irota)	р	м	см	рм	мс	60		Н. Репаші (A. Répás)	с	с	р	с	с
12		Абод (Abod)	$\frac{pm}{m}$	мр	см	м	см	61		Ториски (Toriszka)	р	с	ре	р	с
13		Ракаца (Rakacza)	$\frac{p}{mr}$	мр	рм	см	см	62		Годермарк (Hodermark)	р	с	р	р	р
14		Вислава (Viszló)	$\frac{p}{mr}$	мр	см	мр	см	63		Якубяши (Jakubján)	р	с	р	р	р
15	Дебрейте (Debréte)	$\frac{mr}{m}$	мр	н	м	м	64	Сулин (Szulin)	р	р	с	р	р		
16	Бараконь (Barakony)	р	мр	мс	мс	м	65	Кремпах (Krempach)	р	с	р	р	с		
							66	Орябина (Jarembina)	р	с	р	р	р		
							67	Камінка (Kamjonka)	р	с	р	р	р		
							68	Гранастів (Granasztó)	р	с	с	с	с		
							69	Мншик (Mnisek)	с	с	с	с	ре		
							70	Лачнів (Lacsno)	р	с	с	с	с		
							71	Буяк (Buják)	р	с	с	с	с		
							72	Пекляни (Pillerpeklén)	ре	с	с	с	с		
							73	Любовень (Lubócz)	р	с	с	с	с		
							74	Квачани (Kvacsán)	р	с	с	с	с		
							75	Клемберк (Klembérk)	р	с	р	ср	с		

А б а у й — Т о р н а	17	Горватик (Horváti)	рм	мр	м	мс	м	76	Седлиці (Szedlicze)	р	с	с	с	ср*
	18	Сент-Якаб (Szent-Jakab)	мр	м	м	м	м	77	Миклушівці (Miklós-Vágás)	р	р	с	р	р
	19	Гачава (Falucska)	р	мр	с	с	см	78	Янів (Janó)	ср	с	с	с	с
	20	Кань (Kány)	р	мр	рм	см	мр	79	Ренчів (Rencsissó)	р	с	р	р	р
	21	Перече (Perece)	р	м	см	мс	мс	80	Блажів (Balazvágás)	р	с	р	ср	р
	22	Біттиш (Büttös)	мр	м	мс	мс	м	81	Штельбах (Stelbach)	р	с	с	р	р
	23	Сеста (Szeszta)	мр	мр	м	м	м	82	Дячів (Decső)	ср	с	с	с	с
	24	Опатовці (Apáti)	р	мр	см	м	мс	83	Ганигівці (Hónig)	р	с	с	ср	ср
	25	Н. Гадь (Alsó-Gagy)	рм	мр	см	м	мс	84	Луцина (Litinye)	р	с	с	ср	р
	26	В. Вадас (Felső-Vadász)	рм	м	м	мс	мс	85	Якобяни (Jakoris)	р	с	с	с	р
	27	Руська Гадна (Orosz-Gadna)	р	м	рм	см	м	86	Олійник (Olejnok)	р?	с	с	р	ср
	28	Кейть (Kéty)	р	м	м	м	мр	87	Шома (Som)	р	с	р	ср	р
	29	Гомрогд (Homrogd)	мр	м	м	м	м	88	Ряшів (Ressó)	р	с	р	р	р
	30	Гарадна (Garadna)	мр	мр	мс	м	мс	89	Завадка (Zavadka)	р	с	р	р	р
	31	Мошай (Mojaj)	мр	м	м	м	м	90	Гералт	р	с	с	с	р
	32	Ньшта (Nyésta)	мр	м	м	м	м	91	Жатківці	р	с	с	с	р
	33	Солнок (Szolnok)	р	м	см	мр	мр	92	Городиско	р	с	с	р	р
	34	Силед (Hernád-Szölled)	рмс	мр	мс	см	м	93	Балпотак	ср	с	с	с	с
	35	Шельєб (Selyeb)	мр	м	м	м	м	94	Фулянка (Fulyán)	р	с	с	р	с
	36	Уйлак (Ujlak)	р	м	м	м	м	95	Кокія (Kökény)	р	с	с	с	с
	37	Бодокив-Варалья (Bodokő-Váralja)	мр	мр	м	м	м	96	Керештвей (Köröfő)	р	с	с	с	с
	38	Філкегава [Váralja]	р	мр	с	см	м	97	Рус. Нове село (Sósujfalu)	р	с	с	с	ср
	39	Пере	мр	мр	м	м	м	98	Верганівці (Várgony)	р	с	с	с	с
	40	Модьоровшка (Mogyoróska)	р	рм	м	мс	мр*	99	Шеняківці (Sényék)	р	с	с	с	с
	41	Башков (Baskó)	р	рм	с	м	м	100	Шамброн (Feketekút)	р	с	р	р	р
	42	Белша (Bölzse)	р	срм	с	см	см	101	Баїровець (Bajorvágás)	р	с	с	р	р
	43	Бочард (Bocsárd)	р	р	с	с	с	102	Громош	р	с	с	р	с
	44	Здоба (Zdoba)	р	р	с	с	с	103	Визранка (Pusztamező)	р	с	р	р	с
	45	Клячанов (Kelecseny)	р	р	с	с	с	104	Клїв	р	с	р	р	р
	46	Уйварош (Ujváros)	р	р	с	см	см	105	Ястреб (Jesztreb)	р	с	р	с	р
	47	Калша (Kalsa)	рсм	рсм	с	см	см	106	Чирч	р	с	р	р	р

Ч.	Сто- ліття	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто- ліття	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900	
107	III	Воля (Orosz-Volya)	р	с	р	р	р	167	III	Местиско	ср	с	с	с	с	
108		Обручно	р	с	р	р	р	168		Сорочин	ср	ср	с	с	ср	ср
109		Гайтувки	р	с	с	рс	р	169		Дулини (Banyavölgy)	с	р	с	с	рс	рс
110		Уяк	р	с	р	р	р	170		Раківці	р	р	с	р	р	р
111		Орлів	р	с	рс	р	р	171		Вислава	р	р	с	с	р	р
112		Легнава (Lagnó)	р	с	р	р	р	172		Крушинець	р	р	с	рс	р	р
113		Старина	р	с	р	р	р	173		Тишинець	ср	с	с	с	ср	ср
114		Матисова	р	с	р	р	р	174		Прикре	р	р	р	р	с	с
115		Липник	р	с	р	р	р	175		Бодружал	р	р	р	р	с	с
116		Сулин	р	с	ср	р	р	176		Мироля	р	р	р	р	с	с
117		Львів (Livó)	р	р	} р	р	р	177		Сухе	р	р	р	р	с	с
118		Львівська Гута	р?	с		рс	рс	178		Істрина	р	р	р	р	с	с
119		Мальців	рс	р	рс	с	ср	179		Грибова (Gribó)	р	р	р	р	с	с
120		Лукова	р	ср	рс	р	р	180		Ольшавка	р	р	с	р	р	р
121		Ленартів	ср	с	с	с	с	181		Вишківці	р	р	с	с	р	р
122		Герлахів	р	с	с	с	р	182		Собош	р	с	с	р	р	р
123		Криже	р	с	р	с	с	183		Фіяшині (Fijás)	р	с	с	р	р	р
124		Воґлярка	р	с	р	с	с	184		Матіївці (Matévágás)	р	с	с	р	р	р
125		Криве	р	с	р	р	с	185		Кобульниця	р	р	р	р	с	с
126		Кружльова	р	р	с	р	р	186		Мичак	рс	с	с	ср	с	с
127		Курова	рс	р	р	р	р	187		Дюрдьош (Györgyös)	р	р	рс	с	ср	ср
128		Фричка	р	с	р	р	р	188		Влача	с	с	с	рс	с	с
129		Реґетів	р	р	р	с	с									
130		Стебник	р	р	с	с	с	189		Земп. Дрична	р	р	р	с	с	с
131		Комлоша	р	р	с	р	р	190		Шар. Дрична	р	р	р	с	с	с
132		Зборів	ср	с	с	с	с	191		В. Владича	р	р	р	с	с	с
133		Дуга Лука (Hossúrét)	ср	с	с	с	с	192		Н. Владича	р	р	р	с	с	с
134		Брезувка	р	с	с	рс	рс	193		З. Сташківці	р	р	ср	р	с	с
135	Чернина (Czernina)	р	р	р	р	с	194	III. Сташківці	р	р	с	р	с	с		

136	Ортутова	р	с	р	р	р	195	Микова	р	р	р	с	ср
137	Липова	р	с	с	с	р	196	Поляна (Sztropkó-Polena)	р	р	р	с	с
138	Шашова	р	с	с	с	с	197	Гавай	р	р	р	с	ср
139	Н. Воля (Alsó-Volya)	ср	с	с	с	с	198	Маківці	р	р	р	с	с
140	Рівна	р	р	р	р	с	199	Велкроп	р	р	р	с	р
141	Малинарівці	р	с	р	р	р	200	М. Березниця (Kis-Brezny-)	р	р	р	р	р
142	Бенядиківці (Benedikócz)	р	с	с	р	с	201	Войтівці [icze	р	р	р	с	р
143	Шавник	р	р	р	с	с	202	Сальник	р	р	р	с	р
144	Кожани	р	с	с	р	р	203	Поточки	р	р	р	с	р
145	Шапинець	р	с	р	р	р	204	Пуцаківці (Puczák)	р	р	р	с	р
146	Штефурів	р	с	р	р	р	205	Колбівці	р	р	р	р	с
147	Вальківці	р	с	с	с	р	206	Якушівці	р	ср	р	р	с
148	Н. Орлик (Alsó Orlich)	р	р	с	с	р	207	Крижлівці	р	р	р	р	с
149	Юркова Воля	р	р	с	с	р	208	Брусниця	р	р	р	р	с
150	Гаврапець	р	р	р	р	с	209	Бокша	р	р	р	ср	с
151	Довгуня (Dolhonya)	р	р	р	р	с	210	Шандал	р	ср	с	ср	с
152	Свиднички	р	р	р	р	с	211	В. Ольшава (F. Olsva)	р	р	р	р	с
153	Кружльова	р	р	р	р	с	212	Н. Ольшава (A. Olsva)	р	р	ср	с	ср
154	Капишова	р	р	р	с	с	213	Мшнівці	р	р	р	р	р
155	В. Писана	р	р	с	р	р	214	Мразівці	р	р	р	р	с
156	Н. Писана	р	р	с	р	р	215	Бжани (Bodzás)	р	с	р	с	с
157	Доброслава	р	р	с	р	р	216	Петейовці (Petőf)	?	р	с	с	с
158	Крайня Порубка	р	р	с	р	р	217	Токаїк (Orosz-Tokaj)	р	р	р	ср	с
159	Кр. Бистра	р	р	р	р	с	218	Грабовець (Sztr. Hrabócz)	р	р	с	р	с
160	В. Комарник	р	р	р	р	с	219	Детрик	р	р	с	р	с
161	Н. Комарник	р	р	р	р	с	220	Валків	р	р	с	р	с
162	Ладомірова	р	р	р	р	р	221	Петківці	р	р	р	р	с
163	Н. Ядлова (Alsó-Jedlova)	р	р	с	р	р	222	Бистра (Sztr. Bisztra)	р	р	р	с	с
164	В. Свидник	р	ср	р	р	р	223	Вархівці	р	р	р	с	р
165	Н. Свидник	р	р	р	р	р	224	Репей	р	р	р	с	р
166	Гравівчик	р	р	с	р	р	225	Праврівці	р	р	р	с	р
							226	Стропк. Олька	р	р	р	с	р

Ч.	Сто- лиця	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто- лиця	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900		
227	н	Кайня (Orosz-Kajna)	р	р	р	ср	р	286	н	Раковець	р	рс	с	с	с		
228		Петрівці (Orosz Petrócz)	р	р	ср	с	ср	287		Сухе	рс	ср	с	с	с		
229		Кожаровці	ср	с	с	с	с	288		Михальовці (Nagy-Mihály)	ср	ср	см	см	мс		
230		Пакастів	рс	с	ср	с	ср	289		Мочарани (Mocsár)	ср	ср	с	с	с		
231		Поруба (Orosz-P.)	р	р	р	ср	р	290		Красновці	ср	ср	с	с	с		
232		Притауляни	р	р	р	с	р	291		Повдшовці (Pazdics)	ср	ср	с	с	с		
233		Рогожник	р	р	р	с	с	292		Шамудовці (Sámogy)	рс	рс	с	с	см		
234		Рафаївці	р	р	с	рс	рс	293		Тарговище (Vásurhely)	ср	ср	см	с	с		
235		Гіровці	р	р	с	с	с	294		Лашковці	рс	рс	с	с	с		
236		Кажмир (Orosz-Kazmér)	р	р	с	р	рс	295		Ластомір	ср	ср	см	с	см		
237		Штефанівці [Radvány]	р	р	с	р	с	296		Фішар (Füzesér)	мр	мр	см	см	с		
238		Збудська Радвань (Izbugya-	р	р	рс	р	рс	297		М. Жбінці (K. Csebb)	р	}ср	с	}	с	с	
239		Збудськ. Берестів (Izb. Bre-	р	р	р	с	р	398		В. Жбінці (N. Csebb)	ср						
240		Лісковець (Leszkócz) [szló	ср	р	с	ср	с	299		Гаталів (Gatály)	ср	ср	с	см	см		
241		Сопковці	р	с	с	с	с	300		Ложин (Lazony)	ср	ср	с	с	с		
242		Дідачів (Dedasócz)	р	р	с	с	с	301		Брацовці (Berettó)	ср	ср	с	с	с		
243		Машковці	р	р	с	с	с	302		Фалкушовці	р	р	с	с	см		
244		В. Грушів (F. Körtvelyes)	ср	с	с	с	с	303		Дубравка	рс	рс	с	с	см		
245		Дара	р	р	с	р	р	304		Сліпковці (Szelepka)	ср	ср	с	с	с		
246		и	Старина	р	р	см	р	р		305	и	Качанів (Kacsánd)	ср	ср	с	с	с
247			Стакчин	р	рс	с	р	рс		306		Славковці (Szalók)	рм	рм	см	см	см
248			Нехваль-Полянка	р	р	р	р	с		307		Марковці (Márk)	смр	смр	с	с	с
249			Зубне	р	с	с	р	с		308		Малчниці (Málcza)	смр	смр	см	см	см
250			Стрівці	р	р	с	с	р		309		Копчани (Hegyi)	мрс	мрс	мс	м	мс
251	Шмугівці		р	р	р	с	р	310	Петриковці (Petrik)	ср		ср	с	с	см		
252	Убля		р	р	р	ср	р	311	Нейзешт (Kuczani)	рм		р	мс	мс	мс		
253	Валашківці		р	р	р	ср	р	312	Цабів (Czabócz)	р		рс	рсм	ср	ср		
254	л		Хомець (Helmeczke)	ср	с	с	с	с	313	л		Сеч. Полянка	ср	ср	с	с	с

255	Гажина	р	с	с	с	с	314
256	Гумешце (Homonna)	ср	срш	см	см	см	315
257	Лацковці (Láczfalva)	р	с	с	с	с	316
258	Камениця (N. Kemencze)	ср	с	с	с	с	317
259	Страбске (Mogyoróska)	ср	с	с	с	с	318
260	Златник (Aranyospatak)	р	р	с	с	с	319
261	Глиние (Agyagos)	ср	ср	с	с	с	320
262	Рудльов	р	р	с	с	с	321
263	Чичава (Csicsóka)	р	р	с	с	см	322
264	Майоровці	ср	с	с	см	см	323
265	Вар. Чемерне	ср	р	с	см	см	324
266	Юско-Воля	р	ср	с	с	с	325
267	Вехець (Vehéc)	ср	ср	с	с	с	326
268	Кам. Поруба (Kő-Poruba)	р	р	с	с	с	327
269	Банське	р	р	с	с	р	328
270	Давидів (Dávidvágás)	р	р	ср	с	с	329
271	Сачурово (Szacsur)	ср	р	с	с	с	330
272	Поша	р	р	с	с	с	331
273	Тав. Полянка	р	с	с	с	с	332
274	Н. Грабовець	ср	ср	см	см	см	333
275	Порубка	р	р	с	с	с	334
276	Орески	ср	ср	с	с	с	335
277	Кривоцани	ср	ср	с	с	с	336
278	Страске (Órmező)	—	ср	с	с	см	337
279	Воля (Laborcz-V.) (mernye)	р	р	с	с	с	338
280	Пусте Чемерне (Mark-Cse-)	р	р	с	с	см	339
281	Н. Грушів (A Körtvelyes)	ср	с	с	с	с	340
282	Нацина Вєсь (Natafalva)	р	р	с	с	см	341
283	Лєсни (Leszna)	р	р	с	с	с	342
284	Петровці	ср	ср	с	с	с	343
285	Тополяни	р	р	ср	с	с	344

Стапковці	р	р	с	с	с
Кравяни (Kereplye)	р	р	с	с	с
Бачків	р	р	с	р	ср
Даргів	р	р	с	с	с
Дворянки (Techna)	р	р	с	с	с
Тарповка	р	р	с	с	с
Сечовці (Gálszécs)	р	ср	см	с	см
Когановці (Kohány)	р	ср	с	см	с
Збегнів (Zebegnyő)	р	р	с	с	с
Грядки (Gerenda)	р	с	с	с	с
Войчиці (Vécse)	р	р	с	с	с
Миглєсів (Miglész)	р	ср	см	с	с
Русковці (Nagy-Ruszka)	р	р	с	с	мс
Русків (Kis-Ruszka)	р	р	см	см	см
В. Озоровці (N. Azar)	ср	см	см	см	см
М. Озоровці (K. Azar)	р	ср	см	см	с
Керестур (Szécs-K)	ср	ср	см	с	с
Ереш	ср	р	см	см	см
Чельовці (Cselej)	р	ср	см	с	см
Мад. Жишів (M. Izsép)	р	р	см	см	см
Клячанів (Kelecseny)	р	р	с	с	см
Стапча (Istvánz)	р	р	с	с	с
Упор	р	р	с	с	см
Кажу (Кожухів)	р	р	ср	мс	мс
Гардіча (Гардинце)	р	р	ср	мс	мс
Требишів (Töke-Terebes)	ср	ср	см	с	см
Сільваш (Szilvás-Ujfalu)	ср	с	с	с	см
Кузмиці (Kozma)	р	ср	см	см	см
Колбаша	р	ср	см	мс	мс
Біште	р	р	н	н	мс
В. Казмир	ср	мс	см	см	см

Ч.	Станиця	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Станиця	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900
345	Н	М. Каамір	р	рм	см	см	см	404	Г	Порубка (Ördög Porubka)	р	р	с	с	с
346		Ластовці	мрс	мс	мс	мс	см	405		Тйбава (Tiba)	рс	р	с	см	см
347		Мігалі (Михаліяни)	мр	мс	мс	мс	м	406		Войшатина	ср	р	с	с	с
348		Велїте (Веляті)	ср	рс	см	см	м	407		Поростово	рс	мр	с	см	с
349		Герчель	мр	мр	см	см	мс	408		Гусак	ср	р	с	с	с
350	И	Баранч	рмс	мс	см	см	м	409	Корумля	р	р	см	с	с	
351		Уйлак (Bodzás-U)	рсм	мс	см	мс	см	410	Петровці	ср	р	с	с	с	
352		Кісте	рм	мер	см	см	см	411	Колибабовці	р	мр	с	с	с	
353		Сірїеґ	мр	мс	м	м	м	412	Орехова	р	р	с	с	с	
354		Мад. Естреб	мр	мс	см	см	мс	413	Карчава	рс	р	с	с	см	
355	Л	Імреґ	мр	мс	мс	м	м	414	Сейків	рс	мр	с	с	с	
356		Кашов	рс	мс	с	см	см	415	Крестн (Kereszt)	?	р	с	с	ср*	
357		В. Тороня (N. T.)	мр	рм	мс	м	см	416	В. Німецьке F. Hémeti)	ср	мр	с	с	с	
358		Вітань	ерм	срм	мс	м	м	417	Н. Німецьке (N. N)	ср	мр	см	см	смр	
359		Матяшгаза	мр	см	м	м	м	418	Єнковці (Jenke)	мр	мр	см	см	см	
360	М	Міковгаза	мр	мр	см	мс	мс	419	Лучки	срм	ср	с	с	с	
361		Рудабанячка	рм	м	п(?)	с	с	420	М. Залужиці (Kis-Zalacska)	рс	р	с	с	с	
362		Шатор. Уйгель	рмс	мер	мс	м	мс	421	В. Залужиці (Nagy-Z.)	рс	р	с	с	с	
363		Земплин (Землиш)	мр	рмс	мс	м	м	422	Гажин (Gezsény)	рсм	ср	с	с	с	
364		Цейке (Цейків)	ср	см	см	см	мс	423	Страїняни, Стройна	р	р	см	см	с	
365	Е	Вейль	мр	м	м	м	м	424	Вербовці	рс	р	с	с	с	
366		Дамовц (Дамовці)	мр	м	м	м	м	425	Чечегів	ср	р	с	с	с	
367		Рад	мр	мр	м	м	м	426	Ясрабе (Jesztreb)	рс	с	с	с	с	
368		Добра (Добряни) (Kis-D.)	мр	м	м	м	м	427	Іначовці (Solymos)	рсм	р	с	с	с	
369		Полян, Полянка (Lelesz-	мр	м	м	м	м	428	Ребриш	рсм	с	см	с	см	
370	З	Сердаґень(Bodzog-Sz)[Pol.]	мр	м	м	м	м	429	Крашок (Kraska)	р	р	с	с	с	
371		Ардов (Végaradó)	рм	м	мер	см	мс	430	Сенне	срм	рс	с	с	с	
372		Комлошка	р	рм	с	р	мр	431	В. Стретава N.-Szeretva)	мр	ср	см	см	см	

373	Г	Бекеч	мр	м	м	м	м	432	Г	М. Стретава (Kis-S.)	мр	рс	см	с	св
374		Тарнава, Тернавка (Tarna)	рс	рс	с	с	с	433		Опоківці (F. Domonya)	ср	мр	с	ср	с
375		Калуша	р	р	с	с	с	434		Ужгород (Ungvár)	рмен	мрн	мсп	мшн	мшн
376		Клокочів	с	р	с	с	с	435		Радванка (Radváncz)	рмс	мр	мрс	мс	мрс
377		Кусин	рс	р	с	с	с	436		Бовош	ср	ср	срм	} см	мер*
378		Йовса	рс	р	с	с	с	437	Г	Ир-Дарна (Ör Darma)	мр	м	м		
379		Нім. Поруба	р	р	с	с	р	438		Загар	мр	мр	с	с	с
380		В. Ремета	р	мр	с	с	с	439		Бежовці (Bező)	мр	мр	см	с	см
381		Убреж	рс	р	с	с	с	440		Пінковці (Pinkócz)	мр	мр	см	см	мс
382		Гнойне (Hanajna)	рс	р	с	с	с	441		Тегеня	рс	рс	с	см	см
383	У	Фекишовці (Fekéshaza)	ср	р	с	с	с	442	У	Лакарт	рс	рс	мс	с	с
384		Завадка	р	рс	с	с	мс	443		Висока	мрс	мрс	с	с	с
385		Гайдош [vistye]	р	р	с	с	с	444		Баянгаза	мр	мр	мс	м	м
386		Блатне Ревище (Sáros-Re-	рсм	рс	с	с	с	445		Керейс (Кривов)	мр	м	м	м	м
387		gamre (F.Remete-Vásgyar)	—	пр?	с	см?	с	446		Шишловці (Sislócz)	р	р	мс	м	м
388		В. Рибниці	р	р	с	с	с	447		Паловці	мрс	мрс	см	с	см
389		Гсенів	р	р	с	с	с	448		Матьовці	мр	мр	м	м	м
390		Русківці	р	р	с	с	с	449	Г	Клячани (Kelecsény)	мр	мр	м	м	м
391		Н. Рибниці	р	р	с	ср	ср	450		Галоч	мр	мр	м	м	м
392		Бунковці	р	р	с	с	с	451		М. Селмець	мр	мр	м	м	м
393		Н. Ремета (Sáros-R.)	р	мр	с	с	см	452		Ітрукша	мр	мр	м	м	м
394	Г	Хлівнище	р	р	р	рс	с	453		Минай	мр	м	м	мс	м
395		Башківці	р	р	с	с	с	454		Cipre (Szürte)	мр	мр	м	м	м
396		Мідгородє (Vóralja)	р	р	рс	р	ср*	455	У	Гомок	мр	мр	м	м	м
397		Гуньківці	р	р	ср	рс	с	456		Баранє, Баранчі,	рм	мр	рм	рм	рм
398		Конюш	р	р	с	с	с	457		Часловець	рс	рс	м	м	мр*
399		Горна	рс	р	с	с	с	458		Довгоноле (Hosszúmező)	рм	мр	м	мс	мр
400	У	Собранці	рс	мр	см	см	см	459		Глубока	рс	рс	рс	рс	р
401		Комаровці	ср	р	с	см	с	460		Путка-Гелмець	мр	м	м	мр	мр
402		Острів	ср	р	с	с	с	461		Середнє	рмс	мрс	рсм	смр	рсм
403		Прикопа	р	р	с	с	с	462		Звірська Гута (Izvorhuta)	—	р	р	ср	рс

Ч.	Сто-лиця	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900	Ч.	Сто-лиця	Г р о м а д а	Ф.	1869	1880	1890	1900
463	Б е р е г	Пасіка	р	р	р	м	р	491	М а р а р о ш	Гута (Ferenczvölgy)	?	р	мвн	пвн	пвмр
464		Мупкачово	мрп	мрп	мрп	мрп	мрп	492		Довгополе (Hosszmező)	мр	мв	мр	мр	мр
465		Квасово (Kovaszó)	рм	мр	рп	рп	рп	493		Сигіт (M. Sziget)	мрпн	мрв	мнвр	мнв	мнв
466		Мужиово (N. Muzsály)	м	мр	мр	мр	м	494		Микова (Veresmart)	р	р	рпн	мрв	рмв
467		Оросієво (Sáros-Oroszi)	мс	м	м	м	н	495		Крочунів (Karácsonyfalva)	р	р	нр	нр	нр
468		Бучу	мс	м	м	м	мр*	496		Кобилецька Поляна (Kabola)	рп	рп	мр	мр	мр
469		Чома	р	м	м	м	м	497		Керекгедь [Polyána]	рп	р	мр	мр	мр
470		Япошіово (Makkos-Jánosi)	мр	м	м	м	мр*	498		В. Анша (Felső-Apsa)	в	р	р	р	р
471		Гат	м	м	м	м	мр	499		Вистра	р	} в			
472		Гомок	р	мр	м	рп	м	500		Петрова	в		вр	вр	вр
473		Балажир	мр	м	мр	н	н	501		В. Вишково	вп	в	нвмр	пвм	пвмр
474		Жнятино (Izsnyéte)	мр	м	мр	мр	н	502		Коштіл (Rónaszék)	рпнв	пмв	м	м	м
475		Вілок (Tisza Ujlak)	мр	мр	м	н	н	503							
476		Сирма	мр	мр	рп	рп	рп	504		Шар (Sár)	р	м	м	м	м
477	Матьфалва	мр	мр	рп	рп	н	505	Пенейслек (Penészlek)	р	мр	мр	рп	м		
478	Карачфалва	р	р	рп	мр	н	506	Как	мр	м	м	мв	вм		
479	Текєгаза	м	мр	рп	мр	мр	507	Шаркнз (Sárköz)	мр	мр	м	м	мр*		
480	Гудя (Gödényháza)	м	м	мр	мр	мр	508	Щаркнз-Уйлак	мр	мр	м	м	м		
481	Фаркашфалва	р	р	мр	н	н	509	Фабіянгаза	мр	м	м	м	м		
482	Хижі (Kis-Tarna)	в	в	р	рв	рвп	510	Гебе	мр	м	м	м	м		
483	Тернавка (N. Tarna)	в	в	впн	мв	мвр	511	Ов-Палі (Ópalyi)	мр	м	м	м	м		
484	Тур-Теребеш	мрп	мрп	мр	н	н	512	Нір-Вашварі	мр	м	мв	н	н		
485	Ватар	р	р	мр	м	н	513	Нір-Часарі	р	м	м	н	н		
486	Чепе	мр	м	м	н	н	514	Держ	р	мр	н	н	н		
487	Кекенюш (Kökönyesd)	рп	мр	н	н	н									
488	Чедреґ	р	р	н	н	н	515	Піліш (Pilis)	м	н	рп	мв	н		
489	Густе (Huszt)	рп	мр	рп	рп	рп	516	Нір-Лугош (Nyírlugos)	мс	мс	мрс	н	н		
490	Тячово (Tecső)	мр	мр	мр	н	мр	517	Нір-Ачад	н	н	мр	н	н		

II.

Приглянувши ся ближше сьому реєстрови, мусимо дійти до ріжних інтересних висновків. Найважнійші з них будуть ось які:

Передусім треба сконстатувати факт, що Балоґ, порівнюючи числа 1890 р. з числами у Фейньєша, використав останнього недокладно і хибно. Так прим. села: Кобульниця, Мичак і Дюрдьош (Шар) не мають у нього вказівки що до племінного характеру у 1840 р., бо буцім то ті села повстали аж після того року; тимчасом ті села давні й подані у Фейньєша, тільки в иньшій комітаті (Земл.). Як би Б. був почислив і їх, то дістав би 2 села більше, що з буцім то руських стали словацькими (178). Кілька иньших подібних недоглядів із селами, де Русини мали б тільки меньшість, полишаємо на боці. Дальше випски Б—а з Фейньєша часто не годять ся з дійсними вказівками останнього. Так прим. с. Надабула у Тимірі зазначені у Б. як перед 50 роками руське, в дійсности у Ф. воно подане як мадярсько-словацьке; с. Вишківці у Шаріши означені у Б. як словацьке у 1840 р., в дійсности Ф. назвав його руським; с. Матяшгаза у Земліні замість руським повинно подібно бути мадярсько-руським; сс. В. і М. Ієівці в Угу мають бути мадярські а не руські; с. Керекгедь у Мараморші русько-німецьке, а не мадярське; с. Вж. Вишово тамже волосько-німецьке, а не руське.

Вже самі ті поправки модифікують дещо висновки Балоґа. З порівняня Ф. із датами 1890 р. виходить, що змадярилось 40 громад, зісловачилось 220, знімчила ся (чи там зжидоватіла) 1 громада, а се від результату, поданого Б—ом значно ріжнить ся, так само здобули Русини 5 громад, а не 4, як подає Б. (1 слов., 2 мад. і 2 рум.). Усе те одначе не змінє певности, що всі ті висновки не мають ніякої вартости. В першій розвідці навів я кілька головних аргументів проти неї, тут їх повторяти не стану, додам тільки дещо.

Вартість вказівок Фейньєша в рр. 1839—44 видимо найліпше з того, що у географічнім словарі тогож автора з р. 1851 бачимо деякі важні зміни. Так прим. що до Боршода подані Балоґом означення взяті з 2 видання 1844 р., а вже у словарі з 1851 р. бачимо великі зміни: Ш. Сптед вже не русько-мадярський, але мадярсько-словацький; про Г. Керестур нема звістки, Ш. Петрі вже русько-мадярське; Ш. Вамош має „людність мадярську, з виїмком всього тільки 4 родин, що походять

з горішніх комітатів не хочуть змадярщити ся“; що до Вж. Жолци, то „вся місцевість з огляду на мову словацька, але кождий там говорить по мадярськи, тільки та хиба, що до мадярського язика не багато мають симпатії“; Ёиримбинь уже мадярсько-руський, але „загалом мешканці говорять по мадярськи і словацьки, тільки що по словацьки висловлюють ся більше радо“; Дубічань вже чисто мадярський (гр.-кат. навіть нині нема там); Мучонь русько-мадярський; у Каллов „людність — то помадярщені Словаки і нема між ними ані одного, щоби вже не знав по мадярськи“; Абод вже чисто мадярський, Ракаца мадярсько-руська, Вислава мадярсько-руська, Дебрейте чисто мадярське; коротко — за сім літ ледви два села (Ш. Палфалва й Ірота) полишилися такими самими, себто руськими.

На жаль одначе всі пнші комітати, що сюди входять, полишили ся без усякої зміни, не тому, буцім то автор не мав нічого змінити, але він просто повторив все зі своєї статистики, прим. число людности буквально те саме. Як би був провірив однаково всі комітати, то певно бачили би ми зміни подібні як у Боршоді, передусім в Абауй-Торні та Земліні. Отже один новий доказ правдивости вказівок Фейньеша з сорокових років, а ще важніший для оцінки легковірности тих, що повірили сим вказівкам.

У географічнім словари Фейньеша з р. 1851 бачимо отже, з виїмком Боршода, те саме племінне означенне, що й у роках 1839—44, то значить, що вказівки його повинні зближатись до висліду першого загального обчислення племінних відносин, переведеного 1851 р. віденським центральним статистичним урядом. Детайльні дати сеї конскрипції не були опубліковані, за те використав їх тодішній голова статистичного уряду бр. Черніт для своєї етнографічної карти Австрії. І щож, коли порівнаємо оба означення з того самого року, впаде нам в очи величезна різниця.

Коли означення Фейньеша положимо на 1851 р., тоді від найблизшого обчислення маємо тільки 18 літ, а яка кольосальна різниця! Як би так вірити одним і другим означенням, то вийшло би щось дивоглядне. В Боршоді й Абауй-Торні мало не всі руські села помадярщили ся, у Спишу і західнім Шариши майже всі нословачили ся, натомість у Земліні, ба навіть у Ёнмирі всі заціліли. Що се таке сталось? Таж навіть одно покоління не пережило, а без того нема винародовлення. До того все те стало ся в часі найбільшого гноблення мадяризму, а про-

теговання Русинів австрійським урядом! Розуміть ся иньшого виходу нема, тільки що оба означення безвартні. Се очевидно, що Фейньеш з'ідентифікував греко-католицьких Словян із Русинами, а конскриптори 1869 р. в одних округах держали ся того самого блуду, а в иньших все словянське впишали в рубрику Словаків.

Межи 1869 р. і дальшими конскрипціями минає вже тільки по 10 літ. Та й тут що за дивогляди виходять! Протягом 10 літ, як по якій пошести, зникають всі Русини у Гимири, середнім і південнім Земліні, західнім Угу, та натомість, як під ударом палиці пророка, воскресают Русини у Спишу і цілім північним Шариши. Що за чудо? Розуміть ся, що єдиний вислід такий, що оба означення 1869 і 1880 рр. хибні, а передусім перше з них.

Такі самі матічні штуки видимо і при порівнанню дальших років: цілі руські полоси стають протягом 10 літ мадярськими або словацькими, та противно мадярські і словацькі виходять руськими; за дальших 10 літ повертають ся знов цілі округи до стану з перед 20 літ і т. и. Докладне вичислюванне тих давних метаморфоз не потрібно забирало б місце, досить глянути на реєстр, або на мапку. Хто отже схоче приймати всі ті дані за добру монету, як того хоче д. Нідерле, то мусить дійти до висновку, що Угорщина виїмкова країна на сьвітї, де етнографічні відносини переменяють ся мов у калейдоскопі. Що було би, як би так Балог писав свою працю по кожній конскрипції? Таж остання тільки „відрущила“ аж 32 „словацькі“, а 3 „мадярські“ громади!

Тепер отже виходить ясно, що ані старі підручники Фейньеша, ані урядові списи людности, роблені від р. 1869 не дають вірного образу етнічних відносин у північно-східній Угорщині і не можна їх брати в основу при означенню етнографічної території Угорської Руси. Урядові переписи людности 1869—1900 рр. можуть в тім разі бути тільки другорядними помічними вказівками, натомість в основу мусять бути положені результати иньших студій, головно язикових. Доки се не буде докладно просліджене, доти не буде можна говорити щось певне про етнографічну територію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошніх Русинів.

Як видно з висше поданого реєстру, то ріжниці межи поодинокими роками, а навіть і Фейньешом, маліють, коли посуваємо ся з заходу на схід і з полудня до півночі. Порівнанне

показує, що все таки єсть значна територія, де всі відомости 1839—1900, разом із урядовою переписю 1851 р. годять ся з собою. Се безсумнівно руська територія. Хоч і тут не всюди можна вірити урядовим датам (1869—1900), як показує драстичний примір с. Пасіка в Берегу, записаного 1890 р. чисто мадярським, коли знов 1900 р. тільки 12% всієї тамошньої людности (606) уміло по мадярськи. Все таки для пізнання східньої частини Угорської Руси урядова статистика може мати деяку більшу вартість, ніж що до західньої частини. Найбільше баламуцтво (сьвідоме чи не сьвідоме — в се не входжу) лежить у тім, що на заході не відрізняють добре Русинів від Словаків, особливо коли один у них обряд. Того не треба розуміти так, що буцім то сама людність не знає, куди вона належить, до Русинів чи Словаків, се розумінне переважно єсть, тільки орґани конскрипції грішать повною ігноранцією чи може тенденцією. Інтересно, що села буцім то переменяють свою національну признаку звичайно не одинцем, а ірусами, майже ідентичними з адміністраційним поділом (на збірні громади і повіти). Самоволя уряду тут очевидна понад усякі сумніви. Як примір такої самоволі може послужити карта Марамароша з р. 1876, додана до офіційального опису комітата¹⁾. На ній села: Апишиця, Вж. Апиша, Микова, Крочунів, Вж. Руна, Руськово, Руська Крива, Руська Поляна — означені як румунські, а вони або чисто, або переважно руські, були й є.

Ну щож, коли в урядових статистичних обчисленнях не маємо ніякої тривкої підстави для пізнання угро-руської території, а систематична наукова експедиція в тій цілі ще не була організована і ледви чи зараз буде — чи вже нема цілком на чім оперти ся, аби хоч як-так означити межі Угорської Русі? Полишають ся енархіяльні схематизми. Їх брано часто в основу для визначення території і числа Угорських Русинів; на них опер ся вже Фейнбеш. На ділі вони не мають теж великої вартости, подекуди навіть меншу ніж урядові дати. При кожній парохії (не при кожній церкві або громаді) подано у них, якої мови уживаєть ся в проповідях. Та се ще дуже мало говорить. Прим. в селі єсть половина греко-католиків, половина римо-католиків, або протестантів, в схематизмі зазначено що *lingua ruthenica*; виходить питанне: чи так говорять тільки греко-католики, чи й иньші? Або знов: до парохії належить два або три

¹⁾ Máramaros vármegye egyetemes leirása, Bpst, 1876.

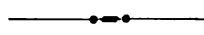
села, в однім людність чисто руська, в другім мадярська, в третьім мішана або й румунська, а в схематизмі стоїть: *lingua ruthenica et hungarica (valachica)*; і як же тут можливе розмежування? В усіх більших громадах, де є угро-руська інтелігенція, єсть звичай, що для неї говорить ся проповіді по мадярськи, так само для школярів державних шкіл, та зараз пишуть, що попри руську уживано й мадярської мови. Та не кінець на тім. Схематизм мукачівської єпархії має один термін *lingua ruthenica* як для Руснаків (Марамарош, Берег, півн. Уюча, схід. Уг, півн. Землин, півн. Шариш), так для Сотаків (серед. Уг), так для Словаків (схід. Уг, серед. Землин), а в них не одна мова, в кождім разі дві окремі. У прашівській єпархії знов инакше. Там фігурує термін: *lingua slavo-ruthenica*. Що значить сей термін Смотрицького? Тут розуміють і мову західніх угорських Русинів (півн. Землин, півн. Шариш, півн.-схід. Спиш) і мову висше згаданих Словаків („словенський язык“ ще у серед. і півд. Шариши, у Спишу, Тимирі, Абауй-Торні, Боршоді), отже знов дві окремі мови, а на Спишу можна б говорити ще про третю. Виходить ясно, що вартість вказівок церковних схематизмів не велика. Задержав ся я на них довше тому, що деякі дослідники Угорської Руси перецінюють їх і доходять до мало оправданих висновків.

Єдине, що може дати як-так правдивий образ угро-руської території, то етнографічна карта Черніа¹⁾ (на ній опер свою Я. Головацький). Вона, як сказано, зроблена на основі першої конскрипції народностей 1851 р. Австрійський уряд задумав її ще 1846 р., але вів се діло дуже пиняво, аж заскочений національно-політичними подіями 1848 р., рішив по здавленню революції придивити ся ближше національним відносинам монархії, пізнати простір і чисельність поодиноких народностей — і перевів спис людности 1851 р. Треба признати, що зроблено се з доволі великою об'єктивністю, на основі мови. Ніяка пізнійша конскрипція не була вже так старанна. Певно, що й у спис 1851 р. попали деякі похибки, головно на русько-словацькій границі, але загалом вони не дуже великі, тому отся карта ще й доси подає можливий образ національних територій Австро-Угорщини. Доки межі Угорської Руси не будуть докладно означені спеціальною науковою експедицією, доти карта Чорніа буде неминучо по-

¹⁾ Ethnographische Karte der oest. Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czörnig, Wien 1855, 1:864000.

трібною при подібних дослідах. Я мав нагоду не раз про се переконати ся. До того самого погляду дійшов був у 1892 р. А. Петров¹⁾, а ще давнїше Я. Головацький. Тому що, як сказано, карта ся і словар Фейнъша належать до одного й того самого року, то вже досить сього, щоби вартість вказівок Ф—а звести до дуже скромних границь. Не треба вкінці доказувати, що супроти карти Черніа не має наукової вартости карта le Monnier на основі спису 1880 р.²⁾ та її наслідуювання.

Отсе загальні висновки з порівняння дотеперішніх статистичних дат і вказівок, урядових і неурядових. Тепер чень уже ніхто не стане впевняти, що число угорських Русинів та їх територію можна означити на основі періодичних урядових списів людности. Вони можуть тільки бути помічним матеріалом, до певного степеня орієнтаційним, а рїшати будуть иньші матеріали, яких ще дуже не багато,—історичні, язикові, етнольоічні й антропольоічні. Заки буде можна дійти до якоїсь певности, хоч би й релятивної, в означенню числа й території Угорських Русинів буде треба розв'язати цілий ряд трудностей, неясностей ба й суперечностей. З поміж них наперед висувають ся такі як: Від коли живуть Русини за Карпатами? Чи угро-руська територія в історичних часах збільшаєть ся, чи зменьшаєть ся? Де границя межі Русинами і Словаками, або що творить окремішність сих обох народностей? Як заховують ся Русини супроти мадярського й румунського елемента, тепер і давнїше? і т. ин. В дальших частинах попробую дати причинки до розв'язання сих та иньших подібних питань.

¹⁾ Замѣтки по Угорскої Руси (Ж. М. Н. Пр. 1892, II).

²⁾ Sprachenkarte von Oesterreich-Ungarn, bearb. von Dr. Franz R. v. le Monnier, Wien 1888, 1 : 1000000.

Угорський король Матвій Корвін

в славянській усній словесности.

Розбір мотивів, зв'язаних з його іменем.

Написав **Зенон Кузеля.**

I.

Вступ. Історичний підклад.

Поміж історичними особами, які знайшли спеціальну симпатію у народу і стали предметом його творчості, подибуємо і угорського короля Матвія Корвіна, прозваного Матіяшом. Його популярність справді надзвичайна: про нього знають не лише Угри та його тісніша вітчизна, але також і інші народи, що замешкували або замешкують пограничні краї. Сербо-Хорвати осьпівують його в своїх епічних і жіночих піснях, а Словінці оточили його таким німбом героїзму і таємничості, який припадає на долю лише національним героям. Слава його імені і подвигів пішла навіть і на північ і удержала ся до нині в оповіданнях українських гірняків угорської і галицької Руси. Згадки про Матвія полишили ся також у Словаків і дали початок баладі, яка розійшла ся по Моравії, Чехах і Лужицькій Сербії.

Матвій Корвін особа історична. Важно тому поглянути, які факти з його життя відбили ся в народній поезії, яку форму прибрали і яким підпали змінам. Одначе аби се яснійше представити, мусимо принаймні коротко спинити ся над сучасним положенням Угорщини і Сербії і подати в найзагальніших

рисах історію тих осіб, які своїми подвигами причинили ся також до того, що Матвій став предметом народних пісень і оповідань.

Матвій Корвін дійшов до популярности не лише самими своїми заслугами. На його славу у сучасних зложили ся славні і героїчні подвиги иньших діячів, перенесені потім на нього, коли дійсні особи попали в непамять. І в першій мірі причинив ся до його популярности його батько Іван Гуніяді, звісний переможець Турків і реґент угорського королівства.

Своєю хоробростю з'єднав він собі загальну славу в Уґрів і Славян Балканського півострова і став скоро героєм сербсько-хорватської епічної поезії, а також болгарської, словінської і румунської. Ціле своє жите присвятив він на оборону своєї вітчизни і на здержанє турецьких нападів. Часи, в яких жив Гуніяді, були дуже важні.

Турки¹⁾ обіймали чим раз тіснішим перстеном византийські посілости і грозили самому Царгородови. Цілий майже Балканський півостров був виставлений на їх страшні напади, які потягали за собою величезні страти в людях і маєтках і обертали цілі околиці в одну руїну. Від р. 1363, коли здобули побіду коло Адріянополя, посували ся вони чим раз далі на північ. 1375 забрали Ніш, потім загорнули Болгарію, а в р. 1389 побили Сербів на Косовім полі. Тепер стали вони тут частими гістьми і господарями, як у власнім домі. За Стефана Лазаревича мусіла вже Сербія прийняти турецький протекторат і платити дань. 1396 упадає самостійність Болгарії. За Жигмонта починають уже Турки загрозувати Угорщині і викликають у цілім світі тривогу. Нічого не помогли і хрестоносні походи та не зломли їх напору.

Саме на той час загального занепаду духа являєть ся Іван Гуніяді і бере в свої руки борбу в обороні християнства. А борба не була легка, бо як на Угорщині, так і в балканських князівствах не було згоди, лише ненастанні межиусобиці і непорозуміння. Сербія, змушена прикрими обставинами, хитала ся в політиці постійно між Туреччиною і Угорщиною і бояла ся явно приступити до союзу з Уграми, бо не вірила їх силам та не могла певно на ній опертись. В Угорщині вели ся цілий час від смерти Альбрехта 1440 аж до вступлення на престол Матвія

¹⁾ Гл. Ст. Стокиґ, Турски ратови у Европи у XIV и XV веку. Отабѣина перед. XX с. 519—529 і XXI с. 33—41.

1458 року домашні війни і інтриги. Претенденти до трону поборювали себе, а чужі володарі вмішувалися в користь одних або других. Війська властиво не було, а щоб його зібрати, про се тяжко було думати.

Гуніяді мав тяжку роботу до сповнення. По більшій частині мусів він сам збирати військо і сам поносити усі кошти, не оглядаючи ся дуже на се, що мати, а навіть король були проти нього. 1438 р. стає Гуніяді семигородським баном — звідси його назва Сибьянин Янко в полуднево-славянських піснях — і переймає урядово обов'язок оборони своєї території, що й виконує завсіди совісно без огляду на зміни і заворушення в Угорщині. В краю не було спокою. По смерті Альбрехта хоче панувати його жінка Елісавета і веде завзяту війну при помочи свого кузина Ульріха Цільського з польським претендентом, а далі й королем Володиславом, якого покликали Мадяри на свій престіл. Володислав стає вправді королем, але спокій не вертає, так, що аж смерть Елісавети приносить бажану зміну (1443). Гуніяді не відступав однак з свого становища. Коли Турки впали під проводом Мезі-беґа до Семигороду і розбили семигородські полки під Сент-Імре, підійшов їх Гуніяді підступом і винищив усе турецьке 20.000-не військо. Розлючені Турки хотіли відплатити ся і вислали другу армію, зложеною з 80.000 вояків. Гуніяді вийшов проти них лише з 18.000 війська і розбив їх цілковито під Оршовою. Час пановання Володислава Варненчика — се найкраща епоха в життю Гуніяді. Особливо відзначив ся він під час хрестоносного походу проти Турків у 1443 р. За 5 місяців здобув майже цілу Болгарію і 5 разів побив переважні сили ворогів. Дперва по шестій побіді, яку злучивши ся з королівським військом здобув над Могаммедом, повернув (1444) домів, але на те, щоби іще того самого року вирушити на ново в поле. Правда, тепер ішов Гуніяді нерадо: він не хотів ломити уложеного з Мурадом трактату, на що так напивав папський легат Юліян. Виправа скінчила ся нещасливо; військо хрестоносців розбито, а Володислав згинув під Варною 1444 р. Се дало новий привід до неспокоїв і бунтів на Угорщині. Гуніяді постарав ся силою привести лад і порядок. Цілі, зятя сербського деспота Георга Бранковича, змусив він просити згоди, а Дракуля, мультанського воеводу, заспокоїв оружем. Угорські вельможі бачили добре, що ніхто не може дорівняти Гуніяді, і тому вибрали його регентом (5/6 1446) на час малолітності Лядислава, сина Альбрехта і Елісавети, при-

держуваного на дворі австрійського Габсбурга, Фридриха. Нововибраний реєнт не дав себе збентежити новим титулом і як лише освободив молодого короля з рук Фридриха, звернув ся знов проти Турків, не вдаючи ся в жадні особисті обрахунки. 1448 р. прийшло до кровавої битви на Косовім полі. Мурад станув з 150.000 армією проти 24.000 Гуніядового війська і розбив його так, що лише поодинокі люди могли виратувати ся. Гуніяді удало ся втекти з рук турецьких жовнірів; одначе він пошав у неволю сербського деспота Юрія Бранковича і мусів пересидіти у нього цілий рік, доки угорські стани не зажадали рішучо випущеня свого реєнта. Юрій пустив Гуніяді, але аж тоді, коли він присягнув не мстити ся за цілорічне увязнене, віддати деспотови угорські посілости, погодити ся з домом Цілли, оженити свого сина Матвія з його донькою Елисаветою і дати другого свого сина Лядислава на закладника. Вимоги були — як бачимо — дуже тяжкі і звязували його руки. Поміг йому в тій справі угорський сойм, який звільнив його від вимушеної присяги і від зобовязань супроти Бранковича і згодив ся покарати непослушного і хиткого союзника. Бранкович довідавши ся про те перестрашив ся, прислав зараз послів і випустив Лядіслава¹).

В р. 1452 зложив Гуніяді реєнство і передав власть в руки молоденького Лядислава (1452—1458 р.), вихованого під не дуже добрим впливом Ульриха Цілли. Тому не перестали за його панованя внутрішні непорозуміння. Ульрих не міг ніколи знести переваги Гуніяді і як лише міг, так інтригував проти них. З самим Гуніяді не удало ся йому нічого вдіяти. Старий вожд не дав себе зловити в лапки, а сам король, хоч як довіряв Цілли, бояв ся вхопити його, бо знав його популярність у народу і видів, що без нього не обійдеться ся. Гуніяді, іменований капітаном, зачав знов своє воєнне ремесло, не зважаючи на інтриги. Тоді обложив султан Смедерево. Гуніяді враз з Бранковичем рушили на поміч zagrożеному містови. Султан відступив зараз від облоги і лишив тільки Фірус-бега з 30.000 військом. Гуніяді побив його під Круволіщами і вернув до дому. Щастє не полишало його і далі. В найблизшій виправі відігнав він величезне військо Мугаммеда з під Бельграда і ввійшов з тріумфом до міста. Але тут чекала його смерть. Заразивши

---

¹) Хитку політику Юрія Бранковича змалював докладно і вірно Миґатовиґ у студії: „Деспот Ђуриґ Бранковиґ“. Отажбіна I—III, 1880.

ся чумою помер нагло, полишаючи вдову і двох молодих синів, Лядислава і Матвія.

Таке було жите Сибиняна Янка. Розуміємо тому, чому його особа так добре вбила ся в пам'ять народу і стала предметом загального поважання. Розуміємо, чому про нього витворив ся цілий цикл пісень, чому він став справдішнім народнім героєм. Гун'яді не знав иньшого ворога крім Турків, коло яких обертаєть ся ціла старша полуднево-славянська епіка і які так займили пам'ять люду, що всі давнійші мотиви пісень мусіли уступити і забути ся¹⁾. Ворог Турків мусів стати героєм у Сербо-Хорватів і Болгарів, мусів навіть стати Сербом.

Слава і популярність І. Гун'яді перейшла потім і на сина. Побачимо далі, що самі Угри бачили в Матвію достойного сина славного батька і оповідали про нього незвичайні річі, ще заки він відзначив ся чим будь.

По смерті Гун'яді думали прихильники Цілли, що тепер не буде трудно знищити родину Гун'яді. Одначе оба сини не далеко відбігли від батька і не дали собі зробити кривди. Лядислав Гун'яді довідав ся, що Цілли хоче його зловити при оглядинах замку в Бельграді і що король теж не від того. Тому приготував ся до оборони. До замку, обсадженого залогою, впустив лише короля і Цілли та близше їх окружене і тут зажадав від Цілли вяснення що до його поступування. Колиж той обкинув його лайками, виймив меч і хотів ударити Лядислава, випали з бічних саль його приклонники і вбили Цілли²⁾. Король дав себе переблагати, коли йому Лядислав представив цілу справу, дарував йому провину, а навіть запросив обох братів до Буди. Але тут знайшли ся знов вороги. Тарай, а передовсім Уйлякі підмовили недосьвідного і зіпсутого короля, щоб казав обох зрадників братів Гун'яді зловити і вбити. Король послухав ради, увязнив Лядислава і Матвія у себе під час забави і казав зараз виконати на першім із них засуд смерти

1) Др. Т. Маретіч у студії: „Kosovski junaci i dogodjaji u narodnoj erici“. Rad jugosl. ak. t. 97 (і особно 1889 с. 115) старає ся доказати, що пісень перед косівською катастрофою не було і що вони повстали аж у XV ст., коли вже історична традиція улягла впливам казок і оповідань. Одначе з його гадкою трудно в цілості згодити ся. Пор. рец. Ягіча в „Archiv f. slav. Phil.“ 1890 XII с. 609 і д.

2) Про се гл. докладно Szalay, Geschichte Ungarns. Pest 1874, 3 том с. 182; E. Csuday, Die Geschichte von Ungarn. Zweite vermehrte Auflage übersetzt von Dr. M. Darvai. Wien 1898, 2 том; Bonfinius, Decades 1744. Dec. III. Lib. VIII.

в як найбільшій тайні. Се обурило і так розворушило місцеве населене, прихильне Гунїяді, що король почав потерпати за своє жите і утік, забираючи з собою Матвія. В Чехах заскочила його несподівано смерть¹⁾, так що Матвій лишив ся на дворі Юрія з Подебраду.

Тимчасом на Угорщині кипіло. З сього скористав вуйко Матвія Михайло Сіляді і порішив випровадити його на престіл. Коли прийшло до виборчого сойму, вибрав ся Сіляді з більшим відділом війська до Буди, припускаючи вірно, що військо на-строїть добре многих претендентів. Дійсно претенденти уступили і королем вибрано молодого Гунїяді, Матвія²⁾. Вибір його викликав велике одушевлене між простим народом. Бонфіній так прим. описує загальну радість: „Vulgus puerique Pesthani per compita, vicos et fora passim exclamarunt“³⁾, і далі⁴⁾: „Post-

¹⁾ Szalay op. cit. стр. 197; Csuday op. cit.; Aeneas Sylvius, Ep. 324; Bonfinius, Decades III Lib. VIII стр. 389—391. Fr. Toldy, Geschichte der ungarischen Literatur im Mittelalter стр. 164. Про смерть Лядислава існує німецька пісня, надрукована в 2 томі збірки Арніма і Брентано „Des Knaben Wunderhorn“ II том стр. 119 (з Zenkenberga Selecta iuris t. V), пор. також Wolf, Historische Volkslieder с. 726; Erlach, V. l. d. D. I с. 99 N. 5; Erk - Bö h me, II с. 29 N. 240.

²⁾ Про Матвія існує велика література. Вчислю лише річи найважніші, на які відтак переважно буду покликувати ся. У Vilim Fraknóі, Matthias Corvinus, König von Ungarn (1458—1490), auf Grund archivalischer Forschungen bearbeitet... Freiburg im Breisgau 1891, маємо повну біографію. Широко трактує про наш предмет Szalay в 3 томі своєї історії, далі Vj. Klaić в „Porjest Hrvata. Od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Svezak drugi, dio treći. Zagreb 1904 стр. 1—158 і I—IX; A. Huber в 3 томі „Geschichte Österreichs“; Csuday в 2 томі „Geschichte Ungarns“; Стојан Новаковић в „Посљедни Бранковићи у историји и у народном певању“ 1456—1502. У Новоме Саду 1886 (відбитка з „Летопис“ ч. 146—148). Жерела до історії Матвія напечатані майже усі в Schwandtner, Scriptorum rerum hungaricarum 1743; з них найважніші: J. Thuróczi, Chronika Hungarorum (Schwandtner I с. 283—291); Galeotti Martii, Commentarius elegans de Matthiae Corvini Hungariae regis egregie, sapienter, iocose dictis et factis“ (Schw. I 528—565) і „Decades“ Бонфінія, що вишли в кількох виданнях. Я мав видане з року 1744 в сл. var.: Antonii Bonfinii rerum Hungaricorum decades quinque і т. д. Posonii. Для нас має Бонфіній (1441—1502), що був королівським секретарем, передовсім велику вартість, бо приносить багато анекдотичного матеріялу. Інша література подана дуже докладно у Klaić-a стр. I—VII.

³⁾ Bonfinius, op. cit. стр. 397.

⁴⁾ Bonfinius, op. cit. стр. 399.

quam autem publice declaratus est, universa in gaudium et festivitatem conversa est Ungaria. Omnis aetas per pagos et oppida varia publicae hilaritatis simulacra edere, quae priscis nunquam regibus exhibita fuerunt. Tubis, tympanis ac fistulis, praeterea saltatione cantuque passim exultare, faustas acclamationes per multos dies ingeminare, Matthiae Corvino, Regi nostro, feliciter, liberatoris nostri gnato feliciter“ і т. д.

За той час сидів Матвій у Подебрада, який не мав охоти пустити його на волю, бо сподівався, що син славного Гунїяді мусить відіграти важнішу роллю. І не завівся. Тим більше не хотів його з легкої руки пустити. Доперва на домагане угорських панів і по оплаченню великої суми випустив його, але рівночасно заручив його з своєю слабовитою донькою Катериною.

Матвій вернув зараз додів, відсунув скоро усіх дорадників, навіть свого вуйка, і перебрав пановане неподільно в свої руки. Се не подобалося самовільним і зухвалим вельможам: Уїлякі, що завідив хотів бути перший і навіть носився з гадкою дістати королівську корону, і Тара хотіли хитро але делікатно обмежити його владу. Однак Матвій умів усе поладити добре. На соймі в Сеґедині 1458 р. перетягнув він інших панів на свою сторону і зараз потім звернувся проти австрійського герцога і рівночасно німецького цїсаря, Фридриха, що не хотів видати угорській корони, завезеної там іще Елисаветою, і дав навіть противній партії Уїлякого коронувати себе на угорського короля. Матвій побивав Фридриха, скидав усіх винників з урядів, однак не відтравчує їх від себе, лише приймає їх назад до своєї ласки, коли упокорилися перед ним і просили помилування. Молодий король умів, як видно, поводитися з людьми. Тим способом заспокоював він не одну бурю і з'єднував собі навіть найзавзятіших ворогів.

Початки пановання Матвія не були світлі. Крім тих і багатьох інших непорозумінь, між якими і справа чеського полковника Іскри мусіла бути залагоджена зброєю, мусів він час від часу звертатися і проти Турків, а тимсамим займатися близьше справами полудневих, пограничних країв Сербії і Боснії. Над тим мусимо спинитися трохи довше, щоб порозуміти відносини короля до полуднево-славянських князівств і сербсько-хорватського народу і щоб хоч в частині знайти причину його популярності.

В р. 1456 скінчив жите Юрій Бранкович по 30-літнім панованю, лишаючи вдову Єлену і сина Стефана. Зараз таки зачали ся непорозуміня, а слідом за тим війни і впливи сусідних держав. З одного боку бороли ся за престол амбітна Єлена з Стефаном Бранковичем під опікою Угорщини, з другого ж боку брат помершого Григорій і Мих. Анджелович при помочи Турків. В краю панувала чиста анархія. Вкінці перемогла угорська партія, а у керми держави стала Єлена. Не буду тут оповідати докладно про її амбітні пляни і про всі зміни, які заходили на престолі і в самій Сербії і привели державу на край пропасти¹⁾. Досить, що вона заключила самостійність Сербії. Турки, які діставши Царгород 1453 р. чули себе панами цілого балканського півострова, здобули 20 червня 1459 р. твердиню Смедерево і загорнули під свою власть цілу Сербію. Та сама доля стрінула в невдовзі і Боснію.

Угри заховали ся в цілій тій справі досить байдужно (Новакович op. cit. с. 41). Доперва по катастрофі стало ясно, яку страту понесла тим самим і Угорщина. Король Матвій стараєть ся про те направити блуд своєї короткозорости і бере Сербів у свою опіку. Поперед усього лишає у себе сина Григорія Бранковича, Вука, що прийшов був на Угорщину разом з турецьким посольством, приймає його в свою службу і дає йому досить великі маєтности. Далі усіми силами попирає колонізацію Сербів над Савою і Дунаєм, що вже давнійше зачала звільна проявлятись²⁾. Увільнює колоністів від оплачуваня церковної десятини і надає їм иньші пільги. М. и. просить навіть папу, щоб позволив віддавати ся жінкам мужів, позабираних у турецьку неволю, хоч би навіть їх смерть не була напевно доказана. Також просить папу, щоб позволив жовнірам поривати людей для колонізації пустих просторів, бо жовніри не хочуть того робити. Най отже папа „nobis et nostris indulgeat

¹⁾ Докладнійше гл. Новакович op. cit. стр. 32 і д. passim., Klaić op. cit. стр. 32 і д. Th. Stefanović Vilovsky, Die Serben (Die Völker Österreich-Ungarns XI. B.), Wien und Teschen 1884 стр. 49.

²⁾ Szalay op. cit. III стр. 357 і д.. Новакович op. cit. стр. 51 і д., Александеръ Стоячковиѣъ, Черте живота народа сръбскогъ у угарскимъ областима... у Бечу 1849 стр. 7 і д. Пор. рівнож книжку С. Павловича „Сърби у Угарској“ 1883 стр. 1—63 і Безсоповъ, Болгарскія пѣсни стр. 10 і д. Гавр. Витковиѣ, Критични поглед на прошлост Срба у Угарској. Гласник срп. уч. друштва 1870 књ. XI стр. 32—79.

eo modo, quo hostes nostri faciunt, homines quoscunque ex terra hostili arripere“ (Szalay III, с. 358). Еміграція з старої Сербії змагається ще більше пізніше під час воєн Вука Бранковича — так що з кінцем XV ст. не лише сам Срем, але і далші околиці залюднюються Сербами.

Сербська політика Матвія прибирає в 70-х роках іще конкретніші форми. Було це саме по великій нападі Турків на Стирію, Каринтію і Країну, коли ніхто майже не ставив їм опору. Це навело короля на новий плян. Щоб заохотити пограничних Сербів до боротьби з Турками і щоб привабити ширші верстви людности на Угорщину, іменує він Вука Бранковича деспотом сербським в р. 1471; того самого Вука, якого недавно приймив до себе на військову службу. Сей новий крок короля приніс йому дійсно багато користи, хоч був трохи за пізно зроблений. Вук, званий у народі Змай Огъани, взяв ся щиро до діла і Подунавє та Посавє стало ся через довший час ареною ненастанних воєн з Турками. Відновило ся давнє сербське юнацтво, вирости нові герої і нова надія вступала в серця розбитого народу. Народня пісня, яка, здавало ся, загинувала, віджила на ново і засяла новим сьвітлом. В тій то героїчній атмосфері Вука і його лицарства знайшло ся місце і для доброго угорського короля Матіяша, що воскресив давну минувшість. Вукови завдячує Матвій не лише успіх свого оружя в Сербії і Боснії, але також свою популярність у народу.

На угорсько-турецькім пограничю не було ніколи спокою. Вже 1458 р. кермував Матвій операціями проти Турків. Невдовзі потім, коли Турки впали до Боснії тому, що Стефан відмовив платити дань, і заняли Ключ, появив ся Матвій тамже і здобув твердиню Яйце. В сей спосіб ціла територія від Бельграду по Яйце належала від тепер до Угорщини. Рік пізніше спішить Матвій знов до Боснії, щоб відігнати Могаммеда від облоги Яйця, що йому дійсно удалось¹⁾. Вернувши домів, приготується ся Матвій до дальшої борби, знаючи добре, що Могаммед схоче пімстити ся за свою невдачу. Сю справу ставить він на порядку дневнім соймів в р. 1465 і 1466 і організує стаде військо, яке йому потім віддавало неоцінені услуги. На Турків не треба було довго чекати. В р. 1469 появили ся вони в Славонії і викликали загальну паніку. Лише Вук та

¹⁾ Про облогу Яйця гл. *Crtica iz života bosanskoga*. Vjenac, 1871, III, стр. 39.

Матвій не падали духом. В р. 1475 обложили вони турецьку новобудовану твердиню Шабац, звідки звичайно робили Турки напади на Срем і Слявонію. Могаммед лишив тут 5000 залози. Одначе твердиня не устояла і впала в руки Матвія (Szalay III 320; Csuday II, Новакович с. 61 і д.; Klaić III, 95 і д.). Матвій задумував здобувати Смедерево і приготовляв ся до увільнення иньших наддунайських провінцій, але в тім перешкодив йому Фридрих, з яким усе мав непорозуміння. В 1479 р. напали Турки на Семигород і потерпіли страшну невдачу від сполучених військ Баторія, Вука Бранковича і Дмитра Якшіча, під Сас-Вароши (Кенер-Мезе, Brotfeld). Зараз потім вибрав ся Матвій до Боснії, здобув турецьку твердиню Врбаш і вернув з добичею домів. Тимчасом оборонювали полуднево-східні границі сербські війська і семигородські. 1481 р. по смерті Могаммеда впали Вук, Дм. Якшіч і семигородський бан Kinizsy до Сербії і Болгарії і забрали з собою коло 50.000 Сербів, яких потім оселено в Банаті. Се завдало страху Туркам і прихилило їх до уложеня угоди в 1483 р., що тревала аж до р. 1491.

В половині 80-х років устають давні війни. Згода з Турками і смерть Вука Бранковича в 1485 р. зупинили і закінчили сю геройську епоху, що так сильно відбила ся в сербсько-хорватській епіці.

Ми навмисне спинили ся довше над відносинами Матвія до Сербії і над їх спільними війнами з турецьким ворогом, аби дати історичний підклад до подій, описуваних і представляваних у поезії. Для цілости згадаємо ще і про иньші факти з життя Матвія. Матвій не сидів ніколи в спокою. Найдовші війни провадив з Фридрихом і з Чехами — з Юрієм з Подєбраду, до чого намовив його папа. Юрій дістав поміч від Поляків, коронуючи Володислава, Казимирового сина на чеського короля рівночасно майже з тим, як чеські католики вибрали Матвія Корвіна королем. По Юрієвій смерті 1471 р. дістаєть ся на чеський престол Володислав, що задумує ослабити силу Матвія і усунути його з престола. Польський королевич Казимир вибираєть ся з військом на Угорщину, запевнений, що там вибухне повстанє проти Матвія. Одначе Матвій провідав усе наперед, не допустив хитрим способом до повстаня і змусив здивованого тим Казимира до втеки, вибивши при помочи Вука його військо. Війна перенесла ся потім на Шлезк. Під Вроцлавом прийшло між Матвієм і Казимиром та Володиславом до угоди, на основі якої дістав Матвій Моравію, а Володислав Чехію.

Крім того мусів Володислав заплатити 400.000 дук. відшкодованя і дозволити йому носити титул короля Чехії. Матвій помер в 1490 р. полишаючи нешлюбного сина Івана. Крім забезпеченя краю заслужив ся чимало коло піднесеня просвіти і науки, заложив велику бібліотеку і був звисним протектором гуманістів¹⁾.

II.

Причини популярности Матвія Корвіна.

Вже сама коротка історія Матвія обяснює нам в часті його популярність. Його подвиги, його хоробрість, а заразом м'яке серце з'єднували йому симпатію між низшими верствами Угорської держави.

Погляньмо, які чинники зложили ся крім того і побіч того.

Як ми вже попередю зазначили, був Матвій симпатичний вже задля того самого, що був сином заслуженого і тому загально любленого і поважаного Івана Гуніяді. Слава батька перейшла на сина і наперед уже настроїла до нього прихильно коли не всіх, то принаймні тих, які не мали жадних особистих обрахунків з Гуніядами. Ще перед коронацією окружено Матвія німбом чудесности. Бонфіній (III, стр. 397) подає нам кілька оповідань, що ходили не лише між простим народом, але і між шляхтою. Капістран приміром віщував вивиснене Матвія, уміщуючи завсіди його по правім боці, а Лядислава по лівім. „Rogatus a patre, cur praepostero aetatis ordine in filiis uteretur, aperte respondit, prope divinitus admonitus id non ab re fieri: quando minor alter Alexander et acerrimus fidei propugnator ac rex futurus esset“. Інші оповідали, „що Матвій мав так відповісти Німцям, коли вони висміювали його на дворі віденським під час утеки короля за те, наче б то він хотів бути королем: „І вашим ще королем буду, як лиш дожию“ (ac vester, si vixero. Bonfin. 397). Бонфіній згадує навіть про пісні „quae certum huic in Mysia, cum patre militanti, regnum portendebant“ (Bonf. ibid.). Про те згадував також і Сіляді в своїй мові на виборчій соймі.

---

¹⁾ Про се гл. Toldy, *Gesch. d. ungar. Lit. im Mit.* с. 189 і д., 201, 202 і д., 205 і д.; Fr. Toldy, *Handbuch der ungarischen Poesie.* Pesth und Wien, 1828 I том passim; Schwicker: *Gesch. d. ungar. Lit.*

Не диво тому, чому так усі тішили ся з вибору Матвія і чому його поворот з Праги був тріумфальним походом. Бонфіній уміє і про се багато оповісти. Наведу з нього цілий сей епізод, бо він не лише дає нам доказ прихильности людности, але й відкриває деякі риси Матвієвого характеру і його вдачі. „Куди лише король повернув ся, виходили всі з міст і з сіл без різниці віку йому на зустріч. Усюди панувала нечувана радість. Дівчата і хлопці і селяни (*rustica turba*) окружали всюди Матвія і витали нового короля, цілуючи йому руки і ноги і бажаючи йому всього найліпшого, щоб міг піднести і оживити Угорщину“. „*Inter plaudentem festinamque multitudinem, Matthias tanta popularitate, clementia et mansuetudine utebatur, ut mirum in modum populorum animos sibi conciliaret. Gratiam, quam sibi patria memoria promeruerat, affabilitate (приступним і милим поведженем) ac praecoci pietate sua usque adeo augere, ut in amorem observantiamque sui hominum pectora cuncta succendaret: hos fratres, patres illos, hanc matrem sororem istam appelleret: se complexandum deosculandumque omnibus*“ і т. д. (Bonfinius стр. 401).

Особисті прикмети причинили ся, як можемо з того вже вносити, до того, що імя Матвія жиє не лише в хроніках, але і в устах народу. Бонфіній, на якого так часто покликуємо ся, подає дуже докладну характеристику Матвія. Наводимо її в витітках задля її важности (В. Dec. IV. Lib. VIII стр. 512 і д.): „*Ingens a iuventute celeritas ac robur pectoris, immensa animi magnitudo cum ingenti gloriae cupiditate coniuncta: item tantum roborem virtutis, ut neque animi, neque corporis laboribus defatigari posset*“. Від утіх і забав тримав ся здалека, не карав під першим напливом гніву і був дуже вирозумілий та великодушний. „Блиск маєстату і подив збільшала ще ся обставина, що король не був ані зарозумілий, ані неприступний, лише противно відзначав ся милим поведженем, лагідністю і добротою, що люди чули себе щасливими навіть тоді, коли його лише бачили“. Любив науки, і хоч спроваджував багато ремісників, не любив виставности, не окружав себе слугами і говорив поважно і звязко. „*Salibus et facetiis admodum oblectatus est: quandoque ita popularis, ut inter amicos domesticis, coenaturus culinae curae obiret*“ (ibid. с. 513). Для своїх і для чужих добрий і доступний, любив публично їсти і говорити; не відбирав

надії тим, що чого будь просили. І так як дома був милий, так знов у битвах страшний. Серед найбільшої бурі нападав на неприятеля і поступав надзвичайно скоро, хоча не без обережності.

Прикмети його характеру з'єднували йому всіх без різниці: одначе найбільшою популярністю тішив ся у селян і жовнірів. Пани, маїнати, а в часті і духовенство не дуже були з нього задоволені, бо король занадто був справедливий і не хотів ніде попустити панській самоволі¹⁾. Справедливість Матвія не знала навіть стриму, коли йшло про членів родини. Знаний приміром випадок, що він казав увязнити свого вуйка М. Сілядія, коли довідав ся про його лихе поведжене з семигородськими Швабами²⁾, про що й повідомив їх потім. Воеводу мультанського Дракула вкинув до темниці, замість поперти його, коли людність почала жалуватись на нього³⁾. Найбільше ж уважав на те, щоб урядники придержували ся законів і сповнювали совісно свої обовязки та аби сильніші не надуживали права супроти слабших. Тому виступав він нераз в обороні селян і дрібної шляхти проти переслідувань зі сторони сильних, могучих і непогамованих маїнатів. У вільних хвилях уживав він навіть того способу, який звичайно у нас привязують до імени Йосифа II і Рудольфа⁴⁾: перебирав ся за ловця або студента і об'їздив

¹⁾ Тому і деякі хроніки займають супроти Матвія більше або менше неприхильне становище: прим. т. зв. Дубницька хроніка і хр. Людвіка Туберо. Пор. Toldy op. cit. с. 152.

²⁾ Szalay op. cit. III, с. 212 і д.

³⁾ Szalay op. cit. III, стр. 235; Csudaу op. cit. II, стр. 446. Нелюдськість Дракула, що переходила границі можливости (звідси назвали його Волохи Csepelrus себто катом) дала привід до зложеня окремої повісти „О мультанскомъ воеводѣ Дракулѣ“, напечатаної Костомаровим у другім випуску „Памятниковъ стар. рус. литературы“ (1860 с. 397—402) в рукописи XV в. Повість ся перейшла скоро на Русь і була досить розширена по Московщині. Пор. також Ө. Буслаевъ, „Для опредѣленія иностранныхъ источниковъ повѣсти о муглянскомъ воеводѣ Дракулѣ“ (Лѣтописи русс. литер. и древности изд. Н. Тихоновымъ. Т. V 1863 стр. 84—86); J. Bogdan, Vlad. Tereš ši nariadenie germane ši rusešti asupra lui. Bukurešt 1896 і велика рецензія А. И. Яцимирского, Повѣсть о мультанскомъ воеводѣ Дракулѣ въ изслѣдованіи румынскаго ученаго (Изв. отд. русс. яз. и слов. II 940—963).

⁴⁾ Пор. прим. Етногр. Збірник т. IV стр. 176; Świętek: Lud nadgrabski стр. 61 і д. Подібно сповідають про Казимира Великого, який перебирав ся за діда, щоб переконати ся, чи пани добре поведать ся з хлопами. Kolberg, Lud XX стр. 241. Жида оповідають та-

свої посілости, щоб усе побачити на власні очі і пізнати добре потреби свого краю¹⁾.

Не диво, що пам'ять про його справедливість лишилася до тепер в устах народу, в пословицях. Угри говорять: „Умер Матіяш, минула ся справедливість“²⁾. Подібну пословицю знають і Хорвати: „Pogle kralj Matijaž spi, nikakve pravice ni“³⁾. Словінці кажуть: „Kralj Matijaž, zlata doba naša“⁴⁾ (в Каринтії і Стирії).

І спомини про доброту короля удержали ся до нині. Семен Клементович зазначив уже з початком XVI в.: „1490 tada umri Matijaž, dobri kralj ugarski“⁵⁾. Подібно оповідають нині Словінці: „Pred dosti stami leti bla je štajarska zemla obraščena z gostimi lesi, no v njih pa so živele strašne divje zveri. Té je bia pri-nas en kral, ki-se ga zvali kral Matjaž. On je bia jako dober kral. Kmeton je ne trebalo štibre plačivati“⁶⁾. В другім оповіданю стрічаємо знов подібний епізод про Матіяша:

„Dere 'de kral Matjaž králüva
Te 'de kmetič lahko kmetüva“⁷⁾.

Пам'ять про се удержала ся і в угорських Русинів. „Вун (Матіяш) тримав руську віру, тримав із народом благочестивим, хранив Угорщину“⁸⁾. Найбільше улюблений був Матвій у своїм війську, зложенім із усіляких народів, а головно з Сербів, Словаків і Чехів, яке вмів собі з'єднати справедливим і людським поступуванем. Воно було як пише Чудай (ор. cit. стр. 451), предметом його печальности, в його окруженю перебував він весь свободний час і ділив з ним усі труди і небезпеченства. Всіх вояків знав особисто по імені. Військо Матвія причинило ся дуже

кож про перебиране Франца Йосифа, пор. Segel, Z. f. ö. Volksk. 1903, стр. 125.

¹⁾ Csuday op. cit. I стр. 469.

²⁾ Szalay op. cit. III стр. 400. Csuday op. cit. стр. 469. Klaić op. cit. стр. 154. По латині: Matthias obiit, iustitia periit.

³⁾ Klaić, op. cit. стр. 154. Проф. Яріч оповідав мені, що чув часто за молодих літ пословицю про доброго і справедливого Матвія в своїх родинних сторонах (коло Вараждину).

⁴⁾ Trstenjak, Novice 1857, 1—2; Scheinigg, Kres 1885, стр. 94. ⁵⁾ Klaić op. cit. стр. 154.

⁶⁾ Jos. Freuensfeld, Narodno blago s Štajerskega II. Pravlјice o kralji Matjaži. Kres 1884 стр. 141.

⁷⁾ Ibid. стр. 141. ⁸⁾ Етногр. Збірник т. IV стр. 173.

до спопуляризованя його імени і подвигів, особливо між полудневими Славянами. Воно плекало у себе і розносило нові пісні по всіх закутинах і оповідало про хоробрість і иньші прикмети короля. Де не дійшла чутка про славного короля, там заносили її вояки, що переходили з місця на місце і сходили цілу Угорщину. Війни з Турками держали їх найбільше в сербсько-хорватських територіях, але були часи, коли їм приходило ся заходити і до Словінців та до Словаків.

Таким чином старали ся ми подати тенеу популярности Матвія. Слава його батька, його особисті прикмети, а спеціально борби з Турками, далі досить прихильні відносини до Сербо-Хорватів і приближене особи хороброго деспота Вука Бранковича — се були причини, чому він став улюбленцем народу і народної поезії.

Погляньмо тепер, як представила його народна фантазія у поодиноких народів, які факти лишили ся передовсім в їх памяти і в якій формі.

III.

Матвій Корвін у Угрів (Мадярів).

Матвій Корвін не був звичайним, пересічним королем. Се відчували добре його сучасники і вмiли се оцінити. Коли хорватський літописець XVI ст. Іван Томашіч оповідає про Матвія, що навіть його ворог султан Могоммед подивляв його велич і признав, „що ніде не знайшов йому рівного“ (*feci perlustrare orbem terrae, et omnes principes mundi, non inveni regi equalem*), то видно в тім найліпше, як високо ставлено Матвія. „*Hunc ego non solum clipeum, non solum defensorem nostrae civitatis, verum etiam totius Europae liberatorem atque universi christiani orbis vindicem adsertoremque fore confido... Hunc omnes in principem, in tutorem, in patrem patriae secundum deum ipsum nobis consalutemus*“ говорив славний Дубровницький писатель Црїєвич у своїй похоронній мові і певно не дуже пересаджував¹⁾.

¹⁾ Fr. Rački, Iz djela E. I. Crievića Dubrovčanina. Starine izd. jugoslov. Akad. znanosti i umjet. K. IV 1872 s. 174—5. Се видно також із того, що по його смерті стратили всі відвагу і надію. „*Nonnulli sanctas divi Matthiae reliquias e sepulcro evelli oportere afferunt, quibus regni fines lustrent et adversus hostes religiose gerant*“ — оповідає

Одначе при тім усім не став Матвій у Угрів народнім героєм такої міри, як у славянських народів. Про нього співали, оповідали і одушевляли ся його вчинками, бо такий був дух часу, але „цілий той сьвітлий сьвіт поезії загинув так, що сліду не лишило ся“¹⁾. Чому так стало ся, се вже тайна народньої душі, якої ми в тім випадку не можемо зрозуміти.

Народна поезія не була у Мадярів в занепаді. XIV і XV столітє виказують дуже гарні традиції так, що Kólcsey в „Élet és literatura“ (Pest 1826) уважав сі часи за початки національної поезії в цілім того слова значіню. Пісня і музика були старанно плекані²⁾. Сам Матвій був вихований на народних піснях, які на гадку Тольді мусіли входити в програму вихованя угорської молодіжи (Toldy, Handbuch X). Бібліотекар Матвія, Галеотті згадує приміром, що старий Гунїяді казав своему синові співатц пісні про подвиги славних героїв, аби в нім розбудити военну охоту. Молодий хлопець мав ними так переймати ся (*attentus*), що, як каже літописець, забував про їду і питє³⁾ (*Galeotus, De egregie dictis et factis M. r. cap. XII*). Се замилуване до слуханя пісень лишило ся у нього і пізнійше, так що король сходив часто між нарід і брав участь у його забавах (J. H. Schwicker, *Geschichte der ungarischen Literatur, Leipzig 1889*). Матвій попірав дуже ремесло співаків і музиків і радо приймав їх на своїм дворі. Galeotti так прим. описує пир на королівськїм дворі: „*Semper in eius convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut iucunda habetur, aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharoe-di, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant. Cantatur autem semper aliquot egre-*

Bonfinius op. cit. стр. 514, тому і смерть його окружено легендарністю (idem. стр. 510).

¹⁾ Toldy, *Geschichte d. ung. Lit. im Mittelalter* стр. 237.

²⁾ Toldy *op. cit. стр. 36, 136 і д., 156 і д.* Fr. Toldy, *Handbuch der ungarischen Poesie. Pest und Wien 1828 I том стр. VIII і д.* Thuroczy, *Chron. Hungarorum IV* cap. 7 згадує пр. про епічні пісні про славного лицаря Стефана Конта; Каллімах і Длугош оповідають, як нарід зі співом на устах витав Володислава I в Буді (Toldy, *Handbuch* стр. IX); Fr. Toldy, *Die historische Dichtung der Ungern vor Zrinyi. Denkschriften d. Akad. d. Wiss. in Wien 1850* стр. 397 і д.

³⁾ Були се героїчні пісні: *Tot Lőrinc'a son, пригоди Toldi Miklosa, пригоди Ролянда і т. п.* Pop. Czoernig, *Ethnographie der österr.-ungarischen Monarchie III* стр. 234. Toldy, *D. hist. Dicht.* стр. 400.

gium facinus; nec deest materia. Nam, cum Hungaria in medio hostium diversarum linguarum sita est, semper rei publicae habet fomitem (привід). Amatoria autem carmine raro ibi cantantur et ut plurimum gesta in Turcos in medium veniunt, non sine sermone concinuo¹⁾. Тольді догадується тому, що Матвій казав збирати угорські поезії і переховувати їх у великій, ново założеній бібліотеці. Одначе усе те загинуло²⁾.

З цілого мабуть не скупого репертуару пісень про Матвія дійшло до нас лише кілька відломків, перехованих у літописців. Szekely, хроніст із XVI в., занотував чотири стрічки пісні, яку співали хлопці по вулицях в день коронації Матвія³⁾. Дві стрічки иньшої пісні наводить знов поет Зріні: висьмівали в ній Могаммеда по побіді короля Матвія. Пісня мала бути так популярна, що навіть малі дівчата вмiли її співати⁴⁾. З пісні про Шабац доховався також лише фрагмент. Швікер признає її за чисто народну епічну пісню і думає, що її співали на дворі Матвія⁵⁾. Вкінці знаний інше вірш, певно штучний, зложений про смерть Матвія.

От і все, що папір доховав до нині. Сам нарід і того навіть не знає. Забулися навіть пісні, які — по згадкам літописців — співалися ще в другій половині XVI в. Бонфіній оповідає приміром, що по битві під Сас-Вароші (1479 р.) співали жовніри при вечері военні пісні, в яких вихвалювали своїх полковників. Сі пісні були загально знані в Семигороді з кінцем XVI в. Про се згадує сучасний писателъ еп. Іван Лішт⁶⁾.

¹⁾ Schwandtner, Scr. rer. hung. II с. 185. Співати і оповідати підчас пиру було загальним звичаєм у середніх віках. Пор. Wolf, Studien zur Geschichte der spanischen u. portugiesischen Nationalliteratur, 1859.

²⁾ Toldy, D. h. D. стр. 392 і д.

³⁾ Угорський цитат нав. у Toldy в „Handbuch“ з „Chronika ez Világnak jeles dolgairól“ 1559 fol. 216. В нашій перекладі виглядає пісня менше більше так:

„Ото вибрала ціла земля Матвія на престол,
Його нам дав на охорону з неба сам Господь,
Ми вибрали його, як дійсний божий дар
Хвалім на віки Бога й співаймо: амінь“.

⁴⁾ J. Schwicker, Gesch. d. ung. Lit. стр. 71.

⁵⁾ Idem. стр. 76.

⁶⁾ Toldy, Handbuch стр. XI, Idem: D. histor. Dichtung с. 399. Czoernig, op. cit. стр. 234, Schwicker, op. cit. стр. 73. Загинули

Більше пощастило Матвієви в штучній поезії, особливо в латинській. Мадярських проб не багато¹⁾. Доперва пізнійше по смерті короля, коли край був роздертий війнами, повертали поети нераз в ті часи і оспівували Івана Гуніяді, кор. Матвія й ин. героїв з кінця XV в.²⁾ Гуніяді і Матвій вирости в їх очах на взірці героїзму. Се поява анальоїчна з сербською, де витворив ся коло XV в. культ Марка Кралевича, також під впливом ненастанних борб з Турками і прикрого політичного положеня. Подібно і в книжній хорватській літературі став Микола Шубіч Зрінскі репрезентантом того героїзма, який через чотири столітя „iscrpljivao svu snagu hrvat-skoga naroda“³⁾.

Иньша річ з переказами і казками. Тут доховала ся пам'ять про Матвія. Численні оповіданя говорять про його перебираня і справедливість⁴⁾. Иньші оповідають про його людяність і приступність. В однім переказі доховали ся навіть спомини про його похопність до гніву⁵⁾.

Богато з тих переказів удержало ся і у иньших народів, нпр. у Сербів і Словаків.

IV.

Матвій Корвін у Сербів і Хорватів.

Не так блідо відбили ся спомини про Матвія і його подвиги в полуднево-славянській поезії, у Сербо-Хорватів і Словінців.

Коли у Угрів доховались лише відломки кількох пісень і деякі оповіданя, то у Сербо-Хорватів і у Словінців перетривала пам'ять про нього до нині в численних піснях і оповіда-

---

також пісні про довгі війни з Турками. Про се гл. G. Heinrich, *Ungarische Volksballaden*. Ungar. Revue 1883 II с. 152.

1) Пор. Toldy, *Gesch. d. ung. Lit. im Mit.* стр. 283.

2) Про се гл. докладно в передмові Толъді до I т. „Handbuch“.

3) M. Šrepić, *Sigetski junak u povjesti Hrv. pješništva*. Rad. knj. 148, 1902 стр. 82.

4) Fr. Pulszky, *Die Renaissance und König Matthias*. *Ungarische Revue* 1890 стр. 664—6; *Sagen und Novellen*. Aus dem Magyar. übers. v. Georg v. Gaal, Wien 1834. *Bestrafter Meined. Vaterlandsage...* d. Alex. v. Kisfaludy стр. 135—170.

5) J. Gebhardt, *Oesterreichs. Sagenbuch*. II Aufl. Pest 1863 стр. 375. Arva.

нях. У Сербо-Хорватів увійшов король в цикл народнього епоса і став предметом кількох окремих пісень.

У Словінців займив місце сербського Марка Кралевіча і виріс на народнього, дліпше кажучи, на національного героя.

Пригляньмо ся наперед особі і чинам Матвія у Сербів і Хорватів.

Часи Матвія у Сербів дуже сприяли, як ми вже попередку задували, твореню народних, героїчних пісень. Вук Бранкович, брати Яъшичі, Свілоевич, а також і Іван Гунїяді не могли в тих часах пройти, не лишивши ніякого слїду в народній поезії. Нарід переживав хвилі піднесеного настрою, ніби відродження і мусїв підносити і оспівувати тих людей, які вливали надїю до його серця і дїлали відповідно до їх ідеалів. Тому пустив в непамять, а принаймні усунув усе, що дїлило колись його теперішніх героїв від нього. Дім Гунїядів не був для Сербів, особливо в висших сферах, ніколи приязним і тому не тішив ся у них великою прихильністю. Історія занотувала цілий ряд конфліктів між Сербами і Мадярами, а навіть сам Матвій продовжував у початках політику своїх попередників, звернену проти Сербів. Одначе нарід не має доброї памяти і не знає льогічного думаня. Вороги, або, що найменше вже люди байдужні, обернули ся під впливом хвилі в приятелів і народних героїв. Оцінюючи сі наглі зміни зі становища історика, мусимо дивувати ся: ми приглядаємо ся усьому з віддаленя, вяжемо факти в одну льогічну будівлю, деби не було нічого противорічного, і розважуємо осторожно причини. Але народні співаки дивили ся на се цілком инакше. Вони не руководили ся історичною правдою і не працювали для неї, лише мали свої власні критерії, в яких ми нині не завсїди можемо зорієнтувати ся і які нам деколи тяжко зрозуміти. „Інтерес історика не існував для нього¹⁾); він не розважував над вагою і далекосяглістю подій, лише оспівував те, що на нього робило вражїне, що побуджувало його чуте. Найбільші події переходили і переминали, не звернувши на себе уваги співаків, коли вони не мали на них близшого індивідуального впливу і не доторкали яким будь способом їх або їх сусїдів чи земляків. Співаки рідко коли обгортали широкі горизонти: були короткозорі і не мали почутя перспективи. Їх твор-

---

¹⁾ St. Novaković, Die serbischen Kosovolieder über die Kosovschlacht. Arch. f. sl. Phil. T. III стр. 438.

чість була звичайно привязана до тісного круга родини й оселі, звідки доперва розходилися її продукти. Сей партикуляризм, зрештою вповні зрозумілий, ціхує кождо примітивну епопею, а тим більше середньо-вічну епопею сербську. Один і той сам мотив, одна і та сама подія могли рівночасно стати предметом кількох пісень, цілком незалежно від себе і могли діаметрально різнити ся навіть в самій головній гадці відповідно до індивідуума, його настрою і погляду. І так бачимо, що в піснях існує побіч себе і антагонізм проти Мадярів і симпатія, що побіч Марка, ворога Турків, виступає той сам Марко, але вже їх приятель і слуга. Зміна поглядів народу, яку бачимо в новітніх піснях про Сибіянина Янка, Матіяша і ин., не була про те чимось надзвичайним. Їх геройські борби з Турками в обороні не лиш Угорщини, але також і Сербії, затерли прикру минувшість і зрівняли їх з иньшими славними любимцями, з иньшими оборонцями свободи і християнської віри. В початках чув іще дехто ріжницю, але з часом вирівняло ся все. Чужий герой набирав чим раз більше сербських красок; його подвиги злучено скоро з чисто національними і впроваджено в ближше свояцтво з Марком Кралевичом і з иньшими персонажами косовської катастрофи. Се причинило ся дальше до знаціоналізованя Гуніядого, Матвія й иньших Угрів. Пізнійші генерації, видячи їх у товаристві сербських юнаків при обороні рідного краю, небавом прийшли на гадку назвати їх Сербами, бо не могли зрозуміти, як можуть чужинці боронити їх батьківщину¹⁾.

1) Novaковиć op. cit. стр. 454. Про значіне і характер народної традиції і про питане про повстанане історичних пісень існує ціла література. Спеціально для сербсько-хорватських пісень важні отсі праці: Ст. Новаковић, Народне традиције и критична историја. Отадбине 1880. Його ж, Die serbischen Volkslieder über die Kosovoschlacht. Ar. f. sl. Ph. III; Його ж, Велики Челник Радич или Облачић Радє. Једна слика из традиционалне народне историје. Гласник српс. ученог друштва I, 1881 стр. 122 і д., 125, 130, 140, 150 і д. Його ж, Посљедни Бранковићи у историји и у нар. певању, 1886; особливо стр. 48 і д. passim.; Asmus Soerensen, Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serb. Heldendichtung. Arch. f. sl. Phil. XIV і XV особливо XIV стр. 560 і д. Jagić, Arch. f. sl. Phil. XII, 1900 стр. 609 і д. Халанскій, Южно-слав. сказанія о Кралевичѣ Маркѣ. Р. ф. вѣстник 1892—1895, особливо стр. 136—9 Р. ф. В. XXIX; Веселовскій, Изъ введенія въ историческую поэтику. Журналъ м. н. пр. 1894, V, стр. 26. Т. Maretić, Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici. Rad. т. 97 стр. 108 і д. Також F. Krauss, Guslarenlieder III. Dzanüms Heerzug. Urquell 1897 стр. 134 і д.

Пробу націоналізованя побачимо найліпше на примірі, взятім з циклу пісень про Сибіяна Янка. Нарід трактує його тут цілком як Серба. Маю на думці пісню про походжене Сибіяна Янка.

Зібрані в Сибіні панове пригадують сербському деспотови Стефанови Лазаревичеви, що він ще не жонатий і пропонують йому сибінську дівчину: „Нег је узми, Стјепане за твоју за драгу љуби“. Стефан пристає на се, лише просить панів, щоб запитали ся її, чи схоче його взяти. Дівчина „стала на мисли и на размисли“ і згодила ся його „узети за господара“. Справила йому вечерю і приняла до себе на ніч. Коли Стефан почав рано вибирати ся до Косова, розплакала ся дівчина і стала нарікати, по що її „осрамоти и уцвили“. Тоді обіцяв Стефан узяти її за жінку по повороті з війни¹⁾, додаючи:

„Ако ми се не бисмо из Косова завратили
Сибинько млада,
Добријеме ћу разлогом тебе младу оставити;
Ако ми се што породи од Стјепана Лазаровића,
Гиздава дјевојко,
Ако ми се ту буде добар јунак породити,
Ја ми њему остављам шестопера буздогана,
Младоме дјетету;
Ако ми се породи гиздава дјевојка,
Ја ми њојзи остављам лијепе златке пожеве
Гиздавој дјевојки“.

Сибінська дівчина породила Сибіяна Янка, угорського воєводу²⁾.

Подібний мотив стрічаємо ще у Мілютіновича³⁾ і у Петрановича⁴⁾, а також у боснійським варіанті, напечатанім у „Босанска Вила“⁵⁾. Те саме, що в піснях, подибуємо і в оповіда-

¹⁾ Той сам мотив знаходимо такж у 21 пісни у Богішича: Кад се Секуло сестриві вјерио у краља будимскога, стр. 64, 69 і д., пор. Гавриловић, Белешке, стр. 286.

²⁾ В. Богишић, Народне пјесме из старијих, најјвише приморских записа. Књига прва. Биоград 1878 стр. 25 N. 8: „Деспот Стјепан Лазаревић и Сибинька дјевојка, родитељи Сибиньанин Јанка.“

³⁾ С. Милутиновић, Пјеванија пригорска и херцеговачка. У Лајпцигу 1837, 160.

⁴⁾ Б. Петрановић, Српске народне пјесме II, 28.

⁵⁾ Босанска Вила, Сарајево XI, 1896, стр. 113, 145, 178. „Рођење Сибиньана Јанка“. Варіант дуже просторий.

нях. Серби оповідають, що Стефан Високий, син Лазаря, вертаючи чи йдучи з Росії в Сербію, зайшов на нічліг до Будима і переспав одну ніч з гарною дівчиною, яку йому підіслали якісь угорські пани, хочаби мати від нього потомка. Коли на другий день пускав ся Стефан у дальшу дорогу, дав їй перстін і просив її, щоб на випадок, якби вродив ся хлопець, назвала його Янком (якби вродила ся дівчина, Янею) та щоб віддала дитині перстін, як лишень підросте. Дівчина породила хлопця і дівчину і назвала їх так, як бажав Стефан. Янко підростав скоро, але мусів зносити жарти і дотпнки від своїх товаришів за своє нешлюбне походжене. Тому пожалував ся матери. Мати віддала йому тоді перстін, на яким він з радістю вчитав про свій царський рід. Се піднесло в нїм духа і він пустив ся шукати воєнних пригод з Турками¹⁾.

Зерензен²⁾, згадуючи про пісню, наведену у Ботішіча, що впроваджувала Гунїяді в родину сербських героїв, висловляє гадку про нове походжене сеї пісні, руководячи ся мабуть змішанем історичних фактів. На мою гадку повстала вона скорше — саме в часах Матвія, або навіть перед ним. Історичні недогляди не можуть тут рішати. Пісня витворила ся з устних переказів про походжене Гунїяді, які дуже скоро почали кружити між народом, а навіть між висшими верствами. Бонфіній оповідає приміром цілком анальоґічну історію, лише з иньшими іменами. Гунїяді мав бути, як оповідали вороги Матвія Корвіна, нешлюбним сином Жигмента, угорського короля і якоїсь незнатної Румунки, з якою король запізнав ся принагідно на польованю³⁾. Те таме оповідає і Гельтай⁴⁾, виступаючи проти Бонфінія. Відгуком того можемо також вважати слова хроніста словінських ір. Цілл, що Гунїяді був низького походження (*eines geringen rittermessigen Geschlechts war*)⁵⁾. Сі оповідання мусіли бути знані і у Сербів і дали привід до зближеня Гунїяді до місцевої пануючої родини.

1) Вук Караджич, Живот и обичаји народа српскога, у Бечу 1867 стр. 242—244. Також у Безсопова, Болгарскія пѣсни, Москва 1855 стр. 74 і 75 і Maretića op. cit. стр. 79 і д.

2) Soerensen op. cit. стр.

3) Bonfinius op. cit. Dec. III. lib. IX стр. 406. Pulszky op. cit. стр. 665.

4) Toldy, Die hist. Dichtung d. Ung. vor Zrinyi I, стр. 413.

5) Chronika der Edlen Grafen von Cilli... в Hahnii, Collectio monumentorum. Tomus II, Brunsvigae 1726, стр. 704.

Так поволи ставали Угри й угорські герої чим раз популярніші. За часів Матвія набрали вони ще більше популярности і запустили сильне коріне в сербсько-хорватську епіку.

Сей обяв цілком зрозумілий і так ясный, що нема найменшої потреби приймати за Зерензенем чисто угорське, себто хорватське походжене угорського циклю і культу¹⁾.

По упадку Сербії стали Угри не лише політичними опікунами Сербів, але й моральними. Крім тих Сербів, які заселявали Срем, Банат і дальші наддунайські околиці і були просто під властю Угорщини, мали Угри завсіди діло і з дійсними мешканцями Сербії та Боснії. І там уходили Угри, зі зрозумілих причин, за оборонців християнства і за опікунів і приятелів сербського народу. Нарід не міг забути численних походів Івана Гуніяді, Матвія Корвіна і Свилоєвича.

Вік XV а спеціяльно друга його половина виповнена заходами Угрів знищити турецьку перевагу і скинути їх ярмо з пліч поневолених народів. А ціла та столітня борба відбувала ся в першій мірі на сербській території коло Бельграду, Косового поля, Смедерева, Шабацу і иньших міст Сербії та Боснії. Рік в рік виходили угорські війська, зложені в певній часті і з Сербів, на полудне і вже самою своєю появою ширили свою славу і славу своїх провідників, популяризували назву Угрів і Угорщини, з якими нині стрічаємо ся на цілім сербсько-хорватським просторі. Проф. Ягіч навів у своїй розвідці про полуднево-славянську поезію багато примірів угорської популярности з дальматинсько-рагузанської літератури, які вказують навіть, що слово „Угрин“ „Угарски“ служило довший час на означене усього хороброго і відважного²⁾.

¹⁾ Soerensen op. cit.

²⁾ Jagić, Die südslawische Volksepik vor Jahrhunderten. Arch. f. sl. Ph. IV стр. 192—242; особливо стр. 210, 212 і 210. Пісні про Янка співають ся по цілій Сербії і Болгарії (зоставлене жерел у J. Mašchala, O bohatýrském epose slovanském. V Praze 1894 стр. 137 і л. і 131 і д.). Пісні зоставлені в збірці М. Поповичів „Сибьянини Янко у нар. песнама“ (У Новом Саду). Так само загально знані пісні про його свояка бапа Секулу. Пор. Bogišić op. cit. N. 20, 21, 22, 17, 19. Станік, Српс. нар. песме и нар. приповедке. Београд, 1869 стр. 84—85 „Ропство Баповић Секуле“. Тут виступає Секула як дійсний Серб. „Мацар нисам, да корујем Турки“. Григ. Николић, Српске нар. песме из Срема, Лике и Баније. У Новому Саду 1889 N. 38. „Женидба Секуле срдара“. Вук Караджич, Српске нар. пјесме. Књ. II. У Бечу 1845 N. 85. Секула се у змију претворио. N. 86 idem.; Пе-

Матвій Корвін не стоїть одначе в осередку угорського циклу, якби можна сподівати ся. Се місце займає його батько. Йому припадає далеко скромнійша роля.

Пісні про Матвія не знайшли такого принятя, як пісні про його батька¹⁾, і тому скоро почали забувати ся або скорочувати

траповић op. cit. N. 34, 35, 36; Hrvatske narodne pjesme, skupila i izdala Matica Hrvatska. J. Broz i St. Bosanac, Junačke pjesme, I. Zagreb 1896, N. 60. Car Lazar i Sekula, N. 72, 74, 75, 76, 77, 78 (з численними варіантами). II, 1897, N. 63. Чубро Чойковић, Піванија черногорска и херцеговачка. У Лайпцигу 1837 N. 159; Српске нар. pjesme. Покупљене по Босни. Збирка Косте Ристића 1873 с. 99 N. 3. Ћ. Рајковић, Срп. н. п. 1869 с. 125 N. 169. Качановскій, Памятники болгар. нар. творч. 1882 с. 329 N. 148. Сборникъ за народни умотворенія IV с. 64; VI с. 50. Миладиновци, Български нар. пѣсни. Загребъ 1861 N. 143; болгар. паралелі нав. у Máchala op. cit. стр. 138. Слово Сибињ, а передовсім Будим стали улюбленим місцем у сербських, народних жіночих піснях. Хочу лише подати кілька цитатів: Нема лепшег града од Будима, Ни дебљега лада од јаблана. Вук. С. н. п. к. I нове видане 1891 с. 385; Prošeaо lijep mlad Kroz bijeli Budim grad. Marjanović, Hrvatske nar. pjesme, što se pjevaju o gornjoj hrvatskoj krajini i u turskoj Hrvatskoj, I, 1864 с. 175. Sećer Marko i Jandrija zlato, Pod Budimom plandište činili. Otište se stina od Budima i т. д. ibid. с. 194; A ta tvoj puntast nos med lišca usajen, како i Budim grad merliči ograjen. Fr. Mikuličić, Nar. pripov. i pjesme iz Hrvats. Primorja, 1876 стр. 165; Завршил ми се свети Илија Од Будим града краљева ћерка. Ястребовъ, Обычай и пѣсни турецкихъ Сербовъ. Спб. 1889 стр. 81: Сина жени из Будим девојком, ibid. 357; Ће одиме в Будим по шевеста, ibid. стр. 433; Miko seće po Budimu gradu... Ter mu veli budimska devojka. (Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po Istri i kwarnerskih otocih, preštampane iz „Naše Sloge“. U Trstu 1879 с. 37, також с. 96, 97. Гл. ше у Вука Ср. н. п. I, стр. 458, 233 (у Будиму граду чудно чудо кажу), 385, 418, 417, 419, 422, 452, Вук, т. V (нового виданя) стр. 196, 627 і т. д. Будимска дјевојка і будимска краљица приходять у сербських піснях як стала фраза. Примірів можна би навести багато; обмежу ся на кількох, чисто сербських. У Ястребова op. cit. записана з Дибри пісня про „Сон будимскої кралиці“ стр. 478. Тамже стр. 357, 433 і д. Вук т. I 469; будимска краљица в боснійській казці Даница 1869 с. 494 N. 30 і т. д. Слово Угрин, Маџарска земља і т. п. стрічаємо також часто в сербських, боснійських і черногорських піснях. Уже з тих кільканацятьох примірів можемо вносити, що слово і понятє Угрин, Маџар були дуже популярні і симпатичні, коли так вазгально прийняли ся в народній поезії.

¹⁾ Крім пісень існують про Івана Гунїяді і перекази. Доховала ся і пословиця: „страдао као Јанко на Косову“. Гл. А. Гавриловић, Белешке о варијантима срп. народ. песама. Годишњица Николе Чушића. Књига XVIII. У Београду 1898 стр. 264.

ся і тратити характер героїчних пісень. З порівняня збірників бачимо, що вони не загально сербсько-хорватські, а обмежені тільки на Хорватію і хорватсько-словінське пограниччя; давніше мусіли вони співати ся і в Сербії, як на се вказують деякі фрагменти, але не притягали до себе співаків і народу і загинули. Богато пісень, які ще у Ботішіча, отже менше-більше з кінцем XVII і з початком XVIII ст. виступають в повній формі, зійшло до ряду жіночого ренертуару або й затратило ся цілковито. З пісень про Матвія не годен зложити такої біографії, яку можна зіставити про Марка Кралевича, Вука Вранковича, Сибіняна Янка і д. и. Нарід очевидно не прикладав до нього великого інтересу, хочай знав про нього багато і цінив та подивляв його хоробрість, доброту і справедливість. Надармо шукаємо за піснями про уроджене або походжене, про женитьбу або про смерть Матвія — саме про ті моменти в життю кожного героя, які передовсім любить нарід оснівувати. Не дуже численні пісні про Матвія доторкають ся лише деяких подій з його життя, а то його відносин до Вука Вранковича, його неволі та весіля, його вибору на короля угорського і його участі в деяких битвах.

Про походжене Матвія читаємо в 23 N. у Ботішіча в пісні про весіле Сибіняна Янка :

„И бјеше ти с Маргаритом Угрин Јанку бог помог'о,
Она њему породи Лауша и Матијаша“.

Більше пісня про се не говорить. Довідуємо ся дещо про його молодість в 10 N. Пісня має старше походжене і передає досить вірно факт увязнення Сибіняна Янка по нещасливій битві на Косовім полі. Ранений Янко доходить до Смедерева і просить сторожів, щоби його перевезли на другу сторону. Але військо не хоче вволити його просьбі, бо має наказ від свого пана Юрія не пускати жадного Угриня. Тоді заявив Янко, що мусить запитати Вранковича, що має значити його наказ, і каже завести себе на його двір. Як тільки Джурац побачив Янка, казав його вхопити і кинути до темниці. В тім нещастю пише Янко лист до своєї жінки Маргарети і просить її, щоб приїхала з обома синами. Жінка вибираєть ся зараз у дорогу, не зважаючи на Свиловича, який їй се відраджував, і просив Джураца, щоб випустив її мужа в замін за обох синів соколів. Джурац пристав на се і пустив Янка :

А дјецу је његову у тамницу затворио.
 Ту ми к њима доходи млад Лазаре Деспотовићу,
 И ш њима ти отиде играти на лора игре.
 Ма му бјеше Матијаш триста дукат задобно;
 Матијаш их питаше, Лазар их не дадијаше,
 Него њега удара том срамотном заушницом.
 Бјеше ти се Матијашу на то врло ражалило,
 Лазара је удрио хандаром у срце живо,
 И он се је извр'о у тамницу на ложницу. (стр. 33—4).

Під той сам час надіспів Янко з військом на відсіч си-
 нам і так перестрашив Джураца, що сей випустив обох заклад-
 ників, заки ще довідав ся про те, що вони зробили.

Пісня носить на собі ознаки історичної докладности. Стиль
 вказує на те, що пісня не була в великім обігу і не мала часу
 вигладити ся. Тепер мусила вона загинути, бо не стрічаємо її
 в жаднім збірнику. Матијаш ділить у ній судьбу свого брата Ля-
 дислава в супереч історії; в дійсности не був він у тім випадку
 закладником. З пісні пізнати ворожий настрій Бранковичів про-
 тив Гунїяді і Угрів, подібно, як пісня N. 9 і 26 у Богішіча
 а також Вук II (старе вид.)¹⁾ 81. Смрт војводе Каице, і Милу-
 тинович (п'ввання) N. 74 стр. 127 (Деспот Ђуро) дають ілю-
 страцію ненависти Гунїяді до Джураца Смедеревського.

Найбільше пісень доторкаєть ся відносин Матвія
 і Угорщини до Сербії.

Зачну від пісні, надрукованої у Богішіча на стр. 46—49.
 „Кад је Вук огњени одмијенио од копја краља босанскога и кад
 је убио његова заточника“ (N. 15). Вук Огняний живе з Матвієм
 в як найліпшій згоді, прибуває йому на поміч при облозі Відня,
 якого король не може здобути „ни гладом уморити“, стає
 проти найзавзятійшого ворога Протопоповича Николи і схоплює
 його в свої руки. Матвій фігурує тут під назвиском „од Вудима
 съветли краљу“ (стр. 46) і „краљу будимски“ (стр. 48). Прото-
 попович Никола, званий у пізнійших варіантах „поп Латинин“
 або „поп Сплеђанин“²⁾, міг би тут пригадувати угорського вель-

¹⁾ Другий том пісень Вука цитую з віденського виданя з року
 1845, не маючи під рукою II тому нового державного виданя. Усі инші
 цитати з инших томів наводжу з нового виданя: С. н. п. Државно из-
 дање. I том 1891, III 1894, V 1898, VII 1900 і т. д.

²⁾ Новаковѣ, Пос. Бранковѣх стр. 99. Пор. Милутиновић,
 N. 152.

можу Николу Уйлякі (Глоцкого), який збунтував ся був проти Матвія і навязав зносини з Фридрихом, але потім просив помилуваня і зівстав пізнійше боснійським королем¹⁾.

Часи, в котрих Вук Бранкович „служив“ у Матвія і проводив його військам, знайшли ще відгомін і в иньших піснях. Оповідаеть ся в них про війни з Турками і про битви з польським військом Казимира. 14 пісня у Богішича „Кад се свадю Огњани Вук и Бан Пав'о Стријемљанин“, яка належить на гадку Зерензена²⁾ до пісень старшого типу, передає саме спомини про відносини Вука до Матвія і оповідає один епізод із численних війн з Турками.

Матвій, що фігурує тут під іменем „будимски краљу“, всилає Вука і Павла Стриемлянина на Косове поле. Щастє сприяло їм: побили Турків і вертали до Будима. По дорозі відлучив ся Вук до Купеновця, а Павло вернув на двір короля. В розмові з королем оклеветав він Вука, оповідаючи, буцімто Вук утік „у планину у зелену“ і вернув аж по битві „по полю мртве главе ос'јецати“. Ся відомість розгївала дуже короля так, що він постановив покарати Вука. Се почув присутний на пирі Дмитро Якшич, повідомив про все Вука і привів його зараз до королівської палати. Вук сів за стіл і зачав говорити, беручи буздоган у руки, щоб звернути на себе увагу короля:

Здрав си брате буздогане, у моје и твоје здравље!

Данас ћемо видјети, ко је вјера и невјера!

Тоді запримітив король Вука і промовив з жалем:

Дје си, Вуче Огњени, вјеро моја и невјеро?

Ово ми је служба твоја, коју ми си одвратио?

Ја сам тебе отхранио уз моје господско кољено,

1) Новаковић, *op. cit.* стр. 57. Klaić, *op. cit.* стр. 90. Новакович догадуєть ся крім того, що і в пісні у Мілутиновича N. 182 с. 280 треба розуміти під Вукашином з Леджене града кор. Владислава, що тут має заступати Матвія, а під Вуком нашого Вука Бранковича. Вук приходить тут на поміч Матвієви при облозі міста Сплету проти попа Николи, при чім переповідаєть ся переказ про вихованє Вука на дворі Матвія від самого дитинства. Гл. стр. 45. Новакович звертає також увагу на пісню у Вука II N. 43 с. 255 „Царица Милица и змај од Јастрепца“, де говорить ся, як Змај добував корону, а то сремську Бановину. Імя Лаго відповідало би тут Матвієви, а Милица його жінці Беатриче. Новакович стр. 94.

2) A. Soerensen, *op. cit.* стр. 15, Archiv.

Како сна мојега, којега сам породно
А ти ми издају на Косову учинио (стр. 49).

Вук покликав ся на свѣдоцтво паші, а сей заперечив усї брехні Павла. Щоб одначе короля переконати, що він не невірного колїна, вибрав ся зараз „на размјерну покрајину“, набрав богато Турків у неволю і привів їх усїх королеви.

Імя Матвія не згадуєть ся в пісні, але дуже свѣжо переховані історичні спомини вказують лише на нього. Зерензен думає навіть, що в первісній редакції мусїло виразно говорити ся про Матвія.

Згадку про приятельські відносини Вука до Матвія і про його перебуванє на угорськїм дворі переховали два варіанти, у Боґишїча N. 16 „Кад је Вук Огњени умрѣо шта је наредно на смрти“ і в III т. Archiv f. sl. Phil. N. 1 „kad se svadio Miloš Kobilović i Vuk Branković“¹⁾. Варіант в Архїві старший в порівнаню з Боґишїчевим, який показує вже трохи новїйшу закраску. В обох варіантах описуєть ся послїдні хвилї Вука. Вук роздїлює своє майно, наказує, що кому дати, а Матвієви відписує свою землю (в Archiv I):

Zemlje i grade ostavljam, tko ich je meni darovao;
Mene ich jě darovao svjetli kralju Matijašu,
Na dar opet njemu dajem zemlje moje i gradove.

У Боґишїча знаходимо крім того переказ про виховуванє Вука на дворі Матїяса, про що згадувала і попередня пісня²⁾. (Вјерно сам те дворио од дјетета малахнога). Подібні мотиви стрічаємо також у Вука II N. 91 „Смрт Іова Деспотовича“ стр. 572 в переносї на Йована, що був внуком Юрія Бранковича. Деякі ремінісценції подибуємо — як на се вказує Зерензен — і у Мїдутиновича N. 104 в перенесеню на жінку Вука. Дуже вірну характеристику відносин Матвія до Вука і Сербїї дає пісня 12 в збірці Боґишїча (стр. 37—40) „Барбара, сестра краља босанскога, краљ угарски и деспот Вук“:

Донька боснійського бана, з якою обіцяв Матвій оженити ся за те, що опїкувала ся ним, як був ще в неволї, прибуває

¹⁾ St. Novaković, Ein Beitrag zur Literatur der serbischen Volkspoesie. Arch. f. sl. Ph. III s. 640—653. Пісні надруковані з рагузанського рукопису XVII ст.

²⁾ Пор. також нотку 2 на стр. 43.

на його двір, перечувши, що король має вже иньшу на гадці. Король не має дійсно охоти женити ся з нею, тому хоче її висватати за найкращого юнака. Сходять ся юнаки і засідають за столом угорського короля побіч гарної Варвари. Коли всі підохотили ся, просив її король, щоб собі вибрала найкращого з поміж них. Варвара вибирає Вука Бранковича: одначе він схоплюєть ся на обі ноги і каже:

Остави се, дивојко, од убога сирмах,
 Барбаро дивојко,
 Коли јунак не има куће своје ни баштине,
 Ер је њему краљ уз'о куће своје и баштине,
 Тај будимски краљу.

І тут наступає момент, коли король привертає Вука „до повної ласки“ і віддає йому титул деспота. Се стало ся, як знаємо, аж в р. 1471. Матвій говорить:

Муче, слуго, мој Вуче, ништа ми се не припада,
 Мој деспоте Вуче,
 Даћу теби, слуго Вуче, очине баштине твоје,
 Јоште ти ћу од мојијех добар дио учинити.

Одначе усі ті пісні не вичерпують іще вповні ремінісценцій про Матвія і про історичні події, які відгравали ся за його панованя. Деякі з них перенесені на иньші особи або обслонені казковими і легендарними мотивами. Найхарактеристичнійша з того боку 94 пісня в другім томі віденського виданя Вука (стор. 592—604) про весіле Якшича. Студії Новаковича, що займав ся спеціально циклем пісень про Якшича, виказали, що під Якшичами треба розуміти Сіляді, який був довший час комендантом Бельґраду¹⁾. Усі оповіданя і пісні про Сіляді перенесла народня традиція на Якшичів і зробила їх осередком воєн коло Бельґраду, звязала з ними події, які там відбували ся від року 1427 до 1521 себто до упадку твердині, а далі перенесла їх і в ряд косовських героїв. Крім того причеплено до Якшичів багато казкових мотивів так, що з часом стали вони надзвичайно популярні в сербсько-хорватській епіці²⁾.

¹⁾ Новакович: *op. cit.* стр. 83 і д. Из Нове Искре. Београд 1901 стр. 1—9. Гл. Ст. Стакојевич: *Нешто о Јакшићима.*

²⁾ Докладно обговорює се питанє і подає огляд мотивів *Mácha!*: *O slov. boh. epose*, стр. 132 і д.

В нашій пісні перейшла переміна і перенесене імен іще в дальшу стадію. Подібно, як і в пісні у Милутиновича¹⁾ і у Петрановича²⁾ змішано тут Якшичів з Вранковичами і долучено зараз по аналогії иньших пісень спомини про їх вороговане з Гунїядами. Теперішній вигляд пісні ось який:

„Будимска краљица“ хотіла оженити Тодора Якшича з своєю донькою Іконїєю. Тодор згодив ся на се, дав королеві 1000 дукатів і обіцяв вернути ся, залагодивши деякі пильні справи у себе. Колиж не вертав ся три роки, думала королева, що він вже не вернеть ся і обіцяла свою доньку Іванови Звієздичеви. Як то зачув „од Будима краљу“ пожалував Тодора і повідомив його листом про нове засватане Іконїї. Тоді забрав Тодор сватів і свого брата Стефана і вибрав ся до Будима, щоби привести звідтам „невісту“ до дому. В повороті напав на нього Звієздич, котрого про усе повідомила королева, і хотів йому відбити дівчину. Одначе Якшич не стратив притомности: щоб наречена не потерпіла, привязав її до коня і нагнав його до дому а сам розпочав завзяту бійку з Звієздігом і з його дружиною, розігнав її і убив зрадливого суперника. Потім вернув домів і застав там свою суджену.

Поминувши усі переміни і додатки доховало ся і тут зерно історичних фактів, які нам вчасти звісні з літописий³⁾. Друга жінка Матвія Беатріче, в пісні будимска краљица — хотіла оженити Юрія Бранковича з своєю сестриницею Елисаветою (Ізабеллею). Одначе справа тягнула ся довше і не скінчила ся добре, бо Ізабелля вийшла замуж за иньшого.

Кели вже говоримо про жінку Матвія, то треба згадати, що пісні знають дещо і про його весіле; принайменьше деякі мотиви змушують нас так думати⁴⁾.

Дванадцята пісня в збірці Богішіча згадує, як догадуєть ся Новакович, про відносини Матвія до своєї першої жінки Катерини, доньки Юрія з Подебраду, хоч, що правда трохи неясно.

Боснійський король пише до короля Матвія лист, в яким пригадує йому, як то його плекала в темниці Варвара, сестра боснійського короля, і не забувала його в хвилях, коли усі його

¹⁾ П'єванија стр. 163—165 N. 95 „Дворба Якшића“.

²⁾ Петрановић: Српске нар. пјесме из Босне и Херцеговине 1867 стр. 647—651 N. 54 „Женидба Д. Јакшића“.

³⁾ Гл. Новаковић: ор. cit. 70 і д. і нав. статя Ив. Руварца в „Матици“ 1870 і літопись в XI т. Гласника.

⁴⁾ Новакович ор. cit. стр. 103—106.

полишили. Пригадує йому далі, як то він обіцяв взяти її „за свою вјерну љуби“ і питає його, чи то правда, що він заручився з иньшою дівчиною. Матвій признає, що се правда, але відповідає, що не може женити ся з Варварою, бо вона приходиться йому кумою (стр. 38).

Народна традиція переховала, як бачимо, спомин про неволю Матвія у Юрія, лишень змішала чеського короля з боснійським і причепила епізод про заручини Вука Бранковича з Варварою. Імя Варвари місто Катерини дістало ся сюди через те, що жінка Вука називала ся Варварою. Спомин про другу жінку, Беатріче доховав ся в пісні N. 37 у Милутиновича (стр. 56 Минна и Марко).

Марко¹⁾ дістає три листи, між ними один з білого города Будима

„Од силнога краля Матіаша,
Да ми иде у Будиму Марко,
Да вѣнчава краля и кральицу“.

Марко йде за радою матери до Будима,

„Те бы кралю за кума вѣнчанна“.

Король Матвій був три рази оженений, але не мав дітей від жадної жінки²⁾. Тому гриз ся дуже, хто по нім обійме панованє. Особливо погано настроений був король коло р. 1485. „Його жінка, Беатріче — пише Салая — з якою він вже девять літ був подружений, була також неплодна, а Матвій глядів зажурений в будучність, видячи, що його сили убувають з кождою дниною і що неодна небезпечність грозить його величезній державі, яку він поставив так високо за час свого трийцятьлітнього панованя“. І королева відчувала гризоту мужа і журила ся не меньше від нього тим, що не може його обдарувати наслідником. Вона уживала певно всіляких средств против неплодности, але нічо не помагало. Інче на початку 1487 р. чекала вона на „*lijecnika, od sestre svoje Eleonore, ferrarske kneginje, koji bi joj svojim ljekarijama i vjestinom omogucio,*

¹⁾ З сеї пісні бачимо, як нарід старав ся винайти спільні точки між новішими угорськими героями а давнішими сербськими. Подібний випадок маємо також в пісні „*Matijaž jde na mejdan mjesto Marka Kraljevića*“, напечатаній у II томі „*Hrvat nar. pjes.*“ Босанца стор. 280—283 N. 67. Тут стає Матвій сином Марка Кралєвича і виручує його в поєдинку з удбінським агою.

²⁾ Klaić, op. cit. стр. 148, Szalay стр. 373.

da se izpuní vruća zelja pjezina¹⁾). Сей настрій і сі клопоти, які вже від 1480 р. займали королівську пару, а мабуть і королівський двір, не могли бути тайною і для ширших кругів. Можливо, що під впливом сього настрою і оповідань про неплодність королеви, причеплено її імя до надзвичайно між Сербами і Хорватами популярних пісень про неплодність жінки, уроджене змія і його весіле.

Сам мотив про змія-жениха кружив уже перед тим між народом в формі оповідань і пісень: належить він до загально розпросторених казкових мотивів і приходить вже в Пантчатантрі (II с. 144—145) і в індійських казках. З Азії дістав ся він до Європи і знаний майже у всіх народів в всіляких варіантах²⁾). Особливо прняв ся він в сербсько-хорватських піснях. Більшість версій згадує на початку про неплодність королеви, що треває (в деяких варіантах) девять літ і про ради, які їй давали всілякі люди. У Юкіча³⁾ маємо пр. такий початок:

Dva putnika putom putovala
 Iz pod grada biela Budima;
 Dolazili Budimu na vrata,
 Stav gledahu biela Budima,
 Medju sobom oni govorili:
 „Dragi Bože, liepa Budima!
 Al' j' u njemu još liepša kraljica,
 Al' zaludu kraljice budimskoj,
 Jer nejmade od sèrdca evlada“.

На те дають путники раду, і її передає слуга королеві.

Подібну версію приносять і варіанти, наведені в першій томі „Hrv. nar. pjes.“ Босанца⁴⁾); в однім слявонським дає раду пустельник на просьбу короля, якого жінка вже 9 літ не родила. В варіанті N. 33 у Босанца вичислені навіть, як „лікарі“ Марко Кралевич, Сибінянин Янко і Релья Бошньянин, що зви-

1) Klaić, op. cit. стр. 148.

2) Паралелі зібрані у Бенфея, Гана, Келера і ин. і зіставлені у Máchala op. cit. стр. 53—56. Пор. пр. Рудченко: Нар. Южнор. сказки I N. 43. Початок також у Гнатюка: Етн. мат. з Угорщини I, N. 8 Сучкир Янко і його подвиги.

3) Narodne pjesme bosanske i hercegovačke skupio I. Fr. Jukić i L. Hercegovac. Svezak I. Pjesme junačke. U Osijeku 1858 N. 11. Zmija mladoženja стр. 116 і д.

4) Bosanac op. cit. стр. 69 і д. N. 32 Zmaj mladoženja і варіанти, надруковані в додатку стр. 520—530.

чайно виступають лише в важніших моментах. Певне заокруглене виказує варіант у Вука¹⁾ „Лијек Будимске краљице“. Тут нема мови про уроджене змія і про його дальшу історію. Пісня займає ся лише самим фактом неплодності будимської королеви і уродин сина наслідком виповнення ради двох чудесних птиць. Кінчить згадкою про радість короля з нагоди уродин:

Краљ Будимски чудан шемлук гради,
Јошт чудније гради задужбине,
Све на славу Бога милоснога.

Характеристична обставина, що навіть версія, приложена до Марка Кралевича локалізує цілу подію в Будимі. В болгарській пісні²⁾ іде Марко невеселий по Будимі, бо його жінка Єлена, з якою він вже живе дев'ять літ, не має дітей. Марко думає, чи не покинути б йому жінку, до чого його й намовляє його рідна сестра і приводить навіть нову „невісту“. Щасливу розв'язку приносить Єлена, коли приводить на світ гарного хлопця.

На мою гадку можна б розуміти під будимською краліцею жінку Матвія, Беатриче. Її неплодність, заходи коло усунення сего лиха та клопоти Матвія причинили ся до того, що пісня про змія-жениха стала актуальнішою і зьлокалізувала ся в Будимі. Можливо навіть, що доперва Беатриче дала привід до зложення спеціальної пісні про неплодність королеви, менше-більше в такій формі, яку маємо в варіанті у Вука V, VI, 257. Перед тим могли бути лише оповідання, в яких головну роль грала не неплодність королеви чи жінки, лишень мотив про змія жениха. До сього мотиву, обробленого також в пісні, долучив ся потім початок з пісні про неплодність королеви.

В тім упевняють мене не лише історичні мотиви, присутність імен як: од Будима краљ, будимска краљица і деякі иньші натяки, але також дві иньші обставини. По перше співають ся пісні про неплодність королеви головно в Хорвації або Славонії, де могли спомини скорше доховати ся. Друга обставина

1) Вук: Ср. н. пј. державне виданє V, стр. 196—197, N. 257.

2) Сборник за народни умотворення, наука и книжница. Софія II, стр. 105—107:

„Еве станá девет годин време
Како водим Єлена невеста,
Оти нема пород да породи:
Или мажко, или женско“ і т. д.

іще важнійша. Ми вже бачили перед тим, що Будим держить ся також і в версії про Марка. Подібний прояв бачимо і в пісні в другім томі Вукової збірки¹). Мотив про неплодність звязаний тут з сербським королем Мілютіном (1275—1321), якому жінка від девяти літ не уродила дитини. Одначе і тут перенесена подія до Вудима, а навіть сам Мілютин названий „краље од Будима“. Се вказувало-б на се, що версія про неплодність королеви з Будима була надзвичайно популярна і вплинула на змінене пісні про Мілютіна, та що се стало ся тоді, коли вже Сербі забули про свою державу, в якій колись Мілютин був королем²).

По тім епізоді вертаємо знов до пісень про Матвія. Усі дотеперішні пісні, з ввіймком Вукового варіанта „Лијек будимске краљице“, належали до пісень, що звисні під назвою юнацьких. Тепер переходимо до пісень або чисто жіночих або витворених з юнацьких вже в тих часах, з яких маємо записи.

Жіночих пісень про Матвія нема багато, а і вони мусіли повстати з більших епічних пісень, які стратили свою вартість між „юнацькими“ піснями, почали поводи забувати ся і удержали ся лише в жіночій репертуарі. Се можемо виказати на однім примірі. Богішіч наводить аж два варіанти пісні про коронацію Матвія. Пісні великі і чисто „юнацькі“ і походять

¹) Вук ор. сіт. старе видане II с. 51—60, N. 12. Змија младожења.

²) Мотив про неплодність стрічаємо іще у М. Осветника в Сбор. разн. серб. н. Изъ Боки которской и околини. Дубров. N. 3 „Љубовца Краљевиџа Марка“ (наведено у Халанского: Южнослав. сказанія о Марк. Кр. Рус. Фил. Вѣст. 1895, XXXIII стр. 131), але в трохи иньшій формі: Марко чує припадково, як Шеверська дівчина ганьбила його жінку за її неплодність і говорила, що породила-б йому чудового сина, коли-б з нею оженив ся. Марко обіцяє взяти її за жінку, але до того не доходить, бо його жінка приводить на світ дитину.

Пісня, уміщена в II томі Вукової збірки під ч. 13 (з Чорної Гори) стр. 61—63 знає мотив про змія жениха. В заспіві не говорить ся про неплодність жінки бана Михаїла, лише про бажане дістати і сина по девятиох дітях-дівчатах.

Пісня у Петрановича стр. 24—39 N. 4 женидба змије Лутице Богдана становить самостійний варіант, в дечім відмінний так само, як і варіант у Мажуранича „Hrv. nar. pjesme“ 1880 стр. 112—115; оба зближують ся найбільше до аналогічних казок.

Для заокруглення згадаю іще про дві, в бібліографіях казок не заважені паралелі до сього мотиву: Жена неродиља и св. Саво. Босанска Вила стр. 219 Бр. 14, 1889 (жінка девять літ неплодна). Лијени младић. Вл. Красић: Срп. нар. прип. из Горње Крајине, стр. 118 і д. в Легопис Мат. Српс. 146.

з кінця XVII ст., коли ще були дуже популярні. З часом одначе стратили вони свою повагу, зачали скорочувати ся, а вкінці зійшли до ряду жіночих пісень вже в иньшій формі і в иньшій виді.

Мабуть так само мусіло бути і з піснею про облогу твердині Шабац, яка дійшла до нас в короткій і легкій формі жіночої пісні. Вук надруковав ще два варіанти тої пісні: вони були в кождім разі записані найпізнійше в перших роках XIX ст. Від того часу одначе не записано її ніде; принайменше нема її в жаднім збірнику пісень, навіть в так великім як „Hrv. nar. pjesme“. Можливо тому, що пісня забула ся цілковито або що найменше доживає свого віку.

Перший варіант, надрукований у Вука в новім виданю V, на стр. 303—4 (N. 537) п. з. „Краљ Матијаш и Вук Огњанин“ віддає іще спомини справжніх подій. „Матијаш, земљи господар“ не вино а Вук услугує йому. Король обіцяє йому дати доньку за жінку, лише щоби здобув „мали градац, мали Шабац град“. Вук годить ся на те:

Ођу, царе, господаре, како да играм,
 Нег' ми подај мало войске, мало пет хиљад',
 И подај ми нову Зегу и Нови Пазар,
 И подај ми Вртијельку, лубардени прах,
 И лубарду прлијерку, која бије град¹⁾.

Король пристав на се.

В другім варіанті²⁾ затемнюеть ся уже первісна форма, а з тим і історичні спомини: місто Шабац не згидуєть ся так само як і претенсії Вука. Пісня прибирає цілком новіший характер і пригадує лише іменами Матијаша і Вука свій давнійший прототип. Йде мова тут також про те, щоби здобути місто— „једак град“ — що хоче король зробити при помочи Вука, одначе Вук жадає три кораблів пороху і олова, бомб і майстра Петра, що уміє коло того ходити. Король дає йому усе, а тоді нищить Вук місто своїми бомбами.

Тут стрічаємо ся уже з мотивом про п'янство і зарозумілість Матвія. В першій варіанті N. 537 говорить ся лише, що

¹⁾ Вук хоче, сказавши по військовій термінології, „куль і гранатів“.

²⁾ Вук, нове вид. V, стр. 404—5, N. 538.

„вино није краљ Матијаш“, в N. 538 робить ся з того ннша ситуація. Матвій хвалить ся і

„Попои је триста дукат и злађен буздоман,
Вранца коња испод тебе, све у један дан“ (с. 404).

Ся подробиця і сі стрічки дістали ся сюди з загально популярної у Хорвації і Славонії пісні про п'янство варадинського бана, Петра Дойчина. Вук наводить її в I томі (нове видане с. 472 N. 633) п. з. „Дојчин Петар и краљ Матијаш“. Пісня зачинаеть ся так:

„Вино пије Дојчин Петар, варадински бан,
Попои је триста дукат све за један дан,
И још к томе врана коњз, златан буздоган“.

За се розгнівав ся Матвій і почав на нього сварити. Але Дојчин Петар не тратить притомности і боронить ся:

„Не карај ме, краљ Матијаш, земљи господар;
Да си био ти у крчми, где сам пио ја,
И љубио крчмарицу, којуно сам ја,
Попои би равну Пешту и сав Будим град“.

Крім Вукового варіанту, маємо іще 7 иньших, які дуже мало відбігають від себе. Найближше до Вукового стоять славонські варіанти, надруковані у Л. Іліча і в збірці Дежеліча¹⁾. У Іліча лише трохи иньший кінець:

„Porio bi Zlatnu Peštu i Budima pol,
I k otomu grad Biograd i cil Waradin“.

З сими варіантами годить ся дуже пісня болгарська²⁾ „отъ криворѣчна Паланка“, „Пейчинъ Петъръ и краљ Матея“, яку співають в хороводі. Варадинський бан пропиває іще на третій день „чиѣ пиштоли“, а королеви відповідає:

„Еі, тизека крал Матеја
Зѣмски господар,
Ти да знаиш, ја што љубим,
И Босна би даў.“

1) L. Ilić: Slavonski običaji. Zagreb 1846 стр. 272. Варіант Дежеліча знаю лише зі збірника Фр. Кугача: Južnoslovenske narodne porievke, IV knjiga. U Zagrebu, 1881 с. 242 ad N. 1472. У нього наведені також усі иньші варіанти з виїмком болгарського.

2) Сборник за нар. умов. XI, стр. 33, N. 2.

Да ву бржкнеш (вложиш) у пазуки
 Кралевство би даў
 Да ву легнеш у постелья
 И душа би дау“.

Пісня мусіла очевидно дістати ся до Болгарів від Сербів. Інші варіанти зьлокалізували ся в західних частинах хорватської території і перейшли, як можна догадуватись, і до Словінців. Вони зближують ся до себе тим, що місто Дойчина Петра виступають „Cjuti Peter“¹⁾, „Tucipeter“²⁾, „Lucipeter“³⁾ і що в усіх маркантно згадуєть ся імя корчмарки Катерини. Так само заспів в усіх трьох відмінах однаковий⁴⁾. В. Вука пригадує іще варіант в збірці Пльоля⁵⁾.

Мотив „питя“ з Дойчина Петра перейшов легко до пісні про облогу Шабаца, бо в обох піснях згадував ся Матвій, а вкінці й тому, що початки обох пісень були однакі і згадували про вино і пите⁶⁾. Він повторюєть ся і в довшій епічній

1) Kuhać, op. cit. стр. 242 N. 1473.

2) Različita djela Iv. Kukuljević-Sakcinskoga IV. Pjesme, u Zagrebu 1847 с. 227 „Ban Tucipeter“ (Medjumurska).

3) Kuhać, op. cit. стр. 243.

4) „Zišla nam je vinska rozgva
 Lepa j zelena,
 Na njoj zrasla holba vina,
 Lépo j' crvena“.

5) R. F. Plohl: Hrv. nar. pjes. i pripov. I. Waraždin 1868. Пісня у Милутиновичів N. 156 про Петра Дойчина, що стереже Солуня з „сиракон“ Янком і королем Марком, забавляючи ся з ними при їді і питю, не має з нашою піснею нічого спільного і належить до циклу пісень про болгарського героя Дойчина. Про се гл. В. Джуринській, Болгарс. пјсни о Дойчинѣ и Момчилѣ (Кієвъ, 1893) і Mačhal op. cit. стр. 118.

6) Зворот „вино пије“ служить часто заспівом в сербсько-хорватських епічних піснях, прим.: „Вино пију до два побратима“. Вук II, с. 81, N. 17; „Вино пије цар Костадине“ *ibid.* с. 85, N. 18; „Пије вино Српски цар Стеване“ *ibid.* с. 129, N. 28; с. 180, N. 32; „Вино пију два брата Јакшића“ *ibid.* с. 629, N. 99; с. 620, N. 98; також *ibid.* II: с. 587, N. 93; с. 438, N. 73; с. 401, N. 67; с. 348, N. 59; с. 298, N. 47; Petranović op. cit. с. 172, N. 18 (Лазар); с. 205, N. 21 (три воеводе); с. 233, N. 22 (12 војвода); с. 626, N. 52 (Стјепо Бановић). L. Marjanović op. cit. с. 26, N. III (tri junačke majke); с. 57, N. X (Turci Udbinjani); с. 64, N. XI (otočka gospoda); с. 69, N. XII (kotarski serdari); Милутинович op. cit. с. 114, N. 67 (17 агахъ); с. 117, N. 69 (Срби у Косово); с. 122, N. 72 (Новак и Грунца); с. 134, N. 79; с. 155, N. 93 (20 обршѣнахъ); с. 160, N. 94 (Митар одъ Уд-

пісні, записаній Фр. Кравцом (König Matthias und Peter Gereb, Ein bulgarisches Guslarenlied aus Bosnien. Ethnolog. Mittheilungen aus Ungarn), що дає спомини про битву над рікою Рабою. Принагідно згадаю, що кайкавські Хорвати співають також про Матвія любовну пісню „Slavuj tica i kralj Matia“, надруковану у Кукулевича-Сакцінського в „Razl. dela“ knj. 4, Pesme s. 197. Матвій надить пташку до себе, але надармо, бо вона волить буюти собі свobodно над горами і Дунаєм і виспівати на честь божу.

Таким чином переглянули ми усі пісні, де лише згадується Матвій або яка небудь історична подія, в якій він брав участь, стараючи ся усюди виловити сліди історичних споминів і піднести, що могло б характеризувати його і народню творчість. На сам кінець лишили ми наумисне численні версії про його коронацію, щоби їх докладнійше оглянути і спинити ся над деякими подробицями.

V.

Пісні й оповідання про вибір і коронацію Матвія.

Пісні про коронацію Матвія належали колись до найпопулярнійших пісень про нього. Вони доховали ся в кількох варіантах і донесли ся до угорських Русинів, де дістали ся до казок про Матвія, змінивши свою поетичну одіж на прозаїчну. Можна навіть думати, що мотив про кидане корони, який стрічаємо в одній польській казці (і у Семигородських Німців), має своє жерело в хорватсько-сербських піснях про коронацію. Перейдімо наперед зміст пісень, які знаємо з трьох записів — з двох старших з XVII в., уміщених у Богішіча, і з одної новійшої, надрукованої в збірці Хорватської Матиці.

Найстарший вигляд має перший варіант у Богішіча (N. 30 стр. 80—84) п. з. „Кад су учинили Матијаша сина Јанкова за краља од Будима“. Янко дістає лист від будимської королеви:

„Ово хоће у Будиму свјетла краља,
Ходи Јанко војводе, на Будиму бјелу граду,

варя); с. 183, N. 104 (Змай огпянишъ Вуче); с. 193, N. 108 (30 хайдукахъ); с. 197, N. 110 (Драгиша); с. 208, N. 116 (Цмилянвѣ); с. 240, N. 133 (Сердаръ Марко); N. 144, с. 261 (турско момче). Bogišić op. cit. с. 287, N. 103 (Шокрачвѣ); с. 293, N. 106 (Новак и Радивој); с. 296, N. 108 (себски витезови) і т. д.

И ти собом доведи два сокола сина твоја,
Једа кога допаде од Будима краљевина“.

Јанко каже тоді синам збирати ся, їхати на перед до Будима, злізти з коний перед містом і поручає їм, як прийдуть „прид угарску, прид госпуду“, поклонити ся усїм і глядіти, хто їм не відклонить ся. Потім наказує їм, аби вийшли проти ньому на зустріч. Сини виповнили усї припорученя батька і поклонили ся по черзі кождому угорському панови. Усї відклонили ся їм, один лише Миклеуш Банович не відповів на їх поздоровлене. Потім вийшли сини проти Янка і привели його до міста і на збори. Јанко приступив зараз до річи і запитав ся панів, кого б собі бажали мати королем. Пани очевидно не рішили ся ще: Миклеуша Бановича або твого сина Матвія — кажуть вони і просять Янка, аби приніс золоту корону від королеви. Королева не робить трудностей і віддає зараз корону з характеристичною заміткою :

„Није круна Микљеушу по дјелу, ни по кољену
Нег је круна по кољену Матијашу, сину твоме.
А ово ти, Угрии Јанко, свјетна краља круна златне,
Да би тебе допала или Матију, сина твога“.

Јанко приносить корону на збори і знов починаєть ся рада. Панове не можуть рішити ся і уживають до помочи божого суду :

„Х’о мо круну метати у висину ведра неба,
Кому круна и срећа допаде на русу главу,
Да је броји негова у Будиму краљевина“.

Корона упала на голову Матвія. Панове, а передовсїм Миклеуш озлобили ся тим і повторили ще раз пробу, але і за сим разом спочила корона на голові Матвія. Се ще більше розлютило панів; вони почали приписувати щасте Матвія тій обставинї, що він сидів на славним столі. Тут несподівано змішуєть ся Јанко, бере сина за руки, веде його на своє місце, а сам стає на місци сиека і кидає в гору корону. Корона знов спадає на голову Матвія. Јанко кланяєть ся тоді йому і дає йому свою шаблю, додаючи з резигнацією, що се, чого він сподівав ся, дістало ся йому. За прикладом Янка пішли усї иньші панове і поклонили ся новому королеви; не вклонив ся лише Миклеуш Бановић.

На тім кінчить ся пісня, яку треба уважати за найстаршу з трьох варіантів. Одначе і в ній подибуємо певні нерівности і неконсеквенції, які вказують на се, що се вже не первісний текст, лише дальша перерібка, яка могла повстати уже пізнійше. Так починає вже тут проблискувати мотив про суперництво Янка, що розвинений ширше в другім варіанті N. 31: правдоподібно, се вже пізнійша інтерполяція¹⁾, подібно як і мотив про кидане корони в гору, що пристав до Матвія пізнійше з оповідань.

Зрештою доховала пісня досить вірно історичні події. Кандидатура Матвія не була для всіх симпатична; були й інші претенденти і тому мабуть згадує пісня побіч дійсного претендента Миклеуша себто Николи Уйлякі (Глоцького) ще й Янка Гун'яді. Можливо, що в тім доховав ся спомин про незгоду Матвія з своїм стрийком, Мих. Силяді, якого місце заступлено в пісні Янком.

Мотив Янкового суперництва виступає ще яснійше в N. 31 збірки Богішіча (стр. 84—86). Місце Миклеуша займає Стјепан Мишић, якого хочять угорські пани вибрати на короля. Про се довідує ся Янко і їде чим скорше до Будима, забираючи з собою Матвія. На коронаційних зборах радить він метати корону:

„Да' да круну метнем у висини ведре неба,
Кому круна буде панут' на његовој русој глави
Да је њему краљевству и господство Будима“.

Панове послушали його ради. Корона упала на голову Матвія. Угорські „банови“ були невдоволені і дорікали Янкови. Янко боронив ся:

„Нижесам сива довео, да га краљем учините,
Него га сам довео, да ми чува коња мога“

і пропонував ще раз кинути корону. Коли корона знов упала на Матвія, поклонили ся йому всі панове, лиш не поклонив ся йому Янко воєвода: противно, вхопив зі злости нового короля за руку і вивів його геть з будимської палати. Тепер був певний, що корона впаде на нього самого, тому радив ще раз спробувати. Але тут стало ся чудо:

„Вијала се славна круна пред том будимским полачом
Боже златна круна,
Иштући русу главу Матијаша Јанковића.

¹⁾ A. Soerensen op. cit. стр.

Како нїје пашла у том будимском полачи, Б. з. кр.,
 Излетјела бијаше из те будимске полаче
 Тер на главу ј' папула Матијашу Јанковићу,
 Она златна круна“.

А тоді поклонили ся йому усі панове, навіть воєвода Янко.

Варіант підходить вправді дуже до першого, але нема в нїм тої заокруглености і ясности, що в попереднїм. Очевидно належить він вже до новїйшої формації. Ще новїйшу закраску носить на собі приморська пісня „Izbor Matijaža za budimskoga kralja“¹⁾.

В Будимі вибори: барони не можуть погодити ся, кого мають вибрати королем і запрошують листовно Янка, аби приїхав чим скорше порадити, лише сам, а передовсім без свого сина. Одначе батько забрав сина з собою тай станув з ним на вічу. Панове були невдоволені з того, що Янко забрав дитину на віче, але приступили до вибору. Тут наступає хвиля кидання корони. Янко не був вдоволений з вибору Матвія; ударив його по лицю, аж кров потекла та замкнув його „u kulu visoku“.

„Pa itaju krunu u visinu,
 Kruna se je i vila i vila,
 Ona pade na kulu visoku,
 A kroz kulu na Jankova sina,
 Na Jankova sina, Matijaša“.

Тоді погодили ся пани з божим судом :

„Маєш щастє, воєвода Янку!
 Має щастє і твій син Матијаш —
 Най же возьме корону і царство!“

Як бачимо з порівняня усіх трьох варіантів, затирали ся чим раз більше історичні спомини і скорочували ся не до пізнаня. Один лише епізод оставав і остає цілком незмінний і повторяєть ся майже дослівно в усіх варіантах, а се місце про метанє корони. В першїм варіанті займав він іще дійсно епізодичне місце, але в двох иньших, коли більшість подробиць забула ся, став він осередком пісні. Йому мусимо мабуть завдячувати се, що пісня не затратила ся, лише полишила ся до нині в устах народу. Мотив про метанє корони мусїв бути досить

1) Bosanac-Broz: Hro. nar. pj. Junačke pj. I c. 337, N. 67.

популярний, бо стрічаємо його також в збірці Петрановича в перенесеню на царя Уроша¹⁾).

Протопоп Неделько радить королеви Вукашінови передати своє царство Урошеви, а коли б йому не хотів вірити, пересвідчити ся метанєм корони. Розгніваний Вукашін:

„Узе круну у бијелу руку,
Пак је баца небу под облаке,
Круна оде небу у висине,
Она паде дијете Јурошу
На десницу, на бијелу руку.
И томе се краље не вјерује,
Всђ је три пут баца под облаке
Сва три пута пада на Јуроша“.

Серензен викавав, що цілий сей мотив втручено до пісні пізнійше, бо він суперечить иньшим словам пісні. Очевидно його причеплено тут під впливом пісень про Матвія, або просто з них, або з оповідань, які стали тоді популярніші з огляду на коронацію.

Метане корони має в усіх випадках значіне суду божого, якому мусять усі повинувати ся.

Не трудно відповісти, чому саме звязано метане корони з вибором Матвія.

Настрій народу супроти Матвія був дуже прихильний: нарід ждав від нього ще більше, як від його батька і думав, що ніхто не посміє зробити йому яку будь прикрість або кривду. Матвій був за дитини ще „чудесною дитиною“ і виростав — можна б сказати, під опікою ширших верстов населеня угорської держави. Певно, що більшість ледіяла в своїй душі гадку, як то син славного Гуніяді стане королем і сповнить їх бажаня і надії.

І на сей настрій, повний ожидания і прихильности до Матвія, а мабуть і до його брата, спадають вісти про кривди і переслідуваня, які їм приходять ся терпіти.

Смерть Лядислава, неволя Матвія викликали вже загальне обурене проти тих, що нищили милі надії народу. Огірчене мусіло також безперечно викликати ненастанне інтриговане всіляких явних і тайних претендентів, що не дивили ся на на-

¹⁾ Петрановић op. cit. N. 17, стр. 163 в пісни п. в. „Смрт Душанова и Урошева“ (з Герцеговини). На се вказав А. Soergensen в својї студії op. cit. стр. 3 Arch. XIV.

стрій більшості, а передовсім на настрої сфер низших. Коронація випала на користь Матвія лише через військо Сіяді і через його зручне поступоване. Одначе традиція зрозуміла се инакше. У неї став вибір Матвія судом божим. Сам Бог показав, хто йому наймиліший і хто правно повинен стати королем в Угорщині. Сильна була перевага панів, завзяті були їх проби не допустити Матвія до корони, але се нічо не помогло, проти волі з неба, що виступило в обороні справедливости. Сей погляд висловлений в пісні, а певне і в оповіданнях, не був одначе чимсь частинним або обмеженим тільки на деякі класи. В се вірили і інтелігентні висші сфери¹⁾ і широкий загал. Се мусіло дійти і до папи Калікста III, який так характеристично писав до Матвія в 1458 р.: *Illuxit tandem felicissimus dies, quo te divina pietate regem Hungarie electum esse percipimus, domumque tuam exaltatam, quod futurum et predixeramus et credebamus, deumque, pro que totaque christianitate bone memorie genitor tuus tam gloriose strenueque decertavit, minime passurum, ut domus tua calamitatibus offuscaretur*²⁾.

Таким чином пристав до Матвія мотив, знаний також і з історичних та книжних традицій і розвинув ся далі самостійно під впливом обставин. З Матвія перейшов він потім на Уроша, а мабуть і далі.

Мотив сей стрічаємо ще в кількох иньших верзіях, а власне в українських, польських, моравських і в одній німецькій: з ними вяжуть ся угорські оповідання про скривлений хрест на угорській короні (гл. *Ethnol. Mitth. aus Ungarn 1897, V, стр. 68*). Мабуть можна його обмежити на територію Угорщини і пограничних держав, особливо північно-західних.

Ся обставина наводить нас само собою на гадку, чи не стоять усі ті верзії одного мотиву в залежности від себе. Насуваєть ся зараз цілий ряд питань про їх жерела, відносини до себе і причини повстаня або запозиченя, питань тим інтереснійших, що їх вияснене кинуло би деяке сьвітло на розширюване не лише казкових і легендових, але і епічних мотивів. Тому спинимо ся над ними трохи довше, відбігаючи в части від предмету.

¹⁾ Klaić, op. cit. стр. 7²нотка.

²⁾ Theiner, Monum. Hung. II, 312. Klaić, стр. 7. Пор. також Bonfinlus, op. cit. стр. 397.

Найблизший до сербського мотив маємо в оповіданнях про короля Матіяша в українських гірняків Угорщини і Галичини. Залежність сербської і української версії не може підлягати найменшому сумнівови. Одначе, аби се стало тим яснійше, мусимо задержати ся над традиціями про Матвія у Русинів, які доховали ся в кількох оповіданнях.

Для нас найважнійші передовсім два оповідання, записані Гнатом з Никлович¹⁾ і В. Гнатюком²⁾. Варіант Гната з Никлович походить з Бойківщини і виглядає трохи старше в порівнянню з варіантом Гнатюка. Оба варіанти доповняють себе взаємно і не відбігають далеко від себе.

В замку Камяниці жила Поган-дзівча³⁾ турецької віри і походження і ніхто не міг її вигнати. Зробив се аж Матіяш. Заким іще став королем, служив він у Руснака в Оріховиці. Саме тоді випала коронація і багато-людей вибирало ся на ню. Матвій закликав також свого їазду, одначе сей не мав великої охоти: вкінці обіцяв піти тоді, коли Истик розвіе ся, заким обійдуть поле, бо тоді котрийсь з них може бути королем. Истик розвинув ся — отже Матвій йде на коронацію. Приходить саме, як „вже краля клали. Пустили коруну, оби літала та на кого сяди, тот буди за краля. Та лем на нього сідать, на того хлопчиска; а другі пани гнівауть ся. І тричть тота корунація була, а все на нього сїдала коруна. За тото го ни хотїли покоронувати, жи був такий нивеликий, худобний, сирохман і Руснак“⁴⁾. Матвій стає про те на службу у коваля, набирає сили і виростає і знов стає до коронації. Корона паде на нього і він стає королем. По виборі зачав Матвій бороти ся з Поган-дзівчом. Набрал в ночи всілякої худоби і зьвірини, узброїв багато людей і підступив під замок. Поган-дзівча настрашила ся дуже, думаючи, „жи то усякий язик“, бо зьвірина ревіла всілякими голосами, сїла на коня і пустила ся утікати, але король кинув ся за нею на здогін, дігнав її в дубовім лісі і стяв їй голову. Потім вибрав ся король „шпігонити“ на Туреччину і зайшов до царя, який його

¹⁾ Казки, зібравъ Игнатій зъ Никловичъ, стр. 52—56. Цедруковано у Драгоманова, Малорус. народ. преданія и рассказы, Кіевъ 1886, стр. 425—429. Пор. Гринченко, Литер. украин. фолклора, стр. 44.

²⁾ Етногр. Збірник т. IV. Етн. мат. з угорської Русь, зібрав В. Гнатюк. Т. II Б. стр. 171, N. 1 „Про Матяша краля“.

³⁾ Варіант Гнатюка.

пізнав і казав повісити. І тут йде вже оповідане взяте з циклю Соломона, про його останню волю і освободжене. Оповідане кінчить ся характеристикою панованя Матвія, яку ми перше навели.

Матвій служить у попа¹⁾ і оре в поли. Робота випала як раз на коронацію, тому Матвій просить попа, аби його увільнив від праці. Він хотів би також піти на коронацію, бо йому снило ся, що як би Бог хотів, то він став би королем. Піп каже йому тоді студити в жменю вівса і зайти на кінець загона. Як за той час овес скільчить ся, то буде міг йти на коронацію. Овес скільчив ся, а також розвинула ся суха бучина. Тоді пустив його піп на коронацію. Матвій прийшов на місце і став собі з боку. „Пустили коруну (а та коруна літала) а коруна літай, літай і на нього сіла; а він був звичайні обдертий, та ся ним встидали; взяли, корону з нього здерли, випрали го, а він втіки аж до води в лози ся сховав. Пустили коруну, коруна літай, літай, зновель сіла на нього; они імили зновель, вибили і знов пригнали, а корону зняли з нього. Відтак утіче, утіче, та у купінку сіна ся сховав. Они пустили коруну, коруна літай, літай, як фурне, та право сіла на нього, там на купінку. Они взяли го зараз тамки знайшли, взяли гет зволокли го, і зложили на нього королевські шяти і він сів до королевського двора, і зараз за кріля бив“ (Драг. стр. 426).

Зараз зачав він війну з Поган-дівчатем і поконав її подібним способом, як і в варіанті Гнатюка. Потім мусів ся бити з турецьким царем. „Він (Матвій) з Турком найбільши війни мав, і так му вже бив ся надоїв, що годі“. Королівський генерал обіцяв тоді принести турецького царя з жінкою; одначе Матвій сам хотів перекопати ся, що Турок буде з ним робити і дав ся йому зловити до неволі. Очевидно неволя була тяжка, тому послухав Матвій чорта і дав ся йому перенести до дому. Чорт переніс його а крім того приніс йому на другий день турецького царя з жінкою. Перестрашений цар присяг 12 разів, що не буде більше провадити війну.

Оба варіанти різнять ся лише в подробицях. Головні точки приходять в обох: 1) Матвій служить, 2) чудо віщує йому наперед щастє, 3) коронація і метанє корони, 4) війна з Поган-дівчатем і її смерть при номочи підступу і чудесного коня, 5) спомини про війну з Турками і тур. неволю.

1) Варіант Гната з Никлович.

Історичного тут мало: крім самої особи Матвія і кількох споминів про війни з Турками усе иньше казочне, причіплене потім до імени популярного короля. І в иньших оповіданях не лишило ся багато слідів історичних споминів; те саме, що оповідаєть ся про нього, можна б безпечно оповісти і про кого иньшого. Одначе для нас цікавий вже сам об'яв, що не коло кого иньшого, лише коло Матвія ігруппували ся всілякі казкові мотиви. Для нас важна також обставина, що лише деякі мотиви причеплено до нього а то лише такі, які ілюструють характер і погляди короля. В однім оповіданю¹⁾, зльокалізованім в Будапешті, виступає король як справедливий пан, бо нагороджує проворного шевця. В иньшій чуємо знов про хитрість короля (що мав жити в 56 році). Матвій з'їв яйці в Кошицькій „трахтирні“, де було більше панів. Відходячи лишив панам під столом карточку з написом, що то був він, король Матіаш. Пани пустили ся здоганяти його, бо хотіли його повісити, але не пізнали його, бо взяв пастуший капелюх і колесо.

Се оповідане могло розвинути ся і пристати до Матвія з причин чисто історичних (розумієть ся, коли воно не перенесене на Матвія з Кошута або з кого иньшого). Матвій був майже ціле своє жите в незгоді з панами: він виступав проти їх зрадливого поступованя і проти нелюдського поводження з селянами і накладав на них все і все нові обовязки. Магнати не стояли по стороні Матвія і шкодили йому, де лише потрафіли. Сей стан річи і сей настроій міг дати причину до повисшого оповіданя²⁾.

Як бачимо, знають і Русини про Матвія³⁾. Довідали ся про нього і безпосередно як угорські піддані і — як можна догадувати ся — посередно через Словаків. Дещо могло зрештою повстати в новійших часах під впливом малярських оповідань. Особливо одначе застанає нас мотив про вибір Матвія і про метанє корони, який так докладно годить ся з версією в серб-

¹⁾ Етн. Збірник т. IV, op. cit. N. 2, стр. 73. Паралелі до поодиноких мотивів наведені у Гнатюка і в рефераті Полівки в Archiv f. sl. Phil. т. XXII, 1900, стр. 300—1 і в Narodopis. sbornik, т. IV—V, стр. 137.

²⁾ Подібний переказ про Матвія знають і Угри. Пор. F. Pulszky, op. cit. стр. 665.

³⁾ Не можу сказати, чи се вже усе, що оповідають про Матвія, бо на жаль не міг я дістати четвертого тому угорської часописи „Ethnographia“, де подав М. Врабель перекази про нього.

сько-хорватських піснях, що нам лишаєть ся або приймити за-позичене наших верзій від полудневих Славян або припустити спільне жерело для обох. Верзії годять ся зі собою навіть в по-дробицях: і у Русинів і у Сербохорватів згадуєть ся виразно, що корону пускали виборці аби пізнати, кого вибрати на ко-роля і що повтаряли се три рази, бо не хотіли вибрати Мат-вія; в обох верзіях стрічаємо ту саму черту, що Матвій за тре-тім разом або сам ховаєть ся, або мусить уступити за напором батька (V, Драг. — Bos.). Українські верзії різнять ся лише тим, що роблять Матвія наймитом і знають про чудесні знаки, якими призначений він вже перед вибором на короля.

Яке б могло бути спільне жерело для обох верзій, сього не можна сказати для браку ближших вказівок. Мотив про ме-тане корони, полученій з вибором призначеного на престол, не стрічаєть ся в тій формі нігде більше, крім ще одного поль-ського переказу про Локетка. Інші верзії, про які далі зга-даю, виказують вже деякі ріжницї. На мою гадку можна при-няти безпосередну звязь усіх трьох верзій.

Про Локетка записав Маліновський таке оповіданє¹⁾: Було 12 студентів в школі. Раз вийшли вони на з'оране поле, зробили собі стіл і лавки зі скиб, посідали довкола стола і вий-мили книжку, з котрої коронують цісаря. „Корону положили на столі. Як тільки зачали читати, піднесла ся корона в гору, так що не було її видно. По хвили зачала спускати ся в низ і сіла на голові одного студента, що називав ся Локетек. Він був най-біднійши й споміж усіх, тому инші, багатші, за виду вали йому щастя. Положили про те корону ще раз на стіл і знов за-чали читати. Корона взнесла ся в гору і знов спустила ся на голову Локетка. Колиж і третій раз вернула на голову бідного студента, признали його усі за короля“. Потім він прова-дить війну з одним паном, що не хотів йому при-знати прав до корони і поконує його при помочи підзем-ного війська.

---

¹⁾ Zarysy życia ludowego na Szlązku (Odbitka z „Ateneum“). Warszawa 1877, стр. 92—3. Оповіданє переповіджене власними словами записувача; докладно і з діалектольогічними признаками надруковане в його посмертній спадщині „Powieści ludu polskiego na Szlązku. Z ust ludu zebrał L. Malinowski“, надрукованій в IV томі „Materiały antropol.-arch. i etnogr.“ 1900, стр. 24—5.

Інакше виглядають дальші верзії, злучені з вибором угорського короля Стефана. Одну з них подає Тілле з валяшського Мезіріча¹⁾.

Давно-давно не мали Угри короля, тому дістали з неба писмо, що дістануть короля: хто буде обідати на залізнім столі, сей буде угорським королем. Усі Мадяри нарobili собі залізних столів, а що бідний Стефан не міг собі справити так дорогої річи, то обернув плуг залізом на верх і засів при нім до обіду. „А ангел зніс з неба корону і вложив йому на голову“. Стефан хотів її скинути, одначе ангел ще раз вложив йому на голову так, що не можна було її здіймити. Тоді приймили його Мадяри на короля. Стефан не панував довго, бо мав у себе дома ворогів. По його смерті перейшли Угри під австрійську владу.

Подібний переказ, лише більше неясний, записав К. Матіас в Забережу у підпенінських гірняків²⁾. Було пророцтво, що той вістане королем, хто їсти ме на залізнім столі. Хлоп перевернув собі плуг до гори залізом і сів їсти при таких столі з заліза, на який його стало. „Лише що з'їв, як счинив ся великий шум і надлетіла на нього корона. Він обганяв ся истиком і для того то на нинішних угорських грошах похилений хрест над короною³⁾. Але пани не хотіли його мати за короля і зігнали його зі світа“. Від того часу не мали вже своїх королів.

Переказ польських гірняків, наведений Завілінським⁴⁾, не привязаний до жадної особи. Репродукує він — коли так вільно казати — досить докладно цілий початок про пророче вибиране королів при залізних столах, лише розвиває ширше закінчене і змінює причину, чому корона сіла на хлопа. Се стало ся тому, що він дуже сьміяв ся з свого дотепу, що буде їсти як пани за залізним столом. Головну вагу кладеть ся тут уже не на залізний стіл, лишо на корону, що доти літала по небі, доки не сіла на призначеного. Сей звичай мав бути все при вибраню короля.

¹⁾ V. Tille, Lidové povídky o panovníkovi, povoláném od železného stolu. Český Lid, I, 1891, стр. 466.

²⁾ K. Matyas, Z historycznych podań górali podpienińskich. (Odbitka z fejetonu Gazety Lwowskiej) Lwów 1889, стр. 8, пор. Tille op. cit. стр. 466—7.

³⁾ В словацькім оповіданю повтарають ся також алюзія про похилене хреста і то в подібних словах (Tille op. cit. стр. 466).

⁴⁾ Z powieści a pieśni górali beskidowych. Do druku przygotował R. Zawiliński. (Odbitka z „Wisły“ t. V), Warszawa 1890, II, стр. 21—23.

До цього польського переказу зближуєть ся епізод в німецькій казці з Семигороду¹⁾, про двох мудрих братів і третього дурного, які вибрали ся на коронацію. Було то ще в тих добрих, давних часах, коли Пан Біг сам вибирав собі на короля того, хто йому був наймильший. Колиж король помер, оголошувано се зараз по цілій державі, аби нарід сходив ся на коронацію, де сам Бог вложить вибраному корону. Як лиш король помер, станули і брати на коронації: оба мудрі, зарозумілі між людьми, а попелюх здалека в свинячій стайні. „Тоді положено корону на горбку, а коли задзвонено в усі дзвони, піднесла ся поводи корона в гору і крутила ся довго під облаками. Вкінці спустила ся на долину, саме на свинячу кучу“. Попелюха вибрано королем по заслuzі, бо Бог не дивить ся на гордих і сильних, лише на добрих і побожних.

Так отже стрічаємо той сам мотив, приложений до Матвія в сербських піснях і укр. казках і трохи відмінний, злучений в королем Локетком. Усі ті верзії творять одну ігрупу, звязану угорсько-руськими казками з другою ігрупою про короля Стефана. Ігрупу сю заступає одно словацьке і одно польське²⁾ оповіданє в яких названо імя Стефана і друге, трохи затемнене, в яким лишаєть ся король без назви. І тут згадуєть ся про метанє корони, одначе осередком стає мотив про зелізний плуг, від якого покликують на престіл. Спільна також подробиця, що корона літає лише раз. Угорсько-руські казки становлять між обома ігрупами посереднє звено, бо у них оповідаєть ся про оране хлопа в поли підчас коронації, чого нема в сербсько-хорватських піснях, а що повтаряєть ся стало в верзіях другої ігрупи. Крім того стрічаємо в обох угорсько-руських казках мотив про передкоронаційні пророцтва, — що суха палиця розвинула ся, а се приводить нашу казку в ще тіснійшу звязь з переказами про Стефана.

Мотив про розвиненє сухої палиці не приходить вправді в переказах про Стефана, лише в оповіданях про Лібушу і Пржемысла, в яких розвинений широко той сам мотив про покликунє на престол від плуга.

¹⁾ Haltrich, Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen. Berlin 1856, N. 46 „Der Aschenputtel wird König“.

²⁾ До тої ігрупи належать і угорські оповіданя про мадарську корону: оповіданє, уміщенє в 5 томі Ethn. Mitth., приписує викривленє хреста Матвієви.

Оповідання про Лібушу¹⁾ концентрують ся около двох мотивів — залізного плуга і розвиненя палиці, а не знають нічогосько про метане корони. Вони б становили в нашім циклю третю, цілком незалежну групу, основу на дуже старих, мабуть чисто місцевих мотивах, розвинених в части під впливом християнсько-жидівським²⁾. З ними найблизше посвоячені, коли не тотожні, перекази польські, особливо перекази про Пяста³⁾.

З зіставленя усіх трьох груп можемо прийти до такого виводу що до їх відносин.

Оповідання про божий вибір короля при помочи корони зьлокалізували ся головно в границях Угорщини і пристали до королів Матвія і Стефана. Оповідання про Матвія обмежили ся передовсім на Сербів, звідки перенесли ся до Угорських Русинів, а через них, або і просто — і до Поляків, де пристали до Локетка. В північній Угорщині зустрінули ся вони з другим, чесько-польським циклем про покликане короля від залізного плуга, з циклем, який пройшов був вже на Словаччину і пристав до переказів про угорського короля Стефана. Тут наступило зближене обох циклів і вирівнане обох мотивів. Угорсько-руські версії, що переняли найвірнійше пол. слав. редакцію, додали ще і відголоси чесько-польських мотивів,

1) Tille op. cit. 118 і д., 253 і д., 462 і д., Č Zibrť, Pověsti o Přemyslovi ve Slezsku. Český Lid, VI, стр. 137—138; Österreichisches Sagenbuch, hrg. von J. Gebhart. II Auflage. Pest 1863, стр. 200 „Der Ahnherr der Premysliden“.

2) I. Franko, Pověst' o Přemyslově kvetoucí líšce a pověsti o kvetoucí holi. Český Lid, 1895, IV, стр. 26. Мотив: суха палиця розвиваєть ся приходить часто в оповіданнях. Паралелі наведені у Vernaleken-a: Sitten u. Bräuche, стр. 117—119 і в примітках до казки, уміщеної Е. Склярек в Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde, 1903, стр. 72 (і 70), Erk-Böhme Altd. Liederbuch I, стр. 49 і д.

3) Карлович в своїй рецензії на Войцеховського „О Ріаціє і ріаціє“ (Kraów 1895) зближує оба перекази, чеський і польський в одну цілість, що ріжнить ся лише незначними подробностями. Wisła, 1896, стр. 153. Також Č. Z. „Čes. Lid“ VI, стр. 112. Др. Франко вказав, що подібний переказ існував в XVII ст. і про Михайла Корибута Вишневецького (у зб. L. Siemieński, Podania polskie, ruskie i litewskie). Č. L. op. cit. стр. 22. Мотив про покликане від плуга повтараєть ся зрештою у Римлян і Греків. Гл. про се докладно у Ор. Миллера, Ілья Муромець, стр. 207, 225—233 і у Всевож. Миллера, По поводу Трояна и Бояна „Слова о полку Игоревѣ“. Ж. М. Н. II. 1878, N. 200, стр. 261.

і то так, що в другім головнім мотиві (розвинене палиці) стоять навіть ближше до них, як словацько-польські про Стефана. Труднійше рішити питане, в якій залежності стоять оповідання про Матвія і про Стефана, що годять ся в мотиві про літане корони, але різнять ся в иньших подробицях і в аргументації.

Мотив про чудесний вибір короля був вже знаний перед Матвієм і звязаний з особою першого угорського короля з Стефаном. Він повстав під впливом першої коронації, яка в поглядах сучасних пішла від самого Бога, бо Стефан приймив тоді християнство: на се й вказує обставина, що ангел вкладає йому корону на голову.

Коли потім і вибір та коронацію Матвія окружено чудесністю, пригадав ся знаний мотив і його злучено з новою особою. Угорські оповідання знані в такій формі, що імя Матвія виглядає тільки як причеплене до готової вже теми.

Одначе сей мотив міг також дістати ся з книжної літератури або навіть витворити ся, подібно як і в оповіданнях про Стефана, самостійно. В книжній літературі знаний він в Александрії, яка була особливо в XV в. дуже популярна у полудневих Славян¹⁾. Мотив про літане корони звязаний там з Александром Єгипетським цар Нектанеб, що під видом бога Аммона сплюдив Олександра, полишив Єгиптянам перед відходом до Македонії письмо, в яким написав між иньшим: „стар одхою од вас и доиду к вам млад. И ово буде билиг дошасть мога: када ка образу мому доиду поклонити се ки на ступу сриде Єюпта стон, тада винац од руке негове спаде и на главу мою падне“. Коли Олександр прибув до Єгипту і довідавши ся про се, підійшов до стовпа, „урва се винац на глави негови и на Александра паде“²⁾.

Цілий сей епізод стрічаємо і в грецькім першовзорі, у Псевдокаллістена³⁾: одначе тільки сербські верзії віддають його разом

¹⁾ Гл. Polívka, Arch. f. slav. Phil. XXII, с. 300. Про Александра пор. м. п. А. Н. Веселовскій, Изъ исторіи романа и повѣсти. Вып. I. Спб. 1886; Истрия, Александрія русскихъ хронографовъ. Исслѣдованіе и текстъ. Москва 1893; студіи Zarncke, Вейсмана і літ. нав. у Wolf-a, Studien zur Gesch. d. span. Nationallit. 1859, с. 68, у Goldeke, Deut. Dicht. im Mittelalter, 1854, с. 873 і деінде.

²⁾ Jagić, Ogledi stare hrvatske proze. IV. Život Aleksandra Velikoga. Starine III, с. 258—9. Новаковић, Приповестка о Александру Великом. У Београду 1878, II, гл. 2—4, Веселовскій op. cit. стр. 237. В иньших рукописях читаємо місто „од руке“ „съ главы њго“.

³⁾ С. Müller, Pseudocallistenes, 1846. Liber II. K. 27, с. 84.

з мотивом про літане корони. Деінде він скорочений або не має місця про корону¹⁾. Ще більше схожу паралелю находимо в однім сирийськїм романї, надрукованім Nöldeke-м в „Zeit. für die deutsche morgenländische Gesellschaft“, XXVIII, 1874, с. 278, який мав повстати в часї між роком 502 а 532: Коли Йовіан заявив в молитві перед Богом, що не може приймити корони з земських причин, злетїла цісарська корона сама з хреста на його голову²⁾.

Мотив про корону, який знаходимо в наведених славянських, угорських і німецьких верзіях та в Александрії опирає ся на поглядї чи вірі, що Бог (або яке иньше божество) дає знаки чи то короною, чи чимсь иньшим, аби люди знали, яка його воля. Се психольогїчно цілком зрозумїле і появляєть ся у всіляких народів в ріжних видах. Подібну верзію маємо прим у Радлова в оповіданю про обмовлену жінку³⁾. Жінка дістаєть ся на корабли до краю, де вибирали короля. Весь нарід вийшов за місто; випустили птицю, що жила у старого короля. Птиця сіла на голову жінки і її вибрано королем.

Зближене до того оповідане про Їордія, основателя фрігійської династїї. Переказ оповїдає, що він був простим селянином і мав лише пару биків і віз. Раз, коли орав, злетїлись до нього з усіх сторін птиці: в иньшій верзїї спустив ся орел на ярмо його плуга. Здивований тим Їордій, запитав ся оракула, що се мало значити і віща жінка вияснила йому, що се знак, що стане королем⁴⁾.

В иньших оповіданих заступає місце корони або птиць сьвічка. В жидівськїм оповіданю дістаєть ся жінка до краю, де вибирали короля. „У кого засьвітить ся в царських воротах против Преображенія сьвічка, повита золотом, той стане королем“. Сьвічка засьвітила ся коло жінки і її вибрали королем.

¹⁾ Немає його в руських верзіях, наведених у Істрїна. Пор. також Веселовскій, Новыя данныя для исторїи романа объ Александрѣ. Сборникъ отд. рус. яз. и слов. 1892, т. 53, с. 38; Гастеръ, Еврейская Александрія XII вѣла. Ibid. стр. 29—56.

²⁾ F. Kamper, Kaiserprophetien und Kaisersagen im Mittelalter. München 1895, стр. 38 нотка 1).

³⁾ Radloff, Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens. I, стр. 141; пор. Г. Потанинъ, Восточные мотивы. Москва 1899, стр. 15.

⁴⁾ В сев. Миллер op. cit. стр. 261.

В інших верзіях зв'язано сей мотив з вибором папи¹⁾.

З подібного жерела вийшов і мотив про розвиване сухої палиці і дуже популярний в середньовічних літературах (і в народній поезії) мотив, що корона або плащ удержують ся тільки на невиннім.

Як б одначе не було жерело нашого мотиву, все таки можна сказати з як найбільшою правдоподібністю, що версії нашого мотиву, які маємо в першій по мойому означеню групі, стоять в звязи між собою.

На мою гадку могли українські перекази повстати під впливом сербських пісень при співділаню словацьких і малярських версій про Стефана. Таксамо стоїть до певної міри справа з оповіданем про Локетка,—яке зрештою забарвлене впливом інших традицій. Питане лише, яким способом зайшли сербські пісні між угорських Русинів, евентуально між Поляків. Постараю ся на нього відповісти.

Сербські пісні не були обмежені своєю вітчиною. Військо розносило їх усюди, плекаючи у себе лицарський спів. Раїч оповідає приміром за хронікою Бранковича, що по битві з Турками в 1485 р. зібрали ся вояки на пир між „мертвими тілесами“ і веселили ся: „и воставше начаша воинственно хоро играти, припѣвающе различными юнацкіе пѣсни“. В війську перебували сталі співаки і гусярі, які спеціально займали ся співанем, а певно і складанем пісень, виховувані в спеціальних школах. Героїчна епоха породила таку силу спеціалістів співаків, що їм не стало місця у себе дома; тому пускали ся далеко в світ поза границі свого рідного краю. Серби були загально звісні в цілій середній Європі в XVI і XVII в., а особливо на півночі в Польщі.

Тут були вони так популярні, що саме слово „серб“ „staje się równoznaczne z geślą“³⁾ і що треба було видавати для них

---

¹⁾ Веселовскій, Мелкія замѣтки къ былинамъ. Ж. М. Н. П. 1885, стр. 166—7. Жидівське онов. в Grünbaum, Jüdisch-deutsche Chrestomathie 1882, с. 421—424. Також Веселовскій, Южно-рускія былины, II, стр. 392; тамже і в Мел. Зам. Наведені паралелі. Köhler, Mélusine I.

²⁾ Пор. у Wolf-a Proben portugiesischer und catalanischer Volksromanzen. Доповнення у Köhler-a в „Jahrbuch f. roman. Lit.“ 1861 III. Пор. ще Erlach, Volkslieder d. Deutsch. I, стр. 132.

³⁾ Leonard Lepszu, Lud wesolków. Przegl. powsz. с. 391—2. Пор. ще Linde, Słownik під словом Serb.

спеціальні постанови. „Wiele rzeczy szkodliwych — читаємо в „Voluminach“¹⁾ — dzieje się w państwach naszych za przechowaniem Wołochów i Serbów nieosiadłych i luźnych; przeto zakazujemy przechowywać ich pod winą, która jest w prawie o przechowywaniu cyganów“. Вандрівки серб.-хорв. співаків почали ся досить скоро, бо вже р. 1415 нотується ся їх присутність на дворі Ягайда²⁾. З кінцем XVI і з початком XVII в. були вже так популярні, що навіть поети не забували згадувати їх в своїх творах. Так згадує Мясковский³⁾ сербські „скрипки“, а безіменний автор книжки „Światowa rozkosz“, виданої Морштином в 1606 р., вкладає в уста музики слідуючі слова:

„Drudzy zaś co to lata na żoldziech trawili
Trąb już y bębnów syci i kozła polubili:
Przy nim Serbin żałośny długi smyczek wlecze,
Łeb skrzywiwszy po polciu a Rywułę siecze,
Graiąc im starodulskie dumy, iak przed laty
Turków bili Polacy y mężne Horvaty“.

Останні слова говорять недвозначно, що співаки співали пісні про війни з Турками, а то з часів участі Поляків в угорській історії, з часів діяльності Володислава Ягайловича, Івана Гуніяди й ньших. Пісні про Матвія мусіли також бути в тім репертуарі, бо вони повстали менше-більше в четвертій частині XV віка.

Потім, як ми висше сказали, нема ніякого сумніву, що і в північній Угорщині, між Українцями і Словаками крутили ся сербські вандрівні рапсоди і що вони скріпили культ Матвія співанем сербсько-хорватських пісень і оповіданнями про його подвиги.

На тім епізоді, звязанім з сербсько-хорватськими піснями про Матвія, вичерпали ми весь матеріал про нього і можемо зібрати результати:

Культ Матвія повстав під впливом подвигів його батька і вийшов з героїчного настрою, спричиненого турецькими вій-

¹⁾ Vol. legum III, 468, нав. v L. Lepszogo op. cit.

²⁾ Monum. med aevi. T. XV. Dr. F. Piekosłński, Rachunki Władysława Jagielly i Jadwigi, стр. 457 і 459. Lepszy op. cit. с. 392.

³⁾ В Крашевского, Pam. do hist. obyczajów w Polsce w XVI i XVII st. Jagie, Свједочанства из прошлости о српским нар. пјесмама. Отаџбине 1875. XII. Idem, Gradja za slovinsku nar. poeziju, Rad jugosl. ak. XXXVII. U Zagrebu 1876, стр. 118 і д.

нами. Вук Бранкович і прихильне (хоч не знати чи щире) полагоджене сербської квістії зблизили його до інтересів сербського народу, а його хоробрість, особиста участь в війнах та людяне поступоване з військом і з підданими зробили його імя популярним на полудни. Одначе ся популярність не дійшла таких розмірів як популярність Гунїяді і зачала скоро затрачувати ся в піснях епічних. Деякі з них загинули безповоротно, як прим. пісня про Матвія і Варвару, яку наводить ще Богішіч, а иньші затратили первісну єввіжість і вірність і зійшли до ряду жіночих пісень або дуже скорочених юнацьких, як пр. пісня про Шабац, про коронацію і т. и. Вже за самого жита не грав Матвій надзвичайно визначної ролі; його роля в більшій часті епізодична, потрібна лише з огляду на иньших героїв сеї воевничої епохи, а спеціяльно з огляду на Вука Бранковича, якого вже в початкам злучено з королем близшими нитками. Богато пісень не називає навіть імени короля і скриває його під іменем „будимски краљу“ (Богишне N. 14, 15, 16) або навіть під іменем сербського Лазаря і то уже з записях XVII і поч. XVIII в.

Народня традиція відає вправді досить вірно історичні спомини, але не ільорифікує геройства і хоробрости Матвія, привязуючи її до иньших близьких осіб. Пісні трактують його лишень як звичайного короля, якому прийшло ся жити в героїчних часах, коли його герої доказували юнацьких подвигів і виручували його нераз в тяжкій хвили. Зрештою малюють його симпатично і згадують про його повагу, доброту, справедливість — і хитрість. Остання прикмета доховала ся і в однім сремськім оповіданю про те, як Матвій учив лїнивих¹⁾. Він довідав ся про 3 лїнивих у Будимі і хотів спробувати, хто з них найлїнивший. Коли жадні способи не помагали, казав запалити хату, яку їм сам подарував і тоді аж знайшов найлїнившого, що волів згинутти в огни, чим рушити ся з місця.

(Далі буде).

---

¹⁾ Јавор. У Новоме Саду 1876, стр. 54.—5. Записав Светозар М. Бајвіћ. „Чудан краљ беше краљ Матија“.

Miscellanea.

Де був Демян тисяцьким?

(Причинок до історії урядів в Галичині першої половини XIII віку)

Тисяцький Демян згадує ся в галицько-волинській літописи під роками 1208—1232 (себто в 1211—33 рр. в дійсности — пор. М. Грушевський, Хронологія подій гал.-вол. літописи — Записки Н. Тов. ім. Шевченка ХLI т.) як оден з найвизначніших Данилових бояр, одначе не знаємо напевно де, в котрім городі він був тисяцьким. Справа ся не без значіння і я отсе хочу присвятити їй кілька заміток.

Насамперед зберім всі звістки про Демяна. Перший раз стрічаємо Демяна 1211 р. при добуваню Звенигорода: він приходить в поміч Данилови з Белза від Василька разом з иншими боярами, як Вячеславом і Мирославом (Іпат. с. 485); очевидно і він належав до „великих“ володимирських бояр Романових (пор. Іпат. с. 488). Пізнійше певно перейшов з Васильком у Камінець і звідси висилають Романовичі його разом з Мирославом в поміч Лешкови (десь 1213—14 р. — Іп. 488). Коли по своїй одисей Романовичі вже опинились на Волині, бачимо тут Демяна: 1221 р. Данило йде в поміч Мстиславови „в малѣ дружинѣ с Демьяномъ тысячкымъ“ (Іп. 493); 1222 р. Демян як княжий заступник укладає згоду з Польщею (Іп. 494), так само заступає Романовичів 1224 р. разом з дворським Андрієм (Іп. 498); к. 1228 р. йде до Мстислава з тайною місією в справі Черторийська і потім знов опиняєть ся під Черторийськом (Іп. 502). 1230 року йде Данило походом на Галич, а Демяна посилає на Познзе, на Судислава; Демян здобув побіду і вернув.

ся до Данила під Галич (Іп. 506). Зараз потім бачимо його на чолі оборони Галича перед Уграми (Іп. 507). В Галичі лишився Демян мабуть і далі: 1230—31 р., коли Данило їхав до Вишні на візване бояр, Демян мб. сидів у Галичі: се видно з того, що зміг скоро дізнати ся про боярські конспірації і остерегти Данила (Іп. 508); в Галичі бачимо Демяна й 1231 р.: Данило лишився „въ 18 отрокъ вѣрныхъ и съ Дѣмьяномъ тысяцкымъ“ (Іп. 509). Останню звістку про Демяна маємо з 1233 р.: він веде один полк у битві під Шумськом (Іп. 512—12).

В усіх тих звістках нема виразно зазначеного місця, де Демян „держав тисячу“, але здається те, що Данила знаходимо в 1230—31 р. постійно в Галичі навело проф. М. Грушевського на гадку, що Демян був галицьким тисяцьким (див. Історія України-Руси т. III вид. 1 с. 599 нотка 2 до с. 274). Але тут треба звернути увагу, що Демян у літописи виступає з виразно замаркованим характером тисяцького вже в подіях 1221—2 рр. — значить ся, був тисяцьким уже перед 1230 р., коли Данило опанував Галич. Треба значить знайти місце, де був Демян тисяцьким перед 1230 р. Можна би підняти гадку, що Демян був іменованій тисяцьким таки в Галичі вже 1211 р., тоді, як Данило перший раз сів на княжій столі: знаємо навіть, що Демян тоді був у Галичі (пор. Іп. 485). Але ся гадка зовсім неправдоподібна; бо хоч володимирські бояри „посадили“ Данила на галицькій столі (Іп. 486), але становище їх було ще більш хитке, як Данила; коли б треба було обсадити тисячу, знайшли-б ся милі кандидати, в першій ряді звісний Володислав, що тут вів перед. Знов уважати Демяна задля самих претенсій Романовичів галицьким тисяцьким *in partibus* — не можна. Інші столи, на котрих потім сиділи Романовичі — Белз, Камінець, Тихомль, Перемишль — на уряд тисяцького хіба не були можливі; зрештою в них звісток про тисяцького ніколи не знаходимо.

Демян у звістці з 1214 р. ще не названий тисяцьким — можна би се брати за доказ, що тоді дійсно тисяцьким ще не був; перший раз з урядом тисяцького виступає аж 1221. Таким способом треба вложити номінацію Демяна на тисяцького між 1214 р., коли ще не був тисяцьким, і 1221 р., коли перший раз названий таким титулом. В тім часі, як раз 1215 чи 1216 р., дістав ся Романовичам правдивий княжий стіл — Володимир. Тут міг дістати тисячу Демян; се було би згідне зі звичайною практикою, що тисяча вязала ся з городом, бо в Воло-

димирі маємо традицію, що тут була тисяча (Іп. 211 — Воротислав Андріїв тисяцький, 1128 р.).

Але не можна забувати й про те, що Демян міг бути в 1230—31 рр. тисяцьким у Галичі. Як се погодити в фактом, що той сам чоловік був тисяцьким у Володимирі? Здається, одинока відповідь на се така, що причиною того був князь: князь відірвав тисяцького від одного города і переніс його до другого. Така гіпотеза могла-б цілу справу поставити в иньшій сьвітлі. Те вишукуване города для тисяцького получене з такими небезпечними елюкубраціями, що сама приходить гадка, що тоді в державі Романовичів уряд тисяцького не вязав ся вже з городом. Такій гадці не можуть стати на перешкоді навіть такі факти, що знаходимо звязану тисячу з городом за Мстислава (Ярон і Юрий у Перемишлі — Іп. 490 і 499) і за Ростислава (Володислав у Галичі — Іп. 527); се можна легко витолкувати иньшими обставинами. І Мстислав і Ростислав не сиділи сильно в своїх землях, мусіли все оглядати ся на бояр і ддятого мусіли шанувати традиційну звязь з городом. Тимчасом Романовичі, до котрих боярство було прихильне і через те послужне, могли уряд тисяцького відлучити від города. Крім сього могла бути тут і та причина, що в ненастанній мандрівці Романовичів зі стола на стіл відривали ся від города урядники, бо бояри мандрували за своїм князем; уряди чим раз більше привязували ся до особи князя. Анальотичною дорогою міг піти й уряд тисяцького.

І. Крип'якевич.

Апокріф про Сивилю.

„Слово ѡ Книжцѣ цѣци“ належить до цікавіших оповідань із круга апокріфів, що ґрунують ся коло особи царя Давида (Сивиля — дочка Давида). Та не вважаючи на се воно не дуже відай було розширене поміж Славянами, коли др. Франко, помістивши його текст у I томі своїх „Апокріфів“ (стор. 277—278), зазначає, що воно було незвісне доси в славянській науці. Ддятого й ми, натрафивши на його новий варіант, подаємо його до публичної відомости. Наше Слово вийняте із рукописної Палеї XVII в. (Книга бнтия неба і земли — як затитуловано той рукопис) в музею крилош. Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 138 л. 177 і дальше. Детальний опис сього рукопису полишаємо до иньшої нагоди,

так само годї нам тут вдавати ся в близший розбір нашого тексту. Зазначимо тільки, що наш текст в дечому відмінний від Франкового (пр. у дра Франка нема деталю, що Сивиля мала гусячі ноги, дальше опис сонць і характеристика народів, що відповідають їм, у нас значно докладнійша і т. д.) так, що його опублікованнє не буде без користи. Особливу увагу звертає на себе уступ про напад Татар — се безперечно вставка на руському ґрунті.

Текст подаємо без змін, тільки опускаємо непотрібні наголоси (часом по кілька в однім слові) і кладемо в текст надстрічні букви. Також старали ся ми зробити більше консеквентною інтерпункцію та писанне великих букв.

С л о в о ѿ С и в и л ь к и ц р ѣ ц и .

Дѣидь црѣ ѿ прорекъ гнѣ ѿмаше нохот велѣа въ свѣтѣ. И ѣгда сѣдлаше, ѿсхождаше сила ѣго, ѿ полагаахъ ѣмоу съсѣдѣ, ѿсхождаше сила ѣго въ съсѣдѣ. И въ ѣдинъ днѣ ракъ ѣго ѡтрѣ землѣмъ ѿ покрѣже на землѣ. И възат ѣго гжска ѿ ѿсѣде, ѿ сътвори аще, ѿзвед ѿз него дѣтѣ женскыи поль. И ѿмаше ноги ѿко гоуска. И въ тайнѣ новелѣша црѣю. Дѣдъ же црѣ раздѣмѣ, како то са сътворило, ѿ новелѣ занести ѿ въ мѣста оуѣгорскаа. И нарекоша ѿмѣ ѿ Мрѣа, занеже къ великолѣпа ѿ многопрѣм[оу]дра, того ради нарече са Сивиля, прѣмоуѣдрѣи црѣи. И прѣатъ въса землѣ оуѣгрскаа, ѿ црѣствова въ Римѣ, ѿ прорѣкствовааше ѡ Хѣ. Тако бо рече Гѣ Дѣдъ: „Ѧ плѣда чрѣва твоѣго посажда на прѣтѣ твоѣм ѣал. рѣа. И смотрѣше къса прорѣкскыа рѣчи, велико надѣаше са, ѿко хоцетъ ѿ неѣ родити са Хѣ, ѿ хрѣнаше дѣество своѣ, дондеже видаха рѣ. сѣдѣи ѣдинъ сонѣ. Тогда раздѣмѣ Сивиля, ѿко нѣс таа, ѡ неже надѣаше са. И рекоша къ неѣ сѣдѣа: Иповѣдѣмъ ти, гѣе црѣе, сонѣ ѣгож видѣхом, прорѣци нам сонѣ“. И реч[е] къ нимъ Сивиля: „Рѣцѣте вы прѣжде, что ѣе сте видѣли, ѿ тѣмъ речемъ да прораздѣмѣмъ“. Ѧвѣцѣша рѣ. сѣдѣи ѿ рекоша: „Видѣхом, гѣе црѣе, ѣ. слѣнѣи сѣающи на свѣтѣ“. Ѧвѣцѣа Сивиля ѿ рече: „Скажите ми, каковы сѣт таа слѣнца?“ И рекоша къ неѣ рѣ. сѣдѣи: „Ѧе слѣнце многѣ зарѣ ѿмоуци, ѿ тихѣ сѣаше, ѿ сѣающе красно сѣло, ѿ ѡгрѣваше свѣт; втоѣроѣ слѣнце красно ѿко млѣнѣа, ѿ свѣцѣ ѿмаше; гѣе слѣнце крѣвавозрачно, трѣи помрѣцааше, пламень носѣи прѣчюдѣнъ сѣло; дѣе слѣнце ѿ то крѣвавозрачно жѣгѣши сѣло, посрѣдѣ престоль црѣскыи ѿмаше. ѣе слѣнце синѣ, чрѣвенѣ свѣцѣ сѣающи ѿмаше ѿ громныи глас ѿмѣ-

ци; сѣ снѣце снѣжано снѣжци, драго вѣ нам того гладати; зѣ снѣце крѣвавоварно, и страшно вѣ нам того гладати; ииѣ снѣце ѡблочно, посрѣд рѣкѣ и мѣщи покрывающи мирь; дѣ снѣце ѡ вѣсѣх пострашно, ѡбрѣчь сиць и мѣщи, ѡколо чрѣнозрачно“.

Ѡвѣща къ ним Сивила и рече. „д. снѣць иест д. родовъ. д. рѡд Словене, рѣше Българе, доври, гостолоубиви и смирени, истинни и без'ловиви, любаше чюждина, и хрестіан'ство Боу съ вѣрою предадат. И в. рѡд Иверни, крѡт'ци, чюждина любаше, незловиви и блговоѡзиви, їереѡ почитающе. И г. рѡд Сльинни сирѣчь Греци, двѣжаше црѣк и смѣшлюще сѡ съ всѡкым ѡзыком, лжисвѣдители, възносиви, златолюб'ци, по мѣздѣ сѣдѣше, трищи вѣрѡ свою смѣтоут и црство Боу прѣдѡдат, црковь любаше. И д. рѡд ес[т] Еврей, Бгом многим ѡбвѡвленн: изындет оубо ѡ евреиска плѣмене двѡд и менем Мрїѡ, дѣою вѣвши родит снѡ, и нарекоут и мѡ емѡу Ис, и пакы дѣою превѣдет. И тѣи рѡзѡрит вѣрѣж евреискѡ, и сѣщїи законъ оутвѣрѣдит, и вѣцрѣствѣет закон тѣи ѡ вѣстока и до запада. И ѡврѣзѣт сѡ томоу нѣса, и ѡвит сѡ вѣлингъ сѣ нѣсе црю Костан'тннѡ, и оустѡват сѡ вѣсн аггли по землѡ, и сѣ нѣсе глас сънїдет, и кой аггльстїи прѣтль ѣгѡ носаше, шѣстокрылнн и многоѡчитнн Хѣржвими и Еѣрафими, подножіѣ ногѣ ѣгѡ поклѡнают сѡ. И изындѣт мѣжіѣ ѡ Галилеѡ, и законъ ѣгѡ оустѡват крѣпокъ. и съ нѣсе пѣсти им глас и реч и мѣ: „Чтѡ прїасте ѡ мене и рѡдѡните вѣсѣм ѡ. и в. ѡзыкы“. тогдѡ рѣша къ Сивилѣ архїереѡ евреистїи: „Прѣмѡзкни, гѣже наша, не вѣпрашаѣмъ тѣе ѡ сѣмъ“. Рече и мѣ Сивила: „Рѣците, чтѡ хѡщете рѣци?“ „Ѡ писанїи слышѡхом, ѡко Бѣ ѡвїти сѡ хѡщет на землѡ; вѣрѣши ли тѣи гѣже тако вѣтїи?“ Ѡвѣща црца и рече къ ним: „Бы ли не вѣрѣете сим тако вѣтїи?“ Ѡни же рѣша: „Вѣ истїин'ж не вѣрѣѣмъ, како хѡщет тѡ вѣтїи, да сънїдет Бѣ на землѡ, и родит сѡ ѡ двѡца, вѣ истїинѣж не вѣдет тако“. Тогдѡ Сивила рече в ним: „Ѡ гѡре вамъ, рѡде мой, сѣ законъ не на дѡвро вам ес[т]. нѡ сиць глѡ вамъ: Бѣ сънїти и мѡт на землѡ ѡко сѣщїи ѡцѣ, и съсѣщїи снѣ млѡденецъ вѣдет, и вѣстанѣт црїѣ нанѣ, хѡташе оубїти ѣгѡ, тїи же црїѣ рѡссыпат сѡ, и сътворѡт сѡ и ина многа ѡ нем“. И ииѡи же глѡлѡх „Ѡ Сивило, право глѣши црїѣ, дѣла вѡ ѣгѡ велика вѣдѣт по землѡ, зѡ него вѡ ивнїют млѡден'ца и с матерѡми и хѣ, и многы крѣви проблїют сѡ, и тїи црїѣ ѡко лѣд рѡстѡжт сѡ, а вѣрѣжѡщїи вѡнѣ живи вѣдѣт. Ѡни оубѡ жѡзчи напоѡт ѣгѡ, и нѡ дрѣвѣ ѡвѣсѡт, и потом оуслѣшат вѣлингы многы по землѡ, тогдѡ ѡвит сѡ дрѣво то стѡѣ, нѡ нем же рѡспѡт сѡ Хс, томоу

дрѣвѣ поклонит сѧ въсѧ въселенна^а. Іеврей же рѣша: „Гжѣ црѣце, повѣждь нам, ѡкж'доу вѣдет тѣ дрѣво?“ — „Іс ѡ него же ѡзгнаны выс[т] Адам ѡз раа. И тогда съвержт сѧ людѣе въсѣи, и кнѧзи, и пробнжт ѣгѣ, и воуджт тогда знаменѧ велика въ сѧици и въ лѣнѣ. ѡ горе тѣм не вѣржюшим въ него. Пѧтын род фѣражскый. И тогда вѣстануѣт трѣе црѣи и многа дѣла сѣтворат вѣжѣимъ побжженѣемъ. и слѣзничныи град вѣдет хлѣмн пѧнитскых, и сѣтворат наслѣдѣе хѣраврьскых. Шестыи род Сѣрѣане, въ них вѣстанет црѣ на црѣа, и сѣтворат мѧтенѣе мног въ людех по вѣсѧ годиныи црства их, и съѣроут сѧ теу' кнѧзи и сѣдат ѣмъ, и ѡзвѣют вѣа ѣхъ, и зѧкѧючнт ѣхъ зѧ ѣмѧ Іѣ Хѧ. и потом вѣстанет црѣ двѣю рѣдж ѣменем Костѧнтин, ѡз Рѣма ѡзындет, и воудет рѧтник Бѣгомъ ѡвѣжвлѣны, и рѧзорит црѣквы невѣрных Сѣвей, и чтѣилица ѣхъ рѧскопѧетъ, и дас[т] сѣмѣренѣе Сѣльнином, и великж жрѣтвж Боу' принесетъ. и ѡвѣжвит сѧ ѣмѣу вѣклигъ съ нѣсе, и ѡзынде въ Іерслимъ мѣи ѣгѣ Сѣлена славнаѧ, и вѣзыщѣт крѣть Гѣнъ, на нем же рѧспѧт сѧ Хѣ сѣн Бѧ жѣвагѣ, и сѣтворит град великы, и воудет новъ Іерслимъ, заврѧло Грѣкомъ, и сѣтым покойце, и црѣемъ сѣкращенѣе, и црѣквѧм вѣголкпѣе, и нарѣкоут ѣмѧ ѣмѣу Црѣиград. Сѣдмыи рѣд Аркадскый. И сѣтворат Рим сѣворище, и вѣдет Рим великы, и въ Фрѧскѣх крѣвь пробѣют многѣ вѧр'вѧре, рѣкше Сѧракыни. Въ тѣи дѣи вѣстанжт трѣсове велиции гѣрам и хлѣмом и гѣрѧдом. и пѧлежи велиции вѣдоут, ѡпѣстит Сѣжрѣѣ, и вѣвѣдѣт Іер[ѣ]с[ѣ]лимъ многѣ лѣт. Дѣвѧты рѣд Тѧтѧре, нарицѧемѣи Арѧвите. И въ тѣ вѣременѧ вѣстанжт воѣ ѡ вѣстока. и потрѧсжт сѧ ѡ них вѣсѣи гѣрѧдове, и гѣры и хлѣмн, крѣзѧвъ пѧчы вѣздвигнет сѧ землѧ поѧдоут, и ѡпоуѣстѣет вѣсѧ зѣмлѧ, и сѧми погѣвнжт ѣменем ѧрхѧгѣловѣм^а.

Яр. Гординскый.

До галицько-угорських відносин 1848/9 р.¹⁾

До артикулу п. Івана Кревецького, уміщеного в Записках тт. LXII і LXIV під заголовком: „Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848—49 рр.“ позволю собі додати деякі нотатки:

Мої родичі переселили ся зі мною в зимі 1850/1 р. до підбескидського села Волосянки, де генерал-майор Барко мав

¹⁾ Подаю се з листу сов. Реваковича до мене. *Ред.*

1849 р. свою квартиру, а де отець мій став парохом. Отже наші волосянські люди оповідали мійому вітцю, що Маляри напали на угорсько-руське село Студене¹⁾ і палили його, а метили ся буцім то за те, що так велике село як Студене²⁾ не держало в малярським повстанем. Оповідали дальше, що студенські газди приходили до Волосянки до генерал-майора Барка і просили його, щоб лиш на (недалекім) Бескиді³⁾ показав ся із своїм військовим відділом, а Маляри втечуть і перестануть село палити і рабувати, бо се не правильне військо малярське, а збиранина-волоцюги; та Барко бояв ся і не пішов, а драгтярі⁴⁾ малярські спалили і обрабували пів-села.

Дальше оповідали ось яку подію:

В забескидським (угорсько-руським) селі Ляхівці (Ляховець) був руський сьвященник, що держав з малярським повстанем. Дали знати до Волосянки (поля волосянські граничать через Бескид з полями ляховецькими), що сьвященник гостить у себе малярських повстанців. Австрійські жовніри пішли до Ляхівця, окружили дім сьвященника, але тимчасом повстанці втекли; лише сьвященника арештували і привели на пограничну цлову комору⁵⁾ в Волосянці. Коли тут сьвященник стояв на ганку коло самої дороги, підійшов до нього газда з Волосянки Петро Ревтюк і сказавши: „Та чи і ти, попику, будеш ся бунтувати против нашого цісаря?“ — ударив його в лице. Сьвященника, дуже лихо одітого — а було се в зимі — повели потім жовніри до Скольного (5 миль від Волосянки). Яка була його дальша доля, незвісно.

Петро Ревтюк за повнєший чин не був караний. Тільки чув від покійного батька, що не міг його розвірити за сей

¹⁾ Перше село за Бескидом, з когрого найближше лиш через Бескид до нашого села Хащовая.

²⁾ Тягне ся хатами доброї пів милі в яругах над потоком почавши від підшви Бескида в низ і має 3 церкви.

³⁾ Найвисший хребет Карпат, з когрого добре видко і галицьку і угорсько-руську сторону. Назва „Карпати“ між нашим руським народом незнана. Русини і галицькі і угорські зовуть Карпати — впрост „горн“.

⁴⁾ Може задивувати, як многолюдне село дало ся без оборони щити. Одначе не будемо дивувати ся, коли зважимо, як наш русько-український нарід через неволю, що много віків панує, стратив енергію і довіре в свої сили, і який він — дякуючи управі над ним — запущений, темний, і як кожного боїть ся.

⁵⁾ Так звава в давнину: „трийцяток“ (трийцяток) „Dreissigstamt“.

чин при сповіді, аж мусів П. Р. ждати на якийсь ювілей, коли вільно було і звичайному священникови розрішити за такий чин. Але я був нераз свідком, що Петро Ревтюк з іншими волосянськими людьми робили у нас на поли, що ті люди роблячи алюзії до повисшого поступку Ревтюка насміявалися з нього, а він чув себе засоромленим¹⁾.

Позволю собі ще при кінці зазначити, що скільські верховинці, котрі дуже часто говорять по українськи, не кажуть „Сигет“ — тільки „Сигот“ або „Сигіт“, genitivus „Сигота“ або „Сиготу“. В дуже цінній історичній розвідці п. Кривецького говориться все про село „Опір“²⁾; тимчасом такого села в цілій Тухольщині або Скільщині нема; а є село „Опорець“ gen. „Опірця“ під самим Бескидом за Лавочним; Опорець граничить через Бескид з угорсько-руським селом „Скотарське“, що його Мадяри перекабатили на „Kisz Szolyva“. І в Опірці і в Скотарським є стації залізничні. На стороні 32 т. LXIV в 13 рядку є назва села „Прислуту“; такого села нема, а є село надграничне „Присліц“ genit. „Прислопа“ — положене між награничними угорсько-руськими селами „Новоселиця“ а „Завіка“.

Титко Ревакович.

---

¹⁾ Пригадаю, що перед 50 роками мав стан священничий у нас велике поважане — і то не тільки для того, що власти публичні шанували дуже священника, але й для того, що наші священники, вийшовши з добрих шкіл відзначалися інтелігенцією, дуже гуманним поведенням з людьми і були все щирими порадиниками нашого народу і добрими його заступниками. То-ж не дивниця, що й загал наш мужицький найшов поступок Петра Ревтюка не на місці. Зазначу ще даліше, що перше маловажане руського священника, яке мені довелося почути в хлопячих моїх літах, вийшло із сфери польських так званих дідичів.

²⁾ Є ріка „Опір“, що впливає в „Опірці“ з під Бескида, перепливає села Опорець, Тернавку, Славсько (де в нього впливає ріка Славка, що впливає з під Бескида від заходу з Яленковатого, від сходу з Хашованя (і оба ті потоки мають назву „Славки“), Тухлю, Гребенів, Сколе, Синевідсько вижне і вливає в Синевідську нижнім у ріку Стрий.

Наукова хроніка.

Дневник Велєвіцкого як джерело до української історії.

Ks. Jana Wielewickiego T. J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów n św. Barbary, т. I—IV.

Дневник Велєвіцкого, що обіймає події з літ 1579—1639, вийшов досі лише в часті, а то літа від 1579—1629 (накладом краківської Академії наук в серії *Scriptores rerum polonicarum* т. 7, 10, 14 і 17). Перший том зі вступним словом видав проф. Шуйський в р. 1881, зредагованєм дальших томів заняв ся по смерти Шуйского др. Хотковський. Досі вийшли томи II—IV, в р. 1886—99. Не можучи діждати ся продовження, рішили ми подати огляд змісту чотирох, виданих до тепер, зі становища української історіографії.

Автор дневника, член краківської корпорації єзуїтів, мав на меті познайомити нас передовсім з подіями Дому св. Варвари, себто краківської резиденції єзуїтів, при тім слідить він історію єзуїтів в Польщі і заграницею, а попри те згадує взагалі про важніші події в Польщі. Свідоме жите його припадає на кінець XVI і першу половину XVII в. Про походженє Велєвіцкого знайшов др. Хотковський звістку у єзуїцького письменника Филипа Алемгабе, — що В. уродив ся в р. 1566 в дідичній посілости *Wielewicz* в воєводстві Каліскім. Освіту нобирав в Познани, опісля вступив до єзуїтів в Брунсберзі. В своїм дневнику він часто згадує про себе. Місця ті повибирав др. Хотковський і уложив з них житєпис В. в передмові (особливо в третім томі). В. займав різні уряди по колегіях в Польщі, брав участь в місіях та люстраціях провінції. Коло р. 1611 був він суперіором перемиської резиденції два роки. Звідси спровадив ся до Львова, де правив колегією і одержав від Єлисавети Снявської 14.300 зр. на будову дому для львівських єзуїтів. Потім два рази (1619 і 1629 р.) був він вибраний на суперіора Дому св. Варвари в Кракові. Між тим подорожував до Риму як прокуратор провінції

(1612 р.). Від 1625—29 був ректором познанської колегії. Умер в 1639 р. в Ярославі, в 73 році життя, як каже Филип Алемтабе. Крім дневника В. написав ще кілька інших творів. Всі вони меншої вартости.

Житє його, як бачимо, припадає на часи дуже інтересні, та Велевіцький був лише сучасником, а рідко коли очевидцем описаних ним фактів. Живу участь брав він в боротьбі ордену з краківською академією, тому для історії сеї борби має передовсім своє значіне — та для нас се не важне. Дневник В., яко жерело для нашої історії, має другорядне значіне. Звістки подані автором з історії України часто скопійовані з звісних нам жерел і майже не дають нічого нового. Навіть про те, що В. записує, не вміє він часто дати інтересних вістей. О скільки більшу прислугу був би для нас зробив він, коли б нпр. місто коротких згадок про релігійні спори на соймах дав нам відписи з їх дневників. Замість сего В. відсилає нас до конституцій дотичного сойма. Взагалі В. не старає ся глибоше винкнути в факти, повязати їх прагматично, не говорячи вже про їх аналізу. Факти подані ним набирають часто односторонного освітлення. Відповідно до розпорядження генерала мусіли всякі єзуїцькі дневники дістати насамперед апробату провінціяла, а потім доперва могли бути публіковані. Такі поправки робили ся, розумієть ся, в душі прихильнім для єзуїтів. В. в боротьбі ордену зі світлом стає виразно по стороні ордену; про схизматиків і еретиків говорить він не укриваючи зовсім обуреня против них. В кінці прикре вражінне на читача роблять ті описи чуд і всяких візій, які в дневнику Велевіцького не рідко можна подибати.

Сам автор поділив свій дневник на дві части. В першій умістив він події з літ 1579—1637, а в другій 1637—39 р. Др. Хотковський наводить місця з дневника, з котрих видно, що події від 1579 до 1615 р. описував В. між роками 1629—1633, коли був суперіором Дому св. Варвари. Історія літ 1615—29 повстала коло року 1636. Круг жерел В. досить великий; важнійші з них вичисляють оба видавці у вступах до дневника. В. черпав з Бельского, Гванїні, Гайденштайна, Соліковського, Лубеньского, Найгебауера, Кромера й ин. Надто користав він з єзуїцьких письменників, як Скарги, Савіцького, мав під рукою дневники ріжних колегіїв, як львівської і самбірської, котрі здає ся запропастили ся раз на все. Що до форми, держить ся В. порядку років.

Перших двацять літ свого дневника (1579—99), що містять ся в першим томі, виданім проф. Шуйским, збуває В. коротко. Хотковський поясняє се тим, що В. для сього періода не мав подостатком жерел, бо в тім часі з єзуїтів ніхто ще не писав історії. Нашої уваги заслугоують передовсім в сїм томі, як і в дальших, згадки до історії релігійних відносин. Далеко менше значіне мають звістки про політичні

події на Русь. До ряду перших належить засноване єзуїцької резиденції у Львові, житєпись Гербеста і оповідання про берестейську унію. Згадавши про перешкоди, які ставили міщани єзуїтам, кладе В. заложене львівської резиденції на рік 1592, хоч ми можемо з всякою певністю приймати, що єзуїти оселили ся на стало у Львові ще перед 1529 р. (Заленский подає р. 1590, проф. Фінкель приймає 1591); при сій недокладній звістці відсилає нас В. до історії львівської колегії, котра на жаль, як я вже згадав, не дійшла до наших часів. В житєписи Гербеста автор підносить його заслуги коло унії, його ерудицію на так званых диспутах релігійних та наверненє ним на католицизм Єлпсавети, жінки Николи Радвила, воеводи подільського. Відомости його про Гербеста мають вартість історичного жерела; з В. черпали тут многі історики. Всеж-таки, коли зважимо, що Гербест побіч Скарґи був одним з головних ініціаторів унії, мусимо признати, що автор за поверховно трактує його діяльність. Велевіцкий оправдує се тим, що про Гербеста нічого не міг знайти в річниках. Рік смерти Гербеста (у В. 1593) взяв автор з каталога письменників-єзуїтів, але тут зробив велику помилку, яку повторили і старші єзуїцькі письменники і молодші, а навіть кс. Заленский: Гербест не лише діждав ся своїх мрій, унії, але умер гет аж в 1598 р.! (Див О. Сушка, Єзуїти). При історії унії автор зовсім не слідить за фактами, котрі приготували ґрунт для унії, а спиняє ся, так сказати б, на останнім її акті. У В. владики руські впадають на думку получить ся з Римом аж в 1595 р., а так само в тім році довідує ся про їх замір король. Тимчасом з гадкою приступити до унії носив ся Кирило Терлецький довгий час перед 1595 р., а в р. 1594 владики, заявивши ся за унією, підписали вже так званий делібєраційний декрет, незвісний В. Так само маємо певні докази, що король вже в 1590 р. знав про заміри руських владик. Згадавши про від'їзд Іпатія Потія і Кирила Терлецького з Кракова до Риму наводить В. документ, який уложили руські владики на синоді в Берестю в червни 1595 р.; документ сей відписав В. з хроніки Баронія, виданої в Антверпії 1597 р.; він годить ся зі всіми иньшими знаними нам коніями. При тій нагоді оповідає В. про приняте руських владик в Ватикані. В самім описі берестейського синоду ударає передовсім в очи характеристика Константина Острожського, котрого автор представив в дуже чорнім сьвітлі, підчеркуючи непостійність його вдачі. Ся характеристика, чи то від В. чи з иньших жерел, дістала ся з певними модифікаціями до творів деяких істориків, як Мавр. Дзедушицкого, Ліковского і Заленского, без близших аргументів. Вповні хибна звістка В., що Балабан аж в 1596 р. на синоді в Берестю відступив від унії. Суперечка про підпис Балабана на декреті уніятських владик вела ся ще в часі побуту руських владик в Римі;

В. мовчать про сю суперечку під р. 1595, а з того виходить більше нелегальним поступоване Балабана на берестейськiм соборi. Опiнюючи взагалi звiстки В. про довершене унii мусимо вiдмовити їм великої вартостi. Крім двох урядових актiв, звiстних нам звiдки инде, i опису самого синоду в Берестi не подає нам автор нiчого бiльше.

Опис синоду в Берестi цiкавий для нас з того погляду, що показує нам наглядно, як користав В. з жерел. Оповiвши, як сторонники унii довидали ся, що православнi вiдбули синод пiд проводом свого маршалка i на вiстку про се королiвськi вiдпоручники удали ся до митрополита, Велевiцкiй i Бельскiй так пишуть про се :

Велевiцкiй :

Statim legati Regil ad Metropolitam veniunt ibiquē inventis nuntiis contenta legationis. quae illi ex charta legerunt illa esse intellexerunt nempe reprehensionem Metropolitanae, quod Romanis adhaeserit, quod sine eis synodum indixerit et eis aditum ad eum percluserit (ideoque se de hoc synodo nolle scire aiebant) renuntiationem obvedientiae eidem metropolitae et tandem comminationem excommunicationis et depositionem de sede Metropolitana. Rebus his auditis legati i т. д.

Бельскiй :

Szli zaraz posłowie królewscy do metropolity i tam zastali one posły a oni z karty czytali metropolicie to ganiąc, iż z Rzymiany przestaje, a i synod nie porozumiawszy się z nimi złożył, wiedzieć o nim nie chcą i jemu posłuszeństwo wypowiadają. Nawet mu klątwą grozili i zrzuceniem ze stołka jego. Słyszac to posłowie Królewscy i т. д.

(Bielski, Kronika).

З наведених цитат бачимо повну згiднiсть обох уступiв. Тому, що Бельскiй скiнчив свою хронiку зараз по унii, 1597 р., можемо твердити, що подана ним звiстка оригiнальна, а не вiдписана з иньшого жерела; В. взяв се мiсце з хронiки Бельского i переказав його майже без жадних змiн.

Зi звiсток до полiтичної iсторii Руси в сiм томi належить пiднести коротку згадку про участь козакiв в битвi пiд Бичиною (1588 р.), про знищене Покутя Татарами в часi переходу їх до Трансильванii (В. хибно уместив се пiд 1594 р. замiсть пiд 1595 р.) i про кампанiю 1596 р. З неї В. пiдносить лише побiду Жолкевского над козаками, спiймане Наливайка i його страчене в Варшавi. I тут в подробицях автор робить похибки. По иньшим джерелам, спiймано Наливайка не в цвiтнi, як подає В., а в червнi 1596 р., до Варшави приведено його не з 12, а з 6 това-

ришами, гармат здобуто не 18, а 24 (Гайденштайн). Натомість смерть сього вождя козаків подана вірно.

В другім томі умістив видавець події з літ 1600—1608. Для нас важна тут згадка про побут Кирила Люкаріса у Львові у польського єпископа Соліковського. З оповіданя В. виходить, що Люкаріс добровільно зрік ся тут всяких зносин з єретиками. Не знає автор сього, що Люкаріса задержано силоміць у Львові, а може навіть і увязнено в палаті єпископа, бо підозрівано його в шпігунстві, і він боячи ся вязниці заявив гоговість погодити церкву східну і західну. З иньших фактів варте уваги оповідане про богослужене відправлене Іпатієм Потієм в Кракові в присутности апостольського нунція Рангонія (1603 р.), дальше записки про загадкову смерть князя Олександра Острожського в Тернополи (1603 р.), про спроваджене єзуїтів до Луцька (1604 р.), про знищенє Поділя Татарами (1605 р.), про участь козаків в поході другого Дмитра Самозванця (1607 р.) і про здобутє Черекоба козаками (1608 р.). Остання звістка замінна тим, що в иньших сучасних джерелах нема про се згадки. Факти сі В. переплітає оповіданєм про війну з рокошанами, котру описав автор по части на основі власних записок, пороблених ним ще в 1607 р., тому опис сеї війни має чималу вартість. Між умовами, які ставили рокошани королеви знаходимо й заперуку прав православної церкві. Представляючи повну неудачу рокоша на соймі 1607 р., В. не вказує одначе впливу, який мав рокош на виданне конституції про полєкші грецькій релігії.

Том третій обіймає події з літ 1609—1619 включно. Під 1609 р. розписує ся В. широко про напад на митрополита Потія в Вильні і про кару, яка стрітила за те злочинця, під 1613 р. наводить розпорядженє римських теологів в справі католицьких дітей, котрих родичі були схизматиками, про викрути, яких мають уживати діти, коли родичі питають їх про зміну віри. Далі замінна звістка про побіду Жолкевського під Рогатином над ворохобниками, що піднесли бунт разом з козаками. В. розповідає про покаранє смертю провідників бунту у Львові (1615 р.). Коротенькі згадки подано про участь козаків в поході Володислава в Московщину (1617 р.) і про ухвали на соймі 1618 р. против козаків низовців, що пускали ся на Чорне Море. Троха докладнійше натомість оповідає нам В. про напад Татар на Русь і знищенє ними околиць Львова (1618 р.). При тім В. бере в оборону Жолкевського, котрому роблено закиди, що з своїм військом не виступив рішучо против Татар. Не звісно авторови, що причиною татарського знищення був брак карности в польськїм війську і незгода між вождями.

Останній з виданих до тепер томів дневника обіймає події з літ 1620—29. Участь козаків в цедорській кампанії подана В. згідно з инь-

шими джерелами. Козацького війська прибуває на сю виправу дуже мало (всього 2000), переполох в таборі під Цецорою ширять козаки і чурпи і т. д. Не безінтересна примітка видавця до сеї кампанії. В. підносить, що Жолкевський не мав симпатії у козаків і тому так мале число їх прилучило ся до нього; Хотковський поправляє його погляд, уважаючи причиною так малого числа козаків в цецорській кампанії релігійну агітацію. По сїм увагу нашу звертає опис хотинської кампанії з 1621 р. Автор не представляє сеї війни від початку, а зачинає днем 1 вересня. Опис її він скомпілював зі звісних нам жерел, так що не приносить нам нічого нового. Передовсім очевидна залежність В. від дневника Прокопа Збігнєвського, як то видно з отього зіставлення обох хроністів. Під днем 1 вересня пише:

Збігнєвський:

Tamże przez cały dzień obóz stał; po ranu jeździł królewicz Jmc do obozu wielkiego na drugą stronę Dniestru, gdzie j. m. ć. pp. hetmani kilka niedziel przed temże wszystkim się przeprawili wojskiem i okopy ob non facilem hostis, jeżeli by per vim zaraz następować chciał, accessum już byli rzucili. W ten dzień u królewicza Jmci po zwróceniu się ku wieczorowi urosła trwoga mniej potrzebna w obozie z tej miary. Straż nasza obaczywszy Kozaków zaporoskich, gdy gromadnie ku obozowi naszemu wielkiemu się zbliżali, a rozumiejąc, że Tatarowie, trwogę uczynili i t. d.
(Днев. Збіг. в виданю Ж. Pauli).

Велевіцький:

Prima Septembris transiit Vladislaus princeps ex castris suis, quae ad Zwancum tota hac die consistebant, ad maiora castra ultra fluvium Tyram, ubi circumspexit fossas, quas nostri circa castra fecerunt, ne tam facilem hostis, si statim per vim vellit irrumperere, haberet accessum. Eoque die apud duces exercitus prandium sumpsit et vespere rediit ad sua castra, in quibus sequenti nocte perturbatio non necessaria erat secuta. Qui enim vigilias agebant, dum Zaporovien-ses Kosacos magno numero ad castra maiora accedere vident, arbitrati eos esse Tartaros castra terrore complent i t. d.

Збігнєвський видав свій дневник 1621 р. В війні хотинській служив він правдоподібно в армії Лісовців (див. у Pauli, вступ). В оповіданню Збігнєвського В. поробив зміни головно там, де мусів вязати події з огляду на попередні пропущеня. Окрім того користав В. при описі сеї кампанії з дневника Любомірского і Якуба Собеского (Commentariorum belli Chotinensis libri tres). Тут і там підносить В. хоробрість козаків, але спеціальних заслуг їх в сій війні він не знає, хоч підносять їх иньші

сучасники. Велевіцкому не звісне навіть імя тодішнього вождя козацького Сагайдачного.

З поміж иньших фактів згадаємо коротку записку про постанови на соймі 1623 р. „pro Kosacis in certo ordine continendis“, звістку про спроваджене єзуїтів до Острога, де подано при тій нагоді також опис сеї місцевости, далі — звістку про напад Татар на Галицьку Русь (1624) і про побіду, яку здобув над ними Станіслав Конецпольскій. Козацько-польську війну з 1625 р. збуває В., як і всі иньші козацькі справи незвичайно коротко: він зазначає лише, що козаків побіджено, *post varia bella*, і подає головніші точки згоди, а потім відсилає нас своїм звичайним способом: *vide litteras hac de re fuse scriptas*.

Вкінці треба згадати опис синоду руських єпископів уніятських у Львові 1629 р. Велевіцкій не говорить ближше про його наради, констатує лише, що синод не прийіс жаданого успіху *ob haec aliaque impedimenta*. Не спіснув автор також про особу може найцікавішу на тім синоді — Мелетія Смотрицького.

Сеї перегляд, думаємо, потверджує нашу загальну характеристику, подану вище, що як джерело до історії України-Руси дневник Велевіцкого в виданій досі часті має дуже невелику вартість.

Федір Срібницьі.

Шкільніцтво на Угорщині й Русини.

Magyarország közoktatásügye az 1903 évben. Külön lenyomat „A m. kir. kormány 1903 évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv“, Пешт, 1904, ст. 153, 4°.

Перед нами відбитка річного справоздання угорської міністерії про „шкільніцтво Угорщини в р. 1903“. Складаєть ся воно з трьох частин: справоздання міністра віроісповідань й осьвіти (ст. 9—39), статистичного огляду про школи, церкви й конфесії (ст. 43—69) та статистичних таблиць (73—150).

Перша частина дає загальний образ діяльности міністерства осьвіти і з нього можемо виїняти тільки числа зросту народних державних (отже чисто мадярських) шкіл в руських околицях. Протягом 1903 р. засновано: в Бережській столиці 5 шкіл з 11 учителями, в Шарішській 7 шкіл з 9 учителями, Спишській 1 шк. з 7 учителями, Ужській 3 шк. з 3 учителями, Землинській 22 шк. з 36 учителями. Скільки ті школи несуть із собою мадяризацію, годі докладно сказати, бо не подано, на якій етнографічній території заложено їх. В ко-

ждім разі шарисьькі школи можуть бути заложені тільки для Словаків або Русинів, а спишські ще й для Німців. Друга частина — се резюме третьої, тому перейдемо відразу до статистичних таблиць.

Угорська школа обіймає такі категорії: 1) захоронки, 2) народні школи, 3) учительські препаранди, 4) середні школи, 5) висші наукові заведення, 6) фахові школи, 7) добродійні заведення, 8) школи для в'язнів. В руських околицях (комітати: Спиш, Шарись, Землин, Уг, Берег, Уґоча, Марамарош) число поодиноких родів було таке (стан 1903 р.):

Роди шкіл	Спиш	Шарись	Землин	Уг	Берег	Уґоча	Марамарош	Разом	В цілій Угорщині	
Захоронки :	15	17	29	20	58	13	20	172	2752	
Нар. школи :	253	277	437	228	261	104	268	1828	17342	
Препаранди	{ для учителів	2	2	1	1	—	1	7	49	
	{ » учительок	—	1	—	1	—	—	2	37	
Середні	{ гімназії :	4	4	2	1	2	2	15	166	
	{ реальні :	1	—	—	1	—	—	2	32	
	{ висші дівочі :	1	—	—	—	—	1	2	26	
Вищі	{ університети :	—	—	—	—	—	—	—	2	
	{ прав. акад. :	—	1	1	—	—	1	3	11	
	{ дух. семин. :	1	2	1	1	—	—	5	46	
Фахові	{ господарські :	1	—	1	—	1	1	4	56	
	{ гірничі :	—	—	—	—	—	—	—	6	
	{ пром.-торг. :	12	4	12	3	4	2	40	633	
	{ артистичні :	—	—	—	—	—	—	—	36	
	{ військові :	—	—	—	—	—	—	—	14	
	{ акушерські :	—	—	1*	—	—	—	—	1	10
	{ інші :	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Добродійні :	2	1	1	1	1	—	—	6	134	
Вязничні :	1	1	1	—	1	—	1	5	41	
Разом :	293	310	486	258	328	119	298	2092	21403	
Людности**)	170535	172706	327604	151824	207647	83267	308790	1422373		

*) В ориг. таблиці подано хибно буцім то в Землині.

***) Додаємо для ліпшого погляду по обчисленням 1900 р. (диви в Записках т. LVI „Угорські Русини в світлі мад. уряд. статистики).

Та сама таблиця з огляду на число учеників виходить ось як:

Роди шкіл	Спиш	Шариш	Землин	Уг	Берег	Угоча	Марама-рош	Разом	Угорщина
Захоронки :	1174	1470	2516	1504	4423	996	1593	13676	248394
Нар. школи :	28783	29283	46635	24476	30826	10089	23704	193896	2398870
Препара- ранди	{ учителів	121	206	115	157	—	131	730	5448
	{ учительок	—	174	—	36	—	—	210	4480
Середні	{ гімназії :	964	852	920	491	680	431	4338	51619
	{ реальні :	168	—	—	126	—	—	294	9881
	{ вищі дівочі :	143	—	—	—	—	167	310	5085
Вищі	{ академії :	—	204	80	—	—	137	421	10251
	{ семінарії :	30	66	79	70	—	—	245	1847
Фахові	{ господарські :	8	—	18	—	12	12	50	2378
	{ пром.-торг. :	1063	633	1144	417	500	308	4146	90669
	{ акушерські :	—	—	—	55	—	—	55	1323
Добродійні :	140	22	11	238	10	—	—	421	9133
Вязничі :	59	56	22	—	47	—	15	199	5037
Разом :	32653	32966	51540	27570	36617	11266	26498	318991	2852767

Захоронки мали різні язики при навчанню, з того чисто руських не було цілком, а тільки в р. 1901 і 1902 було 3 з малярсько-руською мовою, за те в р. 1903 тільки 1; иньшими словами: дві иньші стали чисто малярськими. Ся одна, що задержала руський характер, удержувана громадою.

Відносини між дітьми обовязаними ходити до школи (6—14 літ) і дійсно записаними на науку в народних школах такі:

	у шкільнім віці	записаних	‰
Спиш	32224	30296	94·02
Шариш	36303	30519	84·07
Землин	59750	48282	80·81
Уг	32740	25155	76·83
Берег	42266	31602	74·77
Угоча	16286	10144	62·29
Марамарош	57389	24477	42·65
Угорщина	3032356	2495319	82·29

Числа ті говорять самі про себе: чим повіт більше руський, тим менше дітей ходить до школи; без сумніву се обниження творять такі самі Русини.

Відносини між дітьми руської мови протягом останніх 13 літ такі :

	1891—95	1896—1900	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Обов'язані	78009	88832	87883	90408	92183	85809	87693	88308
усіх %	2·82	3·03	3·00	3·10	3·14	2·91	2·92	2·91
Записані	51642	52994	51372	54262	53188	54347	54457	54402
обов'яз. %	66·20	59·66	58·45	60·02	57·70	63·33	62·10	61·60

Интересно, що коли у дітей візьмемо під розвагу мадярську матерну мову, то дітей мадярської народности значно більше серед записаних до школи, ніж серед обов'язаних. Часами ріжниця та є як 2 : 1; з північно-східних комітатів один тільки Шаріш має відносини протилежні. Загалом видно з того, як школа мадяризує дітей; хоч знов ті числа не можна уважати за цілком певні бо не зазначено, скільки складають ся на них жидівські діти.

Розклад народніх шкіл, відповідно до того, ким удержувані і що до викладової мови такий :

	державні	громадські	віроісп. грек.-кат.	викладова мова	
				руська	русько-мад.
Спвш	8	14	17	1	14
Шаріш	37	2	94	12	67
Землин	41	7	146	17	41
Уг	48	9	102	1	53
Берег	79	7	107	10	69
Угоча	22	3	55	2	28
Марамарош	63	3	166	20	54
Бач Бодроґ	15	67	1	1	—
Новий Сад	2	—	1	—	1
Угорщина	1947	1687	1795	64	327
Слявонія (Срем)	3	234		2	—
Угор. кор.	1971	3026	2071	66	327
Руські :	—	2	64	66	—
Русько-мад.	—	2	325	—	327
Обох типів :	—	4	391	393	

Отже народних шкіл з викладовою мовою руською і русько-мадярською єсть 2·3% усіх в Угорщині, себто вповні відповідно числу Русинів, за те у семи перших комітатах відносини гірші: 21·3% замість 29%.

Число учеників руської народности в державних елементарних школах:

В року	Русинів	%	Мадярів	Словаків	Німців	Румунів
1898	4083	2·35	5347	1477	1470	1022
1899	5352	2·69	5438	1432	1343	1075
1900	6850	2·88	5518	1293	1117	1046
1901	7330	2·93	5576	1311	1359	1046
1902	8349	2·95	5388	1298	1612	996
1903	9305	2·98	5321	1270	1700	981

Подрібний розклад тих 9305 Русинів останнього року такий:

Спиш — (?), Шаріш 17, Землин 63, Уг 1345, Берег 4830, Угоча 423, Марамарош 1374, Бач-Водрог 1208, Чанад 10, Крашов-С. 10, Гуьбад 17, Пешт 6, Абауй 1, Толна 1.

В усіх категоріях шкіл бачимо руських дітей розміщених ось як:

	Держ.	Гром.	Р.-кат.	Гр.кат.	Прав.	Лют.	Кальв.	Уніт.	Жид.	Товар.	Прив.	Разом
Що-денні	6519	656	268	32649	—	4	—	—	1	7	3	40107
%	2·6	0·3	0·0	25·4	—	0·0	—	—	0·0	0·1	0·0	2·2
По-втор.	2805	389	190	11443	—	—	—	—	—	1	—	14828
%	4·4	0·4	0·1	26·3	—	—	—	—	—	—	—	2·7
Разом	9324	1045	458	44092	—	4	—	—	1	8	3	54935
%	3·1	0·3	0·1	25·6	—	0·0	—	—	0·0	0·0	0·0	2·3
Мад. %	53·0	62·9	60·2	11·5	0·9	27·0	97·0	87·1	86·7	55·7	75·1	53·7
Нім. >	17·0	14·3	14·9	0·5	0·2	36·3	1·2	11·2	11·3	22·0	9·7	13·0
Слов. >	12·7	5·5	20·8	6·0	0·0	35·5	0·6	—	1·5	13·9	11·5	13·3
Рум. >	9·9	7·9	0·4	56·4	80·2	0·5	0·4	1·5	0·3	6·1	2·2	13·00

Загальне число руських дітей у народних школах 2·2% і 2·3% усіх в Угорщині вповні відповідає числу Русинів серед інших народностей (2·3%), хоч як ми бачили велика маса дітей 39% не записана до шкіл.

З поміж 86 учительських препаранд 77 має викладову мову мадярську, 1 німецьку, 4 румунську, 2 румунсько-мадярську, 2 сербську — руської ані одна. Поміж кандидатами учительського стану було Русинів:

		В році:		В держав.:		Гр.-католи.	Лютер.	Жидів	Разом
Мужеські	}	1891—1895	3 (0·24)	71 (24·48)	1 (0·42)	1 (0·94)	76 (2·39)		
		1896—1900	13 (0·73)	82 (23·10)	—	3 (2·54)	98 (2·55)		
		1902	7 (0·30)	108 (23·48)	—	4 (2·55)	119 (2·30)		
		1903	5 (0·21)	100 (19·72)	—	5 (3·25)	110 (2·02)		
правосл.									
Жіночі	}	1891—1895	1	—	—	—	1		
		1896—1900	—	—	—	—	—		
		1902	—	1	—	—	1		
		1903	—	—	—	—	—		

Між ученицями висших дівочих шкіл не було ані одної Русинки. У гімназіях і реальних школах Русини представляють ся так:

		1891—1895	1896—1900	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Гімназії	{	95	97	103	89	88	100	92	147
	%	0·25	0·22	0·23	0·19	0·18	0·20	0·18	0·28
Реальні	{	1	1	1	1	1	1	—	1
	%	0·01	0·01	0·01	0·01	0·01	0·01	—	0·01
Разом	{	96	98	104	90	89	101	92	148
	%	0·21	0·18	0·19	0·16	0·15	0·17	0·15	0·24

На будапештєнськїм університетї було 10 Русинів, з того: на рим.-кат. теології 4, правах 3, медицині 2, філософії 1.

Духовні семинарії ділили ся ось як:

		Викладова мова:		Русинів:		1902	1901	1900	1899	1898
Римо-католицькі	{	27 лат.-мад.	3	4	5	3	2	—		
		1 маляр.	1							
Греко-католицькі	{	1 лат. мад.	26	58	47	37	47	41	43	
		1 лат.-рум.	—							
		1 лат.-мад.-рус.	31							
		1 румун.	—							

В добродійних заведенях для сиріт було 44 руських дітей (7·8%) і то всі в державних, в иньших подібних заведенях 9, разом отже 53.

У школі акушерській в Ушгородї було 12 Русинок (22%).

З церковної статистики виймаємо ось що: пряшівська єпархія мала 189 матірних і 366 дочерних церков, мукачівська 387 матірних і 1260 дочерних, крижевацька єпархія має 24 парохій з 13 філіями. Греко-ка-

толицькі парохії в Угорщині ділили ся відповідно до мови уживаної при проповідях: 411 руських, 7 мадярсько-руських, 1 словацько-руська, мадярських 152, словацьких 46, мадярсько-словацьких 3, румунських 1471, мадярсько-румунських 2, переважно мадярські менше руські 3, переважно мадярські менше румунські 2, переважно руські менше мадярські 3, переважно румунські менше мадярські 1; разом 2102 з того руських 418 (19·89%), 1473 румунських (70·08%), 163 мадярських (7·75%) словацьких 48 (2·28%), З поміж 411 руських парохій уживано мадярської мови: в 2 6 разів у рік, у 3 3 рази у рік, в 3 1—2 рази, в 1 тільки для шкільних дітей = 9 разів.

На Угорщині виходило 3 руські часописи (в 1900 — 2, 1901 — 1, 1902 — 1), з тих 2 літературні а 1 фахова (Мадяри 1027, Німці 160, Словаки 34, Румуни 36 - на всіх 1369). З Австрії приходило на Угорщину 10 руських часописей, з того 8 політичних, 2 літературних, з поза Австрії 16 (разом із російськими), з того 12 політичних, 4 літературних. Взагалі розійшло ся через угорську пошту 88199 примірників угорсько-руських часописей, 2924 австрійсько-руських, 7642 заграничних руських і російських; разом 98765 (0·08%) примірників руських і російських часописей.

С. Томашівський.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Alexander Brückner — Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice mitologiczne, Варшава, 1904, стр. 167, мал. 8°.

Книжка проф. Брікнера має дати нам в популярній, приступній формі образ життя давніх литовських племен. По короткім перегляді життя спільного, переходить він поодинокі племена, при чім дотикає політичного життя, обробленого досить коротко, ще менше — життя сусільного, головно займаючи ся мітольогією. Книжка дійсно написана легко, інтересно, місцями аж занадто напушисто, фелетонно, але багато її бракує, аби дати читачеві докладне знання річи. Жерела якими автор покористував ся, як він каже, се не все автентичні, і деякі мають закраску фантастичну. Незалежно від того, різні хиби праці походять таки від самого автора. Він ніби злегковажив собі цілу ту розвідку. Бо чимже иньшим мож назвати се, що він не наводить жерела, з якого наводить відповідне місце, або, наколи наводить жерело, не наводить зовсім імени автора і читачам каже відгадувати сю загадку, немов би кожний приступаючи до читання сеї розвідки переглянув попередно цілий ряд жерел і підручників; не знайомить також ані трохи з історією питань, з літературою річи.

Загадкових місць в цілій розвідці читач знайде дуже багато: напр. на стор. 24 покликує ся автор на співчасну пісню руську, без ближших пояснень; на стор. 25 не знаємо звідки автор виняв вістку про посольство Ятвягів до Володимира Волинського; на стор. 65 покликує ся на руського хроніста, що писав про Миндовга і Литовців (без ближшого коментаря), те саме повторяє ся на стор. 42 і 96; на стор. 25 подана бесіда Данила галицького до війська — і знов читач не знає, чи вона втворює ся в фантазії автора, чи де записана.

Часто згадує автор без всяких пояснень імена і річи, і деякі факти виходять тому дуже невизначеними. Нпр. на стор. 17 „...chyba, że żeglarz Wulfstan opowie o swej wycieczce do „Truso“, kraju Estow, a Król Alfred to zapisze“ — без ближших коментарів хто се той Вульфстан, король Альфред, що то і де міститься се Трусо. Або на стор. 26 — „Dalej chcą widzieć“ — про кого автор говорить? На стор. 14 згадує про лицаря римського, висланого за часів Нерона в сторони Балтійського моря — без ближших пояснень. На стр. 29 „Wymieńmyż jednego i drugiego Jaćwinga oto n. p. Skomontowie; jeden z nich starszy, jak opowiada ruski kronikarz“ — так нагло без жадного вступу впроваджують ся ті особи, що не знаємо властиво, хто се має бути, а прп тим знов виглядає воно так, немов би автор був певний, що читач перед тим перестудйовав цілий ряд жерел до сього факту. Те саме майже знаходимо на стор. 104—105, де каже нам автор догадувати ся імени поета і пише ось як: „Czcij jeszcze gmin owych dawnych bogów i innych więcej tego rodzaju, jakich wedle słów poety“.... На стор. 42 пише „Kronikarz opowiada jak raz Krzyżacy“ — що за хронікар? На стор. 67 „I inne społeczne źródło“ — що за жерело? На стор. 75 „(Główne zarysy kultu... opisuja niemieckie i węgierskie źródła — які жерела? На стор. 76 оповідає подію з р. 1243 про лицаря Льонґвіна — де вона подана? На стор. 125 „Oprócz owych (wyżej wymienionych) bogów mają i bogowie deszczów i gromów osobne nazwiska“ (які?).

Неясність, яка перебиває ся на стор. 11, має місце і на стор. 40. „Takie to pieśni i wystawiania ścierały do tła wspomnienia chrześcijańskie w Monta, podtrzymywały w nierównej rozpaczliwej walce Auktuma, Glara, Diwana“ — що мають означати ті імена, чи се імена короліків (?) чи проводирів в часі війни, чи се імена жреців яких, годї доторопати ся з сего, що автор наводить.

Впливом якогось нехтованя справою уважати мож і таке місце на стор. 11. „Jak Litwin żył, o tym wnosić można z różniejszej o liczne wieki nieco może fantastycznej ale trafnej charakterystyki u Strykowskiego, przypominającej żywcem charakterystykę Finów u Tacyty“. При порівняню тексту Стрийковського і Тацита насуває ся гадка, що вістка про Литовців у Стрийковського не автентична — що Стрийковский лише перелицьовав характеристику Фінів у Тацита в гексаметер і подав її яко ориґинальну. Сам автор признає се, що характеристика Стрийковського пригадує „żywcem“ характеристику Фінів у Тацита, одначе наводить її без ближшої аналізи як жерело автентичне.

Подібно автор пише на стор. 94. „Kulturę Żmudzi, odciętej od świata, musimy sobie wyobrazić niższą od litewskiej, wystawionej na

wpływu Rusi“. Се висказ голословний, не попертий ніякими коментарями.

Подібно і на стор. 57 автор наводить речене без ближших коментарів. „Wzmianki o Krzyżakach natomiast nie wydają się nam autentyczne, co najwyżej zasięgnie pamięć Szwedów i Chodkiewicza“. На який підставі уважає автор згадки в піснях про орден Хрестоносців за неавтентичні? Годі навіть припустити, щоби згадки про людей, з котрими вели Литовці так довго боротьбу, не були бодай в часті автентичні. Може бути, що фантазія народа убрала се в неймовірні події, одначе відкинути їх зовсім без ближшої причини для того тільки, що „wydają się nam“, се річ неможлива. Хотіли б ми почути бодай мотиви.

Те саме голословне твердження зі сторони автора знаходимо і на стр. 74, де він пише, що замітки що до мітології подані Юцевичом „to tylko liche wymysły, godne Narbuta i Veckenstäda“. На стор. 20—22 при поданню загального погляду на мітологію литовську з місця збивають ся замітки Нарбута, Юцевича і ин., а не згадуєть ся зовсім, що заслуга його належить ся Межинському. Те саме подибуємо на стор. 58, де досліди Межинського про криве-кривейту автор вводить одним словом „przypuszczamy“, наче свої власні.

Годі погодити ся з таким поглядом, який автор подає на стор. 62, що „Już w drugiej połowie XII w. zasiężył wpływ litewski nad okalającą Rusią“. На який підставі і про який вплив проф. Брікнер говорить? Русини тоді творили держави зорганізовані, а Литовці їм не мали і годі припустити, щоби незорганізовані банди диких Литовців, які впадали в сусідні краї тільки для рабунку, могли мати якийсь тривкий вплив на Русинів. А таки на довший вплив вказує се слово „zasiężył“. Факти історичні рівнож перечать сему, бо звісна се річ, що під кінець XII в. нижнє побереже західньої Двини — територія Лотишів — була в руках руських князів. Про вплив культурний тим менше і бесіди нема — не знати отже властиво про який вплив автор тут говорить.

При описі життя племені пруського (стор. 35) автор ідеалізує дуже се племя і представляє його дуже спокійним і лагідним. Насуває ся одначе гадка, звідки взяло ся у них невільництво? Звідки ті напади, про які згадує папа Григорій IX? Чи та гадка виробила ся у автора задля того лише, що Жмудь так скоро улягла Хрестоносцям? Але в тім нема нічого дивного, наколи завважимо степеня культури одних і других.

Подібно як Прусів, характеризує автор і Летиголу так: „z niewzruszoną flegmą przyjmował nowych panów, nowe rządy, nowe wiary, jakie mu po kolei narzucano“. Але самі факти наведені проф. Брікнером свідчать за тим, що воно не зовсім так, як автор пише. В р. 1107 пише літопись — по словам проф. Брікнера — що Летигола

побідила князів Всеславичів. 80 літ пізніше Литва хотіла знищити город виставлений еп. Майнгардом. З р. 1215 є замітка про борбу Лотви з Встами. Вже ті події, навелені автором, кажуть сумнівати ся про се, чи племя се було так податливе, і т. д.

Сі, приклади чей вистануть для характеристики книжки. *Е. Ф.*

Курсъ русской исторіи проф. В. Ключевскаго, часть I, Мва, 1904, ст. 456+4.

Н. Рожковъ — Обзоръ русской исторіи съ соціологической точки зрѣнія, часть первая — Киевская Русь (съ VI до конца XII вѣка), Спб., 1903, ст. 173.

— Городъ и деревня въ русской исторіи (краткій очеркъ экономической исторіи Россіи), Спб., 1902, ст. 84.

Книга для чтенія по русской исторіи, составленная при участіи профессоровъ и преподавателей подъ редакціей профессора М. В. Довнаръ-Запольскаго, томъ I, Мва, 1904, ст. VII+639+3 маш.

Не вважаючи на ріжний характер і ріжну ціль сих видань, є між ними чимало точок стичности, що дають підставу злучити в однім спільнім огляді сі нові російські курси староруської історії.

„Курс“ професора московського університета Ключевського дає нам друковане, авторізоване видання його університерських лекцій. Перед кількома роками виправді вийшло його „Пособіе по русской исторіи“, що містило в меньше оброблений і коротшій формі його курс, але в передмові до свого нового видання автор вповні ігнорує попереднє і вказує мотив видання сього курсу „въ недостаткѣ, чтобы не сказать — отсутствіи, доступныхъ публикѣ университетскихъ курсовъ русской исторіи“, та усправедливляє тим замір видати свій курс, „безспорно нуждающій ся въ обработкѣ“. Курс, дійсно, в значній мірі полишений *in crudo*. Не тільки зістав ся поділ на лекції, фрази звернені до слухачів (річ, розумієть ся, другорядна), але — що дуже важно — курс позбавлений зовсім всякого наукового апарату, так що навіть чоловіку досить добре обізаному з матеріалом часами не легко зміркувати, на чім опирає автор свої виводи — переважно дуже загальні.

На 29 аркушах малої вісімки „Курс“ містить дуже багато: загальний історіософічний і методологічний вступ, куди увійшов також огляд території з фізичного погляду (с. 1—78), аналізу Найдавнішої літописи (с. 79—110), огляд кольонізації й сформовання Руської держави (с. 130—198), політичної, культурної й економічної еволюції її в XI—XII вв. (с. 200—328), увадок Київської Руси, сформованне Суздальсько-володимирської держави й огляд її історії в XIII—XIV вв. Розумієть ся, при

такім пляні і таких розмірах книжки, вона досить мало відповідає тим поняттям, які ми звичайно привикли звязувати з поняттям курсу. Автор не тільки полишає на боці зверхню політичну історію, огляд устрою, систему й історію інститутів, але і з еволюції економічної й соціально-політичної, котрою займаєть ся ближше, виймає лише деякі питання, спиняючи ся на них ближше і розбираючи їх без всякої пропорції з пляном і цілею своєї праці. Так нпр. огляд економічної, соціальної й культурної еволюції XI—XII вв. виповнює аналіза Рус. Правди і церковних устав Володимиріа і Ярослава, і детальність сеї аналізи зовсім не відповідає загальному характеру книги.

Що правда, сі розділи й становлять головний інтерес книги. Загальні гадки, розвинені автором у вступі, не визначають ся ані оригінальністю ані судільністю. Погляди автора на процес сформовання Київської держави звістні з давнійших праць, де вони були вploжені часом навіть більш інтересно й докладно. Погляди ж автора на Рус. Правду і церковні устава та гадки, висловлені ним з тої нагоди, оригінальні й інтересні.

Загалом взявши, вражінне від „Курса“ не відповідає тим надіям, які викликає імя найбільшого історика Росії. Се може походити від самого характеру книги: в „многолѣтнихъ чтеніяхъ“, часто змінюваних, направлюваних, а не перероблених на ново, гадки часто стирають ся, як монета від довгого уживання.

Нові здобутки науки не всюди використані (нпр. в розділі про літопись); є погляди досить дивні як на теперішній час — нпр. гіперкритичний погляд на стару етнографію (с. 119), гадки про Славян в Дакії (с. 121), об'ясненне міграції Вятчів (с. 127), і т. п.

З ншого погляду можна б зробити „Курсу“ закиди й загальнійші. Автор має досить дивні понятя на початки української народности (с. 349) і не підносить ся ані трохи над традиційне підмішуванне понятя „русської“ історії понятями великоруського народу і Російської держави (с. 27—8, 34), являючи ся при тім великим приклонником сеї державної ідеї (с. 39). Українська народність лишаєть ся по за межами його „русської історії“. Може зрештою се й ліпше!

Доцент московського університету Рожков, коли не помп'яємо ся — ученик проф. Ключевского по університету, дійсно репрезентує „школу“, напрями й провідні ідеї Ключевского. Виразно зазначає він в титулі своєї праці ту вихідну точку, з котрої слідить історію Росії Ключевский, уважаючи історичну науку „історичною соціологією“, і дає в своїм курсі до певної міри коректив „Курса“ Ключевского. Коли в деяких питаннях Рожков розминаєть ся з ним і збиває його погляди дуже рішучо (хоч не азиваючи Ключевского по імени) — нпр. про вплив фізичних обставин

на еволюцію східнослов'янських племен, значінне торгівлі в процесі сформовання Київської держави, й ин., — то знову в матеріалі, котрим Рожков оперує, в дуже багатьох поглядах, в освітленню фактів бачимо дуже тісну залежність його від свого професора.

Коли система Курса проф. Ключевского і його провідні ідеї не визначають ся особливо виразними контурами, то в Курсі його молодого ученика система визначаєть ся дуже різкими рисами і висуваючи ся на перший план, вповні панує над матеріалом. З молодечим запалом, не зв'язаний тими численними обмеженнями, які звичайно висувають ся при довшім, глибокім самостійнім студіюванню матеріалу, ділить він жите на категорії, систематизує явища, пильнує аби одна категорія вповні згідно з теорією розвивала ся з другої. Не обійшло ся при тім, розумієть ся, без натягань. Автор нпр. легковажить собі колонізаційні зміни, зв'язані з фізичними обставинами; збиває значінне хліборобства й занадто підносить значінне скотарства в житю давньої Руси; на зеро зводить внутрішню торгівлю, і т. п. Найсильнійше кидаєть ся в очи ся перевага теоретизовання в розділі про психологію характерів, де дуже широко (аж занадто, як на конструкцію праці) розвинувши теорію головних психологічних типів, автор бере на виривки особу Мономаха й представивши його дуже побіжною і поверховною аналізою, як чоловіка позбавленого сильно зазначених психологічних прикмет, з того виводить „психическую неорганизованность“ людей того часу!...

При всім тім праця Рожкова має свою цінність. Оригінальна система, що змушує автора зсувати різні факти з насліджених місць, повертати їх иньшим боком, хоч би й до гори ногами, користна сею, певного рода „переоцінкою“ матеріалу. Для чоловіка, що більше меньше панує над фактами, а не шукає в книжці перших інформацій, вона може бути і користною й інтересною. Побажати лише, щоб автор самостійнійше, глибоше проробив жереловий матеріал і в світлі його ще „переоцінив“ з часом і свої виводи та теоретичні конструкції.

Що до схеми, то автор в своїй першій книжці (Городъ и деревня) також поминув українську історію, по схемі Ключевского; в другім періоді (XIII—XVI в.) вилучає він як осібі типи, північні республіки, Московщину і „западную и югозападную Русь“ — отже робить тут певну поправку до схеми Ключевского. Другий випуск, присвячений республікам і Московщині, вже вийшов, але ми відкладаємо його до дальшого випуска, що має бути присвячений „західній і полудневій Руси“.

Попередня книжка автора — „Городъ и деревня“ стратила свій інтерес для нас з виходом „Обзора“, бо огляд економічного життя „Київської Русі“ увійшов в Обзор, в розширеній формі.

Книжка, видана Д.-Запольським, пригадує подібну хрестоматію, видану 1898 р. в Москві-ж під редакцією Сторожева. Між ними є однаке значні різниці. Книга Сторожева містила переважно виїмки з давніших праць, в більшій часті — різних авторитетних учених, характеризуючи їх погляди їх власними словами; книга Д.-Запольського в більшій часті складається з статей написаних *ad hoc*, більше або менше самостійно людьми більше або менше спеціально приготованими. На тім пункті мала книга Сторожева для читача більшу вартність, і думаю, що там де можна з писань майстрів річи вибрати відповідні огляди, ліпше їх дати, ніж заступати статями, написаними на підставі праць таких майстрів. За те книга Д.-Запольського має перевагу в більшій різнородности програми — і в більшій приступності переважної часті статей. Тим часом як книга Сторожева займала ся головню суспільно-політичним устроєм Київської держави, книга Д.-Запольського дає багато місця історії іноплеменної колонізації, археології й історії культури.

Розуміється, повну пропорцію в виборі й представленню в такій хрестоматії задержати майже неможливо. Мало потрібними здають ся кілька статей, присвячених поодиноким князям — або було дати таких статей більше, так щоб вони дали певну систему, або зовсім не давати. З рештою не знаючи, як буде поділений матеріал між сим і дальшими томами, не можемо оцінити відповідно програми сього тому. Що до вартости поодиноких статей, то вона, розуміється, не однака. Є передруки давніших статей — нпр. Антоновича про староруський побут по надіжкам могил, Голубовського про Козар, Завитневича про Святослава; є статі написані *ad hoc* спеціалістами — як Кулаковського про грецьку колонізацію Чорноморя, Смірнова про фінські племена і волзьких Болгарів й ин., але єсть і чисто компілятивні.

На статі присвячені соціально-політичній еволюції давньої Русі слідний значний вплив поглядів того ж Ключевського. Деякі статі, очевидно, писані його учениками, або людьми що стоять під сильним впливом його курсів. Се звязує сю книжку певною внутрішню звязею з попередніми курсами. Друга спільна прикмета — се трактованне давньої Русі *en bloc*, без різниці в житю й відносинах поодиноких земель. В книжці редагованій вихованцем „київської школи“, автором „областної“ монографії такий крок назад трохи дивний. Так само особливо в сій книжці вдаряє іще одна прикмета, спільна всім отсим працям — ігнорванне наукової літератури на українській мові. Для старої Русі є на сій мові праці, які може б і потрібні були бути знані тим, хто забираєть ся до студій над нею. Та коли в курсі Ключевського, взагалі позбавленого всякого апарату се ігнорванне не так може дивувати, то в хрестоматії зладженій київським вихованцем і професором, при участі численних київ-

ських учених, воно стає вже досить дивним, навіть пікантним, а то тим більше, що при таких рішучім замовчуванні сеї літератури по декуди можна в сій збірці бачити сліди досить близької знайомости з українськими працями, досить уважного і пильного користування ними — хоч в показниках літератури їх і не згадано ніде.

М. Грушевський.

Радзивилловская или Кенигсбергская лѣтопись, т. I: Фотомеханическое воспроизведение рукописи, т. II: статьи о текстѣ и миниатюрахъ рукописи (Изданія общества любителей древней письменности ч. СХVIII), Спб., 1902, т. I нумеров., т. II ст. 127, вел. 8^о.

В. И. Сизовъ — Миниатюры Кенигсбергской лѣтописи, археологической этюдъ (Извѣстія отд. рус. языка 1905, I с. 1—50 + 2 табл.).

Петербурзьке товариство „Любителей древней письменности“ давно вже зробило собі репутацію своїми незвичайно коштовними, але не добре вибраними виданнями. Нинішнє видання — одно з найдорожших (звнш. 250 великих карток фототипій на дві сторони), виконане завдяки спеціальним жертвам, також не стоїть своїми результатами ні в якій сорозмірности до вложених коштів. При всій своїй коштовности, воно, як фототипічне, не віддає кольорів оригіналу (кольорами зроблена лише одна картка, для прикладу мабуть), а з тим і властива ціль видання не досягає ся. Репродукція не віддає ріжницї в кольорах ліній, з яких можна розрізнити ранійші й пізнійші контури (як нижше), а з тим і всякі дослїди можливі й далі тільки на оригіналі, а не на сій репродукції.

До репродукції рукописи долучені розвідки: Шахматова Описаніе рукописи (с. 1—17) і Изслѣдованіе о Радзивилловской или Кенигсбергской рукописи (с. 18—114) і Кондакова Замѣтка о миниатюрахъ Кенигсбергскаго списка начальной (sic) лѣтописи (с. 115—127). „Изслѣдованіе“ Шахматова служить продовженням його давнїйших праць: Древнѣйшія редакціи Повѣсти временныхъ лѣтъ, 1897 (обговорена була мною в Записках т. 34) і Общерусскіе лѣтописные своды, 1901 (обговорена мною в т. 59) і стараєть ся далі ввести нас в історію літописання XII—XIII вв. На підставі порівняння Радзивилівського кодекса з иньшими, автор реставрує цілий ряд нових літописних компіляцій: трох володимирських — з 1185, 1192 і 1214, літописи ростовської, переяславської (Переяславля суздальського), компіляції Переяслава руського з XII в. і якоїсь компіляції галицько-волинської: „Лѣтописецъ рускихъ царей“. Embarras de richesses! Можна дивувати ся інтеніовности автора, що так легко комбїнує філіацію рукописей й сі затратені компіляції, потрібні йому для звязання до купи приступних нам кодексів, але ся легкість і гіпотетичність сих конструкцій

змушує до певної резерви супроти їх результатів, тим більше, що й сам автор дуже легко зміняє свої комбінації з часом, на жаль — навіть не зазначаючи в пізніших працях тих модифікацій і часто полишаючи в сумніві читача, чи має він комбінувати новіші висновки автора з давнішими, чи має уважати ті його давніші висновки змодифікованими і відкинути тимчасовішіми.

З комбінацій сеї новішої праці для нас інтересний передовсім висновок дати і обставин другої редакції найдавнішої літописи (с. 80—84), правдоподібніший, ніж який він дав в попередній праці. Сю редакцію він зве переяславською й припускає, що вона в Переяславі була ведена далі протягом цілого майже XII в., і відси записки перейшли в володимирську копію, а потім, через цілий ряд інших — до Київської (с. 75—80, 84 і 88). Все се, розуміється, дуже гіпотетично. Київську літопись Суздальську, по гадці автора, використала в редакції 1175 р. (с. 86). Гіпотеза про „Літописець рус. царей“ тут ближче не аргументована (с. 32) й над нею спиняти ся не будемо. Натомість мусимо рішучо виступити против гадки автора, мов би митрополіч компіляція 1305 р. по служила джерелом для волинської компіляції типа Іпатського кодекса (с. 56, 66). Ця гіпотеза ще неможливіша, як висловлена в попередній праці, про перероблення тої волинської компіляції за допомогою чернігівської. Вже сам механічний спосіб прилучення Галицької літописи до Київської виключає гадку про якое перероблення цілої компіляції при кінці XIII чи на початку XIV в. Незвичайна бідність звісток про інші землі окрім Галичини й Волини в XIII в. — так само. Автор повинен ближче познайомити ся з Галицько-волинською літописею.

Нинішню рукопись Радивилівського кодексу автор, за Ліхачевим, датує кінцем XV в., але уважає її рукописею з суздальських країв. Описуючи її видання 1767 р., не спиняється, на жаль, на екстравагантних сього видання, між якими є й інтересні (нпр. посольство папи до Романа). З принагідних заміток занотую гадку (с. 32), що ідея царя-самодержця „возникла на югѣ древней Руси“.

Що до мініатур Рад. рукописи, то Шахматов думає, що вони взяті з ілюстрованої переяславської компіляції XIII в. (1216 р.). Менш рішучо висловляється в тім напрямі Кондаков. Він датує оригінал мініатур XIII віком (с. 118), признає йому візантійський характер¹⁾, але в останній третині Радивил. рукописи бачить західні впливи, які толкує звязями Суздальської Руси з Галичиною, а навіть і Польщею в XIII—

---

¹⁾ З принагідних заміток занотуємо нову теорію автора що дь Мономахової шапки — „о греко-славяскомъ или точнѣе балканскомъ происхожденіи“ її (с. 120).

XIV вв., і висловляє надію, що ці елементи „не нав'язані впливами західних ілюстрованих хроникъ, но передають въ немногихъ, за то живихъ своєю реальністю чертахъ зв'язъ западно-славянського міра съ Суздальскою Русью XIII—XIV столѣтій (с. 126—7).

Сі згоди, висловлені на підставі, очевидно, дуже побіжної знайомости з мініатюрами, і то з репродукціями, вповні збиває детальніша аналіза мініатюр, зроблена Сізовим і опублікована по його смерті в останній книжці органа петербурської академії. Сізов вказав, що в мініатюрах треба розрізняти рисунки первісні, роблені пером, брунатним атраментом, яким писана і рукопись (серед них він розрізняє руку трох артистів — три манери); другу серію — пізніші перемалявання зроблені пензлем, чорним тушом; нарешті — дрібніші додатки вищевим атраментом. Тільки перша манера первісного рисунку показує у майстра добру знайомість з візантійськими взірцями і східнословянським життєм; що до другої і третьої манери сього рисунку, то автор лише гіпотетично вважає їх роботою „руських“ майстрів. Однак вже в рисунках першої манери видко користання з німецьких взірців XV в. Малюнки тушом автор вважає роботою Німця, бо вони показують повне незнання тубильного життя і рисунків місцевих типів. Аналіз деталей, переведений автором, показує залежність мініатюр від німецьких взірців справді вповні наглядно.

Таким чином користання з мініатюр для східнословянської археології можливе тільки при великій обережності, при неминучих Vorstudii-ях. І воно можливо тільки на підставі оригіналу. В нім бодай місцями можна вирізнити з під пізнішого рисунку тушом і його густих фарб початковий рисунок пером і його лекші й прозоріші фарби. На репродукції вирізнити їх неможливо. І тому великі кошти, вложені в се видання, показують ся викиченим грошем. *М. Грушевський.*

А. А. Шахматовъ — О такъ называемой Ростовской летописи, Мва, 1904, ст. 172 (відбитка з Чтеній общества исторіи и древностей).

Ак. Шахматов аналізує літописну компіляцію, звістну в рукописній збірці XVIII в. московського архива мін. справ заграничних під нічим неоправданою назвою Ростовської літописи. Уже по видрукуванню сеї праці автор познайомив ся з иншою, подібною, але старшою компіляцією, в аналогічній рукописній збірці петерб. публичної бібліотеки, з XVI в. (кодекс Дубровского). Порівнянне сих двох версій привело автора до таких виводів (с. 170): В основі Ростовської літоп. лежить московська офіціальна (великокняжа) компіляція, котру автор датує 1480 роком (кінчить ся р. 1479). Ся ж компіляція лягла в основу Воскре-

сенської і Никонівської компіляції, і тим поясняєть ся ся дуже близька подібність сих компіляцій до р. 1479. Крім того „Ростовська літопись“ використала також Новгородську компіляцію, зробленою десть в 1540-х рр. і доведеною до 1539 р. Сю компіляцію використала компіляція кодекса Дубровского, і тим поясняєть ся тотожність її в Ростовській літописю в рр. 1480—1539.

Автор переводить докладне порівнянне Ростовської літописи з Воскресенською (сі дві компіляції дуже близькі між собою до р. 1479) (с. 18—42); екстраваганції Ростовської літописи автор толкує запозиченнями з тої новгородської компіляції 1539 р. і сю гадку підперас тим, що вони читають ся і в компіляції Дубровского. Між ними інтересні особливо кілька записок про литовські події (с. 13—14 і 22), що сходять ся з генеалогічною статьею тієї ж історичної збірки; є інтересні відміни в кількох иньших записках (про родинні відносини Ярослава Святополковича, про похід Ярослава за Дон, в редакції Житя Михайла чернигівського і т. и.). Менше деталічно, лише *exempli gratia*, переведено порівнянне в Никонівською компіляцією (с. 48—50). Частину Ростов. літописи від р. 1480 до 1539 автор видрукував в цілости.

Аналіза компіляції, дана автором, вказанне і наведенне екстраваганцій і варіантів, річ дуже користна. З його книжки ми можемо користати в одній літописній компіляції більше. З сього погляду опублікованне варіантів і екстраваганцій я уважаю річею особливо цінною. Виводи ж автора що до генези, що до тих гіпотетичних компіляцій — як московська 1480 і давнійша 1472 р., що мовляв увійшла до неї (с. 48 і 65, — не зовсім ясеним лишаєть ся мені, чи автор кладе в основу Воскр. л. компіляцію 1472 чи 1480 р.), новгородська 1539 р. і т. д. — річ більш проблематична. Я висловляв уже з поводу давніших публікацій автора гадку, що поки нам приходить ся опирати ся на самих лише спостереженнях, часом дуже дрібних, зроблених автором на підставі рукописних компіляцій, отже неможливих до сконтролювання, конструкції автора — в котрих він любуєть ся, мають вартість гіпотетичну. Нинішня розвідка служить найліпшою ілюстрацією тому: переглянувши по видрукованню розвідки иньшу невидану компіляцію, автор був змушений відкликати добру половину своїх виводів (с. 169—170); се дуже добре свідчить про наукову совістність автора, але zarazом — і про передчасність його конструкцій, поки маса історичних компіляцій навіть не описана хоч трохи докладно, не то що не видана. *М. Грушевський.*

Полное собрание русских летописей, изданное имп. археографическою комиссією, т. XIII, первая половина, Спб., 1904, ст. V + 302, 4°.

Маємо вже й докінченне Никонівської компіляції — сей випуск містить її остатню частину, р. 1505—1558; в другім випуску XIII т. вийдуть пізніші літописні записки, що продовжують Никонівську компіляцію для рр. 1558—1567, а в т. XIV иньші екстравагантції — житие царя Федора, Новий літописець, і т. и.

З закінченням треба буде подумати про показчики. Як відомо, розпочатий показчик обіймає лише перші вісім томів Пол. Собр. соч. (тепер заповіджено докінченне сього показчика); Никонів. компіляція повинна дістати свої особні індекси. М. Г.

Aleksander Brückner, Mikołaj Rej, studjum krytyczne, Краків, 1905, стор. 418.

Ювілей 500-тих роковин народження батька польської літератури, Миколи Рея, вшанувала краківська Академія наук виданем отсеї книги, першої просторої і заокругленої монографії, яка вийшла з під пера проф. Брікнера, та заразом першої в польській науці книги, що може служити взірцем, як треба трактувати появи старої літератури, щоб оживити для них зацікавлене широких верстов громади. Проф. Брікнер говорить по просту, незвичайно живо, далекий від усякого схолястичного шаблону, від пустого теоретизованя та естетизованя. Не вдаючи ся ні в які історичні ані історіозофічні екскурси він говорить з разу коротко про Рея як чоловіка, а потім розбирає за чергою його твори, видобуваючи з них риси культурно-історичні, підчеркуючи язикові особливости, докладаючи дрібниці для характеристики самого автора і його скруженя, і все те тоном, який ніде не підіймаєть ся по над тон звичайної розмови, не впадає в патос ані в полеміку, а про те всюди свідчить про надзвичайне очитанне та живу уяву автора. Він не цураєть ся алюзій до теперішнього часу, кидаючи їх по дорозі і тим оживляючи свій виклад. Звичайна недогода наукових праць проф. Брікнера, брак цитатів, тут менше дає себе чути, ніж де інде, власне тому, що найбільша часть цитатів узята з творів Рея; иньші більш-менш докладно обговорені в тексті; зрештою не забуваймо, що при всій ніби то популярности викладу річ се наукова, отже вповні доступна і зрозуміла лише спеціалістам; звичайному читачеві прийдесть ся поминати багато неясних для нього деталів.

Хоча Рей уродив ся і провів молоді літа на руській землі, недалеко Журавпа, то його біографія і літературна діяльність в нашу країною звязана дуже мало. Так само і вплив його на наше старе письменство не був великий; відомість про те, що руські попи читали в церквах його „Постилю“ замісь руських учительних евангелій і інтродукували сі читаня словами: „Послухайте, христіяни, сьвятого Рея“ — не більше

як анекдота, в своїй основі можлива, але неможлива до справдження. Опублікований д. В. Нейманом у „Кіевскої Старини“ 1884 р. віршований діяльог пз. „Судъ божій падь душою грѣшника, южнорусская религиозная драма конца XVII стол.“ являєть ся на думку проф. Брікнера, висловлену мені устно вже по опублікованю його книги, перекладом одного Рейового діяльога, — се слід би справдити близше.

Коли згадуємо тут про книжку проф. Брікнера, то не задля тих дрібних деталів, а задля иншої думки, також принагідної киненої автором, а вартої близшого досліду. На стор. 24—25 своєї праці проф. Брікнер задає собі питанє, чи людві пісні не мали якого впливу на початки Рейового віршованя, і відповідає на се питанє ось якими увагами: „Рей мусів знати людві пісні: хто стілько їздив по краю, раз у раз полював, господарював по ланах і лугах, той мусів наслухати ся їх. Рей натякає на них, прим. у „Zwierciadle“: „już wszystkie twoje gzeszy, jako ono kmiotkówny spiewają, będą jako złotem przewijane“. Але чував певно Рей і кобзарів або лірників руських не лише на Руси у Сенявського і инших руських панів; адже й Жигмонтови Августови співано руські думи (в Троках 1546 р. платив його придвірний скарбник *Andreae citharedo d. palatini Trocensis rustioam lamentationem cantanti*, і Мацькови *servitori d. palatinitis Podoliae morionem rusticam agenti*), і знав їх Рей. Віршу на шляхту Чурилів у „Zwierciadle“ починає: „Czuryło jakiś gamrat był sławny w Kijowie“ — при київського найславнійшого донжуана Чурила Пленковича, забитого у коханки її задрісним мужем, було повно билін. Коли в своїм „Warwasie“ Рей оповідає про Вергілія, що носив свою жінку в коші, а ся про те таки зрадила його зі своїм коханком, то помішав тут мабуть анекдоту про Вергілія завішеного в скрині, окрему, в биліною про Іллю Муромця і його невірну жінку, яку сей носив у скрині, а вона про те зрадила його з коханком. Коли в „Zwierzyńcu“ Рей каже про ки. Константина Острожського, „że onym bohaterem, o których bajano, godzien był iście na wszem, by go było zwano“ (180), то думав швидче про київських богатирів, про Іллю, Добриню і т. п., ніж про старинних“. Виходило би з того, що в першій половині XVI в. в південній Руси, навіть спеціально в Червопій Руси, де пробував і вештав ся Рей, була ще жива память про героїв того билінного епоса, який переховав ся до наших часів головно на далекій півночі Росії, і що Рей сам іще чував, як „bajano“ у нас про тих богатирів. Свідощтво в усякім разі важне і варте того, щоб систематично переглянути твори сього письменника та инших сучасних йому Поляків, особливо вроджених та вихованих на руській землі, і зібрати всі натяки їх на руську народню поезію та поетичну традицію.

Вертаючи ще раз до книги проф. Брікнера не можемо не зробити закиду — вже не йому самому, але краківській Академії, що таку багату різнородним змістом книгу випустила в світ без ніякісного іменного чи річового показника. Не вжеж ті краківські вчені не розуміють, що через таке недбальство вменшують наукову користність своїх видань, бо не всякомуж захочеться вичитувати 400 сторін великого формату та компактного друку, щоб у величезній купі найрізніших деталей знайти якусь одну, інтересну для нього дрібницю. *Ів. Франко.*

Н. П. Дашкевичъ — Общєніє Южной Руси съ Югославянами въ литовско-польскій періодъ ея исторіи между проч. — въ думяхъ (Изборникъ Кіевскій, К., 1904, стор. 119—137).

Невеличка статя проф. Дашкевича має метою, по його власному признаню, „намітити нѣсколько догадокъ касательно культурныхъ соотношеній южной Руси со славянскими племенами, у которыхъ она не стояла въ политическомъ подчиненіи“ (ст. 120). Се значить, тема зносин славянських племен між собою обмежається від разу способом може навіть загадковим для всякого, хто не тямить, що найбільша часть тих зносин була власне в високій мірі фатальна, часто антикультурна, або така, що замість любих споминів лишила по собі обопільні рани та віковічну ненависть. Але й в тої мінімальній частини, яку справді можна назвати плюсом у культурній історії Славянщини, проф. Дашкевич вибрав одну маленьку ігрушку — зносини України з Сербією, а властиво вплив Сербів (та по троха Болгар) на Україну у XV—XVII віках. Тай у тім обсязі праця проф. Дашкевича розпадається на дві, не зовсім органічно з собою злучені частини.

В першій частині автор зводить до купи з різних літературних памяток та архівних жерел усї відомі нам факти гостини Сербів та Болгар на Україні, особливо в XV та XVI в., отже пробуване у нас сербохорватських кольоністів, вояків, гайдуків, музиків та співаків (ними ж занесений до нас мб. і музичний інструмент бандура). Сей звід фактів властиво не новість у науці і проф. Дашкевич не мав очевидно претензії дати тут щось нове; та все таки се мабуть найповніша збірка цитатів для сеї теми, особливо для темної доби XV—XVI в. Та на жаль, для другої частини праці проф. Дашкевича, для питання, чи і на скільки вплив Болгар і Сербів відбився в українській народній творчости, а спеціально в думях, се збірка не дає зовсім нічого. По перед усього нечисленні згадки польських письменників та актів XV—XVI в. про думи зовсім не відповідають характерови й формі тих козацьких дум, які доховалися до нашого часу на лівім березі Дніпра; тамті

старі „думи“ були пісні, твори співані, іноді при акомпаніменті такого чи иншого інструменту, іноді навіть хором, тоді як відомі нам козацькі думи — не пісні, не співають ся, а речітують ся при більше-менше монотоннім брязканю в струни кобзи, яка хіба натуральні павзи в речітативі заповняє звучнішими акордами, що іноді набирають подобу якоїсь мелодії. Свої суперечности немов не завважає проф. Дашкевич, а властиво він завважає її, але якось минає мовчанем, закриваючи прогалину увагами в роді Костомарівської: „Самый важнѣйшій признакъ, побуждающій признавать думы пѣснями, есть тотъ, что всѣ они проникнуты чувствомъ и главною ихъ цѣлью возбуждать чувство“ (с. 135—136). Ся теза зовсім невірна і не говорить нічогісінько; аджеж без чутя нема ніякої поезії, а яка була головна чи побічна мета дум, про се можна би говорити хіба по доконаню детальної аналізи кожної поодинокі думи, тай то треба би говорити дуже обережно. В усякім разі те, що сказав у своїй статі про наші думи проф. Дашкевич, не дає ніякої підстави до твердження про такий чи инший вплив сербських чи болгарських нар. пісень на їх зміст і на їх форму. Се ще не значить, що такого впливу зовсім не було, та його в усякім разі треба ще шукати дорогою детального порівняня; один „бутурлак“ наведений проф. Дашкевичем, не вистарчає.

Піднесу ще деякі деталі. Цитуючи з Monum. Pol. V, 379 вислов „Joseph saruathkam et saravari abiecto habitu ordinis induit“ проф. Дашкевич бачить у тій „saruathka“ слід хорватського впливу в Польщі XVII в. (ст. 127). Се певно так, тільки не треба забувати, що се не був безпосередній вплив, але зайшов до Польщі з Чехії або з Німеччини, де Хорвати в 30-літній війні відіграли памяту і фатальну ролю і лишили по собі незабуту й доси памятку в тих спеціальних повязках на шию, що й доси зовуть ся Kgravatte.

Танець „гайдук“, якого істнованя на Україні проф. Д. догадуєть ся („Былъ повидимому танецъ носившій названіе гайдука“, ст. 126), держить ся ще й доси на Покутю та на Буковині.

Записана на Покутю Кольбергом (Rokucie т. II, стр. 17) і мною (Житє і Сл. т. III, ст. 369) пісня про Івана і Марьяну (Турчин приходить до Івана, хоче купути його жінку, та коли муж не згоджуєть ся, починає бити ся з ним, перемагає його при помочи зрадницї жінки і везе його привязаного до коня з собою в неволю; при помочи підступу — визиченя лука, яким він хоче вбити два голуби — Іван убиває Турчина й зрадливу жінку) виявляє з себе ледви чи не найяркїйший зразок безпосереднього впливу сербської юнацької пісні на нашу, пор. перекладену мною з Вукової збірки і надруковану в Житю і Слові прегарну пісню про зраду та покаране жінки Гіруя Новаковича. Думаю, що йдучи

за тим слідом можна би знайти й більше таких записок і тоді показалося би, що сербський вплив коли й відбив ся на нашій народній творчості, то відбив ся справді на піснях, творах уложених для співу, а далеко менше на думах.

Не можу нарешті промовчати коротесенької передмови, якою проф. Дашкевич присвячує свою розвідочку ювілятові, на честь якому зложено збірку — проф. Флоринському. Згадуючи день 9 марта 1882 р., коли проф. Флоринський обняв катедру славістики в київськiм університеті, і пізнішу розмову, яку провадили того ж дня автор і Ю. Кулаковський з молодим тоді ентузіястом-славістом д. Флоринським на тему славянства, його долі в минулому і в найближшій сучасності, проф. Дашкевич зазначає, що інші розмовці (себто д. Кулаковський і ще хтось) не поділяли деяких поглядів молодого професора, „но авторъ настоящей статьи не могъ не отнестись сразу съ полной симпатіей къ его задушевной и горячей проповѣди славянскаго общенія на поприщѣ лучшихъ идей и добрыхъ чувствъ братства“ (стор. 119). Було б дуже інтересно для історії тих самих зносин славянських племен між собою (ми, здаєть ся, також Славяни!), як би проф. Дашкевич трохи детальнііше пригадав сю розмову і ті ідеї братства, до яких так ентузіастично хапав ся тоді проф. Флоринський, і як би був хоч півслівцем натякнув, на скількож то можливим було нагадувати йому ті ідеї і той молодечий ентузіязм по 25 роках його „славної“ наукової діяльності на полі славістики. Бо так, як ті слова стоять у тексті, то їй Богу не знати — кажучи німецькою приказкою, — *ist es ein Complement, oder eine Grobheit.*

Ів. Франко.

Ю. Яворскій — Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ (Изборникъ Кіевскій, ст. 287—352).

Вірша-пісня, яку д. Яворскій вибрав темою своєї розвідки, загально відома в Галичині (підгірські та гірські варіанти починають ся двостихом „В живний четвер по вечери ходит Христос по всій землі“), по троха також на Волині (те, що доси відомий лиш один волинський варіант, записаний Костомаровим, видаєть ся мені припадком, а не доказом забутя вірші на Волині), та найбільше варіантів її записано на території білоруській. У Великорусів її нема, але є варіанти у Поляків та Чехів. Зміст вірші — поетична перерібка та модифікація євангельського (Іванового) оповідання про стрічу Ісуса з Самарянкою біля криниці. Євангельське оповіданє служить вихідною точкою вірші; обличивши Самарянку (в вірші вона називаєть ся просто дівкою) в гріхах Ісус велить їй іти до церкви, сповідати ся і каяти ся гріхів, але не пересту-

пати церковного порога; дівка входить до церкви, клякає перед вітварем, але від надміру гріхів розпадається в порох. Її гріхом було многоразове дітовбійство; потрачені нею діти являють ся і просять у Бога помсти на вирода-матір, лише в деяких варіантах вони жалують її або просять для неї милосердя.

Автор задав собі праці і зібрав багато матеріялу, та в його обробленю видно деяку хаотичність, що виплила головню з апріорної і нічим немотивованої думки, з якою він розпочинає свій дослід. Опираючи ся на тій випадковій обставині, що найбільше варіантів вірші записано на білоруській території і що найстарший відомий варіант, друкований іще 1848 Киревским, також білоруський, д. Яворський виходить із того погляду, що власне сей варіант найкраще заховав прикмети і зміст прототипа і що той прототип очевидно був білоруський. Тимчасом досить розглянути той текст Киревского, щоб переконатися, що віршова форма його майже скрізь попсована, багато віршів у нїм забуто, а надто записаний він звичаєм старих записувачів не зі співання, а з оповідання, через що вірш декуди переходить у прозу, пор.: „Пришелъ Господь къ колодезю, изъ колодезья дѣвка воду беретъ. „Дай мнѣ дѣвка воды пить!“ Дѣвка кажетъ: „Эта вода не чиста, съ дуба трейка налетала, съ клена листьа нападали“. В тїм оповіданю не зовсім легко пізнати віршовий склад, пор. відповідній уступ у записамі мною варіанті з Нагуєвич:

„Ой дай дівко води пити,

Смажні уста закропити!“

„Тота вода тай печива,

Нападало з клеу лпста“.

Зробивши сей варіант вихідною точкою свого досліду д. Яворський мірить ним усі інші, відкидає безпідставно першенство пізнійше записаного, але краще захованого варіанта Шейна, який проф. Веселовский справедливо ставить на чолі інших, і хоча в дальшій ході досліду віднаходить то в галицько-руських, то в чеських варіантах деталі, що правдоподібно належали до прототипу вірші, то все таки не зважаєть ся відступити від своєї апріорної тези що до першенства білоруського варіанту і не пробує вяснити, як же се з глухої Білорусії ся вірша розійшла ся так широко і прим. у чеських варіантах заховала деякі характерні риси, забуті або виблідлі в білоруських та українських.

Другою, так сказати, архітектонічною хибю автора я вважав би те, що він майже зовсім лишив на боці дійсну вихідну точку вірші — євангельське оповідане та його середньовікові коментарі та інтерпретації, де певно знайшлось би не одно придатне для вяснення генези вірші та тих устних перерібок, що дали початок цілому цикльови легенд про Самарянку навернену самим Ісусом біля криниці в Сіхемі. Дослід поведе-

ний у тім напрямі був би дозволив авторови з більшою певністю рішити, які деталі віршової перерібки лежать ближше традиційного прототипу, а які треба вважати пізнішими причинками взятими чи то з інших пісень, чи просто з людової пісенної традиції. До таких пізніших приставок я зачислив би прим. власне той деталь варіанта Киревського, що давно потрачені матір'ю діти воскресають і власноручно викидають її в пекло. Старшим вважаю фінал українсько-руських, польських та чеських варіантів, що „дівка“ гине (западаєть ся в землю, розсипаєть ся на порох, стає соляним стовпом) тутже в церкві, не докінчивши сповіди; нагуївський варіант прим. кінчить ся так:

Як до церкви уступила,
аж сі земльи розступила;
як у церкві крижом впала,
під нею земльи застогнала;
як сі взяла сповідати,
стала в землю западати;
ой щез дівка не приклякла,
вже сі за нею земльи замкла.

Зрештою в однім польським варіанті (Kolberg, Lud, Kujawy II, ст. 68, № 267) та в однім білоруським із Гродненського пов. є фінал, що видаєть ся мені найблизшим до церковної перерібки євангельської повісти і найгіднішим із тим духом старого християнства, який знаходив прощєне для найтяжших і найпротивнійших природі гріхів, розумієть ся, по відбутю відповідної покути. В польським варіанті кажеть ся:

Tak się długo spowiadała,
że jaż się w proch oсыpała.
Same zwoony zazwończyły
i świce się zaświciły,
obrazy się ukloniły,
radość wielka sie zrobiła,
do nieba dusza ji poszła. (ст. 305)

Гродненський варіант оповідає дещо детальнійше:

Як только дзєука сповець мєла,
на сем сажон земля устала;
усє свєчки загоралі ся,
усє святиє звєселілі ся,
чистим серцам Богу помолілі ся.

І один і другий варіант подають первісний образ у досить невиразній, затертій формі; білоруський навіть заховав старший деталь, що дівка, очевидно за покуту, вистояла на сім сяженях землі, себто стояла на однім місці так довго, аж витоптала під собою таку глибоку яму.

Що про те білоруський текст не первіснійший від польського, се доказує його попсована віршова форма. Та тут важне те, що сим фіналом наша вірша приторочуєть ся до великого циклю християнських легенд про великих грішників (Лота, Григорія і ин.) помилуваних Богом за надлюдську силу їх покути. А в таким разі нам не лишаєть ся ніякий сумнів, що прототипу нашої вірші треба шукати не в Білорусії, а в Польщі або в Чехії, не в устах якогось каліки перехожого, а в якімось старім канціоналі призначенім для церковного вжитку, і що відти пішли лірницькі перерібки до Білорусії та на Україну, кожний підхапуючи та по свому розвиваючи инші деталі. Що д. Яворський тут, як і в инших своїх, зрештою цінних і з значним накладом праці зроблених розвідках, прошигнув побіля правди, се, як сказано, походить від його замилюваня до апріорних концепцій, яке відбирає йому в часі досліду потрібну об'єктивність та свободу зору.

Розваживши все отсе кожний легко зрозуміє, яке зайве і до даного випадку не пристібне все те, що говорить д. Яворський у вступнім розділі своєї статі про „двоєвірний“, дуалістичний характер руських духовних віршів. З тим народнім чи сектантсько-богомильським дуалізмом, яким будім то пронятї мало не всі перекази та вірші руські на релігійні теми, треба б бути загалом обережнійшим. Аджеж відомо прим., що навіть ті апокріфічні твори, які болгарославянські індекси ложних книг приписують болгарському попови Єремії, при близшім розсліді показали ся перекладами з грецького і при тім творами, в яких нема майже нічого істинько сектантського, богомильського. Може менше відоме те, що грецькі оригінали многих апокріфів, які до недавна вважали ся творами сектантськими, іностичними, маніхейськими, при близшім розсліді показали ся майже зовсім позбавленими сліду спеціальних єретичних доктрин. А з другого боку не забуваймо, що навіть найортодоксальніше християнство все було і доси не перестало бути в сильній мірі дуалістичним, бож воно всю історію людського роду представляє як ненастанну боротьбу доброго, божеського прінципа зі злим, демонським. І не забуваймо, що власне сей моральний дуалізм (добре — зло) відріжняє християнство (по часті й пізний маздеїзм) від инших релігій опертих на культї природи, які знали боротьбу світла з тьмою, але зовсім не знали боротьби добра зі злом, то значить, не давали контрастам природних явищ етичної, людської марки. Такий без сумніву природний, не етичний був погляд і в тій релігії, якої держали ся дохристиянські Русини та инші Славяни; введенє етичного контрасту в їх віруваня треба вповні вважати заслугою християнства; значить, і всякі традиції, де малюєть ся боротьба темних сил зі світлими, Сатаїаїла з Богом, в загалі весь дуалістичний світогляд треба вважати витвором християнства; природні

релігії не знають властивого принципіального дуалізму, а тільки символізують ненастанне чергування явищ природи. Се по мойому пункт, у якому потребують значних поправок майстерні та глибоко вчені, але власне в таких основних питаннях не все глибоко продумані праці акад. Веселовского, нашого спільного вчителя та путеводника на тім інтереснім, але труднім полі дослідів. А помилки наших учителів не на те, щоб ми повторяли їх безтямно, але на те, щоб ми зрозумівши та віднайшовши їх вистерігали ся йти тими самими слідами, а шукали інших стежок.

Ще менше до річи було у вступі до досліду над походженем і розповсюдженем отсеї вірші приплутувати староруське двоєвіре, себ то механічну і у новонавернених варварів натуральну мішанину не поглядів, але головно культів поганського та християнського. Наша вірша, о скільки вона ширила ся на території давної польсько-литовської держави, сягає часу ніяк не старшого XV в., а що до складових своїх елементів уся, майже без винятка, походить із жерел книжних, церковних; адже сам д. Яворський цитує із популярної в середніх віках апокріфічної *Visio Pauli* вичислені всі роди дітовбийства, що являють ся в чеських варіантах вірші і які можна б було вважати чисто народньою вставкою, взятою з живої обсервації! Число таких цитатів можна би без сумніву збільшити, і балакає про народне двоєвіре, що ніби то надало кольорит вірші, тут зовсім ні при чім. Навіть чисто поетичних, язикових та стилістичних прикрас вірша у всіх своїх варіантах має дуже мало (пор. „смажні уста“ в нагуївськїм варіанті або символічні цифри сім, девять, сімдесять, належні зрештою до міжнародної символіки, а не до нашої народної традиції).

Не можна назвати вірним і науково оправданим також того контрасту між народною творчістю і її церковними жерелами, який виставляє д. Яворський у вступі до своєї статі. На його думку ті церковні взірці, якими користувала ся народня творчість при твореню духовних віршів, були „назидательныя, но отвлеченныя и скучныя темы“, „болѣ или менѣ отвлеченныя и безкровныя притчи и гимны христіанской письменности“, одним словом, „однообразно-сѣрая канва“, на яку тільки народня фантазія кидала живі коліри, якій надавала тіло і кров. На провірку показуєть ся звичайно щось зовсім противне: на пів варварські народи в середніх віках звичайно не здібні були зрозуміти всеї глибини, рафінованого майстерства вислову, тонкої психологічної обсервації та величної символіки, що крила ся в канонічних та апокріфічних писанях старої церкви; їх перерібки були не оживленем, а сплощенем, сплитченем, розжованем, а часто зовсім безтямним псованем старих взірців, перевертанем їх на новий, для них зовсім не підхожий лад, грубим мате-

ріалізованем їх високого змісту. Між тими ніби то безбарвними та нудними продуктами церковного письменства стоять такі незрівнані взірці стилю, як євангелія, такі архітвори епіки, як деякі апокріфи (Первоєвангеліє Якова, Діяня ап. Томи), такі віковічні взірці новелістики та психологічного майстерства, як многі легенди (про Марію Єгипетську, Олексія чоловіка Божого, Евстахія Плакиду, Маріна, Віталія і т. п.), такі безсмертні взірці духовної лірики, як гимни та кондаки Романа Константинопольського та Андрія Критського! Хоч і як нам можуть бути дорогі та інтересні та парістки, що перещеплені з тих високих взірців вегетували або й доси вегетують на нашім ґрунті та в більшій або меншій мірі акліматизувалися до нього, всеж таки не забуваймо, що се лише дрібні крупинки з того великого скарбу літературних тем і форм, які принесло до нас християнство і яких ми й доси ще далеко-далеко не використали вповні.

Хоча у всіх варіантах вірші, коли говориться про докопані дівкою дітовбийства, йде мова про вроджених і потім злочинно страчених дітей, то д. Яворський при кінці своєї розвідки не завагався ідентифікувати їх із згаданими в однім цитаті ненародженими дітьми і закінчити свою розвідку розділом, цікавим сам по собі, але до сеї теми зовсім неналежним, про ненароджених, потеряних, зачнених або мертвовроджених дітей. Повторяю, з нашою темою ся парість оповідань (широко звісна в літературі „шведська“ балада „Анна“, майстерно перероблена по німецьки Ленау'ом), вірувань та ворожень не має нічого спільного. Раз попавши на неї д. Яворський, що доси хоч саяк так стояв на твердїм культурно-історичнім ґрунті, зараз же і поховзнув ся на безплідне поле загально-людської етнології, де всі контури розпливають ся і всі культурні рівні та течії щезають у однім загальнолюдськїм тумані. А розвідка могла дуже легко обійти ся без того козячого скоку. *Ів. Франко.*

Г. Павлуцкій — О деревянныхъ рѣзныхъ изображеніяхъ „путтовъ“ въ южнорусскихъ церквахъ XVII—XVIII в. (Изборникъ кievскій, 1904, ст. 231—240).

В статі говорить автор взагалі про різьбу в руських церквах — українських і великоруських, про її давність, походжене і уживане. Одні думають, каже він, що різьба взагалі прийшла на Русь разом з иньшими дарами штуки — з Візантії, иньші знов уважають торговельні зносини Русн з Ганзою в XVI в. тою дорогою, якою йшла різьба, особливо різьба на дереві з Заходу на Русь. Підставою сеї гадки служить переказ літописи, з якого видно, що до 1540 р. навіть таке чільне місто, як Псков, не знало ще деревляних статуї. Се одначе не виключає, що де-неде різьба була знана; аджеж різьблене представленє св. Ми-

коля в Можайську, або кам'яні різьби Володимирських церков. В кождім разі в XVII в. різьба на дереві досягає великого розповсюднення і високого розвою, який сприяє указ Петра I 1722 р., що забороняє різьбити статуї святих і наказує усунути всі різьблені фігури з церков. На Україні („въ юго-западноѣ краѣ“) деревляна різьба була дуже розповсюднена, а в Києві ще до недавна були останки цеху „хресторізів“, різьбарів, що виробляли хрести, ікони і т. п.

В отсій статі д. Павлуцький займаєть ся спеціально одною формою деревляної різьби, себто фігурками дітей-ангелат (путів)¹⁾, і ставить собі ціллю вказати їх походжене і призначене в церквах. Що до останнього, то без сумніву їх призначене декоративне. Їх належить відрізнити від ангелів, які звичайно бувають представлені дорослими, одягненими, як н. пр. найдавніше представлене ангела на образі Благовіщення в катакомбі Присцилли, або на римських, равенських та византійських мозаїках. „Путі“ все маленькі діти, нагі, перепоясані тільки невеличкою драперією. Початок їх сягає античної штуки; клясичний окар — звістна група хлопчика з гускою, а дальше ціла громада маленьких еротів, що персоналікують різні божества; їх характеристична прикмета — се жвавість, веселість. Але доперва в XV в. представляє дітей в штуці входить рішучо в моду, а се під впливом студій античної штуки, і давні ероти починають появляти ся, як „putti“ в різних творах італіянської штуки того часу, головно як мотив декоративний, так в різьбі, як і в малярстві. З Заходу через Польщу прийшли „путі“ і на Україну, де являють ся одначе творами місцевої штуки. Різьба на дереві була в українських церквах в дуже широкім застосованю і досягла високого розвитку вже в XVII в. Не всі одначе фігурки путів в українських церквах однакової артистичної міри, трафлялись і чисто ремісничі вироби, все-ж таки, які б вони не були, кінчить автор, вони дуже інтересні для нас, як пам'ятки народньої штуки, рідної старовини і культурних інтересів наших предків.

Долучені до статі рисунки, се „путі“ з Преображенської церкви в м. Полоннім, Волинської губ. М. Грушевська.

Д. И. Эварницкій — Источники для истории Запорожскихъ козаковъ, т. I і II, Володимиръ (на Клязмі), 1903 ст. II+2107+122.

Автор Історії запорожських козаків²⁾ виступив нарешті з оголоше-

1) „Putto“ по італіянськи дитина, хлопчик.

2) Д. И. Эварницкій, История запорожскихъ козаковъ т. I. Спб. 1892, т. II. 1895, т. III 1897 тамже; історія доведена лишень до р. 1734

нем документального матеріяла, на яким опирав ся при писаню своєї згаданої історії запорожської Січи. Два солідні томи містять в собі під 300 позиціями звиш 900 документів добутих в московських архівах: архива министерства ин. дѣлъ, архива министерства юстиціи, архива отдѣлення главного штаба. Крім сього стрічають ся іще тут документи власної колекції видавця. Що правда, то львина часть документів взята з двох перших архівів, а лишень незначна частина припадає на Отд. гл. шт. (с. 1126, 1146, 1926, 2070, 2090—9) і чотири чи пять документів (до річи кажучи — без особливого значіння) з власної колекції видавця (с. 1846, 1980, 1994, 2095 і 2105—7); з рештою під деякими документами зовсім таки не зазначено, з відки вони ввійшли в отсе виданє (прим. с. 2071—6, 2099—2103 і 2104). Поданий тут матеріял обнимає спорий протяг часу, бо звиш 100 літ (1681—1788)¹⁾. В першім томі містять ся головно кореспонденція між Запорожцями, українськими гетьманами і російським правительством. Перевагу мають листи Мазепи до Запорожців і до правительства про Запорожців. Другий том (від 1715 р.) обіймає документи, що переважно належать до пограничних процесів Запорожської Січи з сусідами (Донськими козаками, Татарами, катеринославським пікінерським полком і т. д.). Все те, що тут подано, з дуже малими виїмками²⁾ не було доси нігде оголошене. Матеріял безперечно цінний, коли взяти під увагу той час і ту інституцію, про котру він говорить, тим більше, що прим. згадана переписка Мазепи майже уся дійшла до нас в оригіналах. Та коли нарешті отсей матеріял діждавсь публікації — нам приходить ся тільки пожалкувати, що видавець так безцеремонно з ним обійшов ся.

Постараємось сей закид ближше пояснити. Перед усім поланий тут матеріял далеко неповний. Як вже сказано, видавець в збираню мате-

---

себто до прийнятя Запорожців в російське підданство Анною Іванівною.

¹⁾ Видавець вправді говорить в передмові (с. I), що документи тут подані обнимають далеко більший протяг часу, бо 1651—1788. Однак тут очевидно маленьке непорозумінє, бо з року 1651 подано лишень один документ (випись з книг житомирського Гроду) і то лишень, як доповненє (в дійсности матеріял зачинаєть з р. 1681 грамотою правительства до Запорожців.

²⁾ Так прим. інтересна реляція про вибір старшини на Запорожі 1 січня 1749 р. була уміщена в Зап. Одес. общ. истор. и древн. т. XIV. Опись Січи її устрою і зап. „вольностей“ зладжена в 1766 р. теж в части уміщена у Мишецкого Ист. зап. коз. Одесса 1852 с. 79—92 (се зазначено теж у видавця). Вкінці маніфест Петра I з 26. V. 1709 до українського народа про зруйнованє Січи поданий в Балтиша-Каменьского: Источники до малоросс. ист., Москва 1858 с. 221—7.

риялу до історії Запорозької Січи ogranicивсь виключно до архівів російських, а головню до двох з них. В самих же тих архівах вдовольнив ся відділом „Малоросійскія дѣла“ і подекуди відділом „Кримскія дѣла“. Тимчасом, як підносять знавці тих архівів¹⁾, українські справи порозкидані по різних иньших відділах. Годї теж припустити, щоби в иньших державних архівах не було нічого, щоб могло належати до історії Січи. Я вже нічого не говорю про те, що видавець з'ігнорував усі архіви на самій Україні. Про те не диво, що дуже важні факти з історії Запорожа, або зовсім поминені, або лише дуже слабо в видавництві заступлені ріжними документами, підчас коли до них налевно дотичний матеріял є. Ось візьмім на приклад таку подію з історії Запорожа, як злука Запорожців з Мазепою і зруйноване запорожського коша в 1709 році. На все те маємо в „Источникахъ“ тільки два листи Гордієнка: до Мазеди (з 24. XI. 1708) у відповідь на зазив гетьмана до Запорожців і до короля Лещиньского (15. II. 1709) з просьбою військової підмоги (с. 1019—1022). Крім сього хіба іще можна згадати про кілька донесень каменно-затонського воеводи Чірікова про події в Січи з початком 1709 р., по більшій часті опертих на самих здогадах (с. 1032—7). Документів якими вже користувався Костомаров²⁾ і сам видавець про діяльність Запорожців проти московських військ в тім році, ані реляції полковника Яковлева про зруйноване Січи зовсім тут не уміщено. Так само стоїть справа з прутською кампанією Петра В. і впливом Запорожців на переговори в справі російсько-турецького мира в 1712 році. Такий самий брак відомостей мусимо ствердити що до участі козаків в російсько-турецькій війні (1735—9), хоч дотичний матеріял є в архівах, бо згадує про нього Соловйов в своїй „Исторії Россіи“. А вже хіба найтрудніше можна припустити, щоби про такі факти як Гайдамачина в 1768 р. (то значить участь Запорожської Січи в Коліївщині), а дальше зруйноване ген. Текелім Запорожської Січи в 1775

¹⁾ Г. Карповъ: Критическій обзоръ разработкн главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся. Москва 1870 с. 6—8. Н. Н. Оглоблинъ. Обзорніе столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа. Москва 1895 с. 273—6.

²⁾ Костомаровъ: Мазепа и Мазепинцы. Спб. 1885. с. 510, 518, 511, 532 і др. При нагоді мушу додати, що Костомаров не знав мабуть про істнованє згаданого листа Запор. до Мазепи 24. XI. 1708, бо з його оповіданя про стрічу Гордієнка з мазепинськими післанцями 12. III. 1709 в Переволочній виходить, ніби се був початок тих зносин (с. 508). Тимчасом як довідуємось з згаданого листа Гордієнка Мазепа зараз десь по злуці з Карлом XII прислав на Запороже якусь „особу“ з „обширне вписаннымъ універсальомъ рейментарскимъ“, котрого на жаль не маємо.

не дішли до нас жадні документи. Тимчасом в „Исгочникахъ до ист. зап. коз.“ про се ані звісточки!

Коли вже зняли ми мову про неповність того матеріялу, то не від річи буде завважати ось що. Як сказано, в видавництві допущено до голосу лишень три чинники: саме Запороже, московське правительство і українських гетьманів — бракує однак четвертого — оцінки про Запороже української людности Гетьманщини. На жаль я не міг дошукатись ані одного документа, котрий би в якій небудь формі і з сього боку кинув яке світло на історію. Як би в нагороду за повисші браки, щоб видане не стратило принаймній на великості, умістив видавець цілу масу документів, які або зовсім не в'яжуться з Запорожською Січню, або подають звістки без найменшого значіння. Як на те власне отсі непотрібні документи по більшій часті досить великі, через що зовсім непотрібно забирають багато місця. Ось візьмим прим. таку річ: почта з Москви на полудне була установлена тільки до Сівска. Звідти всякі посольства з Москви, царські курери і т. д. йшли через українські міста, а українська людність було з'обовязане давати їм підводи. Від часу заложення на Самарі Новобогородицька всякі посылки збільшились — через те положені при головнім тракці місцевости, як Полтава, Опшня, Нові Санжари, Китайгород і т. д. терпіли через підводи великі шкоди, тим більше, що московські післанці позволяли собі нечувані надужитя супроти місцевої людности. Отже Мазепа в 1691 р. подав чолобитню правительству, щоби запобігти тому лихови через установлене регулярної почти в сих сторонах (с. 333—61). Справа, як бачимо, досить інтересна, тільки ж не має найменшої звязи з запорожською Січню. Не має теж нічого спільного з Запорожем подяка Мазепи царям за прислане йому архітекта до Батурина (с. 506—8), ані „попойка“, яку Петро Вел. на radoшах по здобутю Азова казав справити батуринському полкови стрільців (с. 613—4). Так само зовсім непотрібно подано цілу купу указів, якими обсипались взаємно бюрократичні московські дяки з нагоди заслання „въ дальніе сибирскіе города на вѣчное житье на нашу“ трех спільників Петрика пійманних підчас невдалого нападу на Новобогородицьк. Квінт-есенція тієї кореспонденції така, що пристав Білика Новіков, який засланців провадив, не мав вже що в них взяти, хіба лишень ті кайдани, якими були заковані в'язні. За се Українцев (думний дяк) рішив коротко: Новікова „бить батоги“ (с. 370—9). Того рода документів, як кажу, дуже багато в збірці матеріялів д. Еварницького (сс. 285, 394, 806—9, 811—16, 831, 857, 901, 902, 905—6, 916, 1018, 1065—6, 1293 і др.), та я очевидно не стану їх тут перечислювати.

Видавець при порядкованю документів задумав було придержуватись

найлекшого метода: містити акти один по другім в хронологічнім порядку. Я годжусь на се, що той спосіб при документах з таким різнородним змістом, як ось тут, був одиноко можливий. Тільки ж треба було той уклад консеквентно перевести. Тимчасом поки видавець мав до діла з „Арх. министр. ин. дѣлъ“, де б документи по більшій часті були в оригіналах і до того уложені хронологічно, поти і в виданю д. Еварницького (головно се належить до першого тома) задержані в тім порядку. Та иньша справа з „Арх. мин. юстиціи“. Тут знова по кілька а нераз по кільканадцять документів (звичайно копії) зведено до купи, без найменшого ладу, а чого доброго, то без всякої звязи тих документів між собою, хоч що правда, то і в попереднім архіві стрічають ся такі „дѣла“. В таких разях видавець не надумуючись містив їх так в своїм виданню, як вони знайшлись в архіві. З відси то походить той страшний хаос, особливо при кінци першого і в цілім другім томі. Хто звіривсь на се, що має перед собою хронологічний уклад документів, буде дуже непричинно здивований, коли не сподіючись, знайде під 1694 року документ з 1693 (с. 563—8) попереджений кількома сторонами документом з 1695 (с. 558), під датою 1697 документи з 1693 (с. 657—70), під 1703 р. документи з 1696 і 1702 р. Все те, розумієсь, поміщено під одною позицією і під одним наголовком, при чім треба додати, що ті разом подані документи звичайно нічого не мають спільного (прим. с. 931—47). Найбільш безглузде зліплене ріжних архівальних виписок владжене в 1737 р. для „Кол. ст. дѣлъ“, де подано в суміш і висоту платіні запорожцям з царської каси в ріжних роках, ідентичні „справки“ між ріжними „приказами“, послованє Щоголева на Січ в 1672 р., листи запор. з 1696, а також ріжні „статейні виписки“ — все те подано також д. Еварницьким без найменшого порядку під 1737 р (с. 1224—91). Те саме треба сказати, про величезне „дѣло“ поміщене під роком 1742, в котрім зведено разом документи з ріжних років (1742, 1743, 1744—52) ріжного змісту. Говорить ся тут і про „жалованє“ запорожцям і про просьбу о присланє материялу на будову церкви, пограничні спори з Донськими козаками, процеси з ріжними кольонізаторами запорожських „вольностей“ і т. д. Все те подано тут, в найбільшій неладі — одним словом, в такім виді, як його видавець знайшов в архіві. А треба знати що конволют сей займає звиш 400 сторін друку! (с. 1293—1701). Легко можна собі уявити, як трудно приходить ся тут як пубудь з’орієнтувати і само собою насуває ся питанє, що розуміє видавець під редактованєм? Треба одначе віддати справедливість видавцеві, що він не тільки так поступив з документами, які були зведені в одно вже в архіві — те саме зробив він і з особними документами, містячи їх з нарушенєм хронологічного порядку (прим. с. 1023—32, 1872—1981, 1293 й ин.).

Як з одного боку міщено разом річи, які зовсім до себе не належать, так знова розривано документи, які належать до одної і тої самої справи розділивши їх сотками сторін від себе (прим. с. 931—50 і 1276—88 — дві реляції в послованя на Січ Протасева в 1703 р.)

Таке несерйозне трактоване укладу документів відбилось дуже шкідливо на науковій вартости виданя. Видавець очевидно сам перестав в матеріалі орієнтувати ся.

Першим наслідком сього було, про що я вже говорив, уміщене цілого гурту річий зовсім тут непотрібних. Та на тім не кінець, бо дальшим наслідком такого хаосу було те, що видавець без якоїсь розумної причини містив-по два рази багато одних і тих самих документів, а зглядо умістив копії тих актів, які перед тим були подані в оригіналі. Тут мушу виразно зазначити, що се не сталось для якоїсь наукової цілі, прим. порівняня чи сконтрольованя, бо в таких разі видавець був би оригінал і копію помістив побіч себе. Се сталось просто тому, що видавець придибавши в „Арх. мин. юстіції“ цілий звиток рукописий, дав його до книжки, не хотячи чи не можучи доглянути, що се ж прецінь відписи (а часом навіть простий переказ змісту) тих документів, які тут же в книжці видруковані з оригіналів.

Коли вже йде мова про копії з козацьких листів, то треба сказати, що ті „списки съ бѣлорусскаго письма“, звичайно дуже лихо відписані, були разом з тим перекладені московськими писарями на тодішню московську канцелярйську мову. Супроти сього, в копіях не тільки не віддано вірно тексту оригіналу, але нераз затемнено його зміст. На се примір перший з краю: Мазепа в листі до правительства в 2/VII 1693 пише, що прочитавши царський указ „О посылцѣ въ Крымъ... своего человѣка“ має „доброе тщаніе.. чымъ найскорѣй въ тую крымскую дорогу выправити посылщика, а иного приличнѣйшого къ той посылцѣ не вынайдую надъ одного толмача...“ (с. 511) в копії з сього листа говорить, що Мазепа „имѣю бодрое тщаніе, чтобъ мнѣ... о чемъ (?) найскорше въ ту крымскую дорогу послать посылщика, а иного искуснѣйшого къ той посылкѣ не обрѣтаю па (кромѣ)?¹⁾ одного толмача...“ і т. д. (с. 657). Крім ріжниці між копією і оригіналом бачимо ще і те, що невірне переписане оригіналу поставило „въ тупикъ“ видавця, котрий забувши, що перед тим вже подав оригінал з ясною стилізацією, силкує ся на інтерпретацію. Я на разі не стану робити дальших порівнянь ані вказувати спеціально тих повторювань — їх так много, а при тім таких же, як те, що я ось що йно навів. Я обмежусь лишень на вказане дотичних сторін в книжці, де вони містять ся (сс.

¹⁾ Дописка видавця.

501—2 і 660—1, 516—17 і 661—2, 508—9 і 662—4, 509—10 і 664—5, 517—20 і 665—7, 503—5 і 667—9, 506 і 670, 502—3 і 670—1, 514—15 і 671—2, 506—7 і 672—3, 717—19 і 765—7 одна і та сама копія два рази, 719—20 і 767—8 так само, 721—2 і 768—9 так само, тільки не копії, а переказ змісту в обох місцях однаковий, 1441 і 1443, 1430—3 і 1443—7, 1436—7 і 1447—8, 1433—6 і 1448—51). Лучають ся і такі випадки, що зайва копія має ще й хибну дату (с. 671—2).

Брак всякої критики в відносинах до історичного матеріалу був причиною, що видавець поставив на рівні оригінальні документи з копіями чи радше з перерібками. Я вже попередно згадував, як в Москві роблено відписи з козацьких листів. Для ілюстрації сказаного я ще наведу тут приклад. В листі з 27/VI 1693 р. Палій доносив Мазепі про свої подвиги над Татарами. Лист починає ся так: „Ясневельможный милостивый пане гетмане... Повинность моя служебличая во всёх моихъ справахъ и поступкахъ доносити покорне. Теды теперь и слуга велможности вашей пана и добродѣя моего въ сей моей служебничей повинности, якомя знайшовантъ, гдѣ яковый процедуръ мѣлемъ оразъ за поворотомъ монимъ, смѣю у ногъ панскихъ упавши покорне доносити... Не хотячи в прожности zostавати, лечь знаючи мою слугамъ принадлежащую повинность ку прислузѣ моей збѣдованемъ и вынаходилемъ вшеякихъ способовъ, гдѣ бымъ могли завзяти дорогу полевою, о чомъ и посылаемъ подѣздомъ ку Каменцу своихъ...“ (с. 503). Тимчасом в „списку“ з того листа наведений тут уступ зовсім пропущено і лист зачинає ся так: „Отъ посланныхъ моихъ подѣздовъ къ Каменцу Подольскому“ (с. 667). Переписувачеви очевидно потрібна була лишень сама річ себто відомости, які подавав Палій, підчас коли для нас такий вступ має велике значіне, бо вказує в яких відносинах стояв Палій в данім часі до Мазепи. В сім випадку, як бачимо, уважав він себе за підвласного українського гетьмана. Видавець що до такої ріжниць між обома родами документів не робив собі ніяких скрупулів. Допавшись до якого небудь „списка“ зладженого наборві в державних архівах звичайно на жадане котрої з колегій, містив такий „список“ в своїм виданю, як жерело, не задаючи собі праці пошукати за дотичним оригінальним документом. А прецінь такі документи можуть десь існувати, коли з них пороблено відписи.

Приходимо тепер до одної з найважнійших річий при виданю всяких історичних жерел — до дат. Кождий видавець історичних жерел, котрий здає собі докладно справу, що має до діла з науковим виданем документів, а не зі збіркою меньш або більш інтересних анекдот, прикладає як найбільшу вагу до того, щоби дати на документах були певні. Коли ж заходять в тім згляді які сумнівні або

суперечности, то він певно зробить усе, що в його силі, щоб ті сумнівні усунути, а суперечности вяснити. Д. Еварницький і в тій справі позістав собі вірний, трактуючи річ з безпримірною легкодушністю. В нього до кожного документа (розуміє ся, який поміщений осібно і становить осібну позицію) подано дату три рази: в наголовку, що до річи кажучи не завсіди відповідає змістови, в самім документі і в нотці, де зазначено, звідки документ взятий. Всі три дати повинні годитись, бо ж се в основі річи прецінь одна і та сама дата. Тимчасом воно не так. Видавець, подаючи від себе дату в наголовку, опираєсь на даті архівальній себто на тій, яку подав на документі впорядчик архіва, а дату подану в самім документі чомусь з засади ігнорував. Те видимо прим. в тих випадках, коли дата архівальна не сходилась з датою документа (прим. с. 511—13 лист Мазепи в 2/VII 1693, а в наголовку і в Архіві подано 11/VII т. є. день коли лист принесено. Лист Мазепи з д. 10/IX 1693, а в наголовку і в нотці подано чомусь 27/IX, с. 529—31). Кождий згодить ся, що дата в документі важнійша ніж всяка иньша. Проте і слід би головню її держатись. З другої знова сторони можна припустити, що через помилку і в оригінальнім документі може бути часом дата хибна, а дата архіва може мати своє значіне. Беручи отже се на увагу ми супроти такої солідарности дати видавця з датою архіва проти дати документа не знаємо кому вірити і ставимо що до певности такого документа знак питання. Остаточно коли б видавець завсіди держав ся дати архіва, то се можна б собі вяснити так, що дата архіва (а також і в наголовку документа) належить до часу, коли дане письмо впилинуло, отже що до такої ріжницї між датами не було б жадних сумнівів. Як же в такім разі погодити те, що в иньших документах всі три дати годять ся, а що важнійше — в иньших знова дата архіва і дата в документі самім однакова, а видавець від себе в наголовку не знати на якій підставі подає зовсім иньшу (с. 243—6, 508, 898—900, 1013—16). А вже просто годї собі як небудь вяснити, яким способом в однім і тім самім документі всі три дати ріжнять ся між собою: прим. лист переволочанського „дозорця“ Селезневича до Мазепи датований 25/? 1705, дата архівальна 27/IX 1705, а ш. видавець значить той лист д. 29 1705, с. 474—6). Ш. видавець очевидно не звернув на такі ріжницї в датованю найменьшої уваги, бо ані одним слівцем не старав ся пояснити: звідки ж се?

Знаючи таке некритичне поступоване видавця очевидно ніхто не може покладатись на документи, котрі самі не мають дати, а податовані самим видавцем або на підставі дати архівальної (с. 600—2) або зовсім так собі. Що така непевність буде зовсім оправдана, наведу тут хоч би ось які докази: в 1703 стольник Протасєв

з піддячим Павломом і з Скоропадським поїхали на Січ з царським „жалованем“ для Запорожців. Отже справоздане з тієї поїздки і побут на Запорожжю з початком мая уміщене видавцем під 21/ІІІ 1703! (с. 948—9, те саме с. 931—40). Між документами з 1740 і 1742 р. уміщено (як особний документ під особним числом) надане ген. Вайсбаху цілого ряду маєтностей по „измѣнникахъ“ Орлику, Горленку і т. д. з датою 16/IV 1722. В тім документі написано: „По имяному блаженныя и вѣчнодостойныя памяти его величества Петра Первого... указу велено генералу Вейсбаху за ево службы дать на Украинѣ изъ измѣнничьихъ отписныхъ деревень Орлика, Горленка и прочихъ до 500 дворовъ крестьянскихъ...“ (с. 1293). З того, що тут про Петра I говорить ся, як про помершого, се надане ніяк не могло бути виставлене в 1722 р., хоч його видавець так задатував, бо прецінь Петро помер три роки пізнійше (1725). Судячи з сього, що документ уміщений між 1740 а 1742 роком, можна б догадуватись, що се чиста помилка в даті і замість 1722 повинно б бути 1742 р. Така догадка була б дуже правдоподібна, коли б не се, що ген. Вайсбах в 1742 р. теж зачислив ся вже до категорії „блаженныя памяти“ (помер в 1735 р.), проте не потребував жадних надань. Супроти сього до котрого року зачислити сей документ?

Я вже тут помінаю багато вьших похибок в датованю, як подане року 1665 місто 1695 (с. 592), 7158 (1650) замість 7185 (1677 с. 1219), бо се можна зложити на друкарську помилку, хоч знова істнує від чогось коректа, яка особливо при історичних жерелах повинна б бути дуже совісна. Остаточо повинно б на кінці подати вказ друкарських помилок, а сього тут не зроблено.

Окрім таких маніпуляцій з датами документів у видавця, а за разом автора Історії Запорожа, видно цілковитий брак всякої критичної аналізи змісту документів. На се доказ. Від коли Гордїєнко вістав кошовим (1701 р.) на Запорожжю, яке взагалі мало різні причини до невдоволення, запанував дуже ворожий настрій проти Москви, котрий прибирав аж надто конкретні форми. Москва, зайнята війною зі Шведами, хотіла о скілько мога забезпечитись на полудні, тим більше, що запорожці почали зноситись з Татарами в ворожих замірах проти Москви. Правительство, щоб приєднати запорожців, вислало в 1703 р. на Січ поважне посольство з стольником Протасевим на чолі, котрому придав гетьман від себе ген. осаула Скоропадського. Посли везли з собою „жаловане“ і мали прихилити Запороже до присяги на вірність царю. Посольство пробуло в Січі від 4 до 8 мая не приєднавши запорожців, котрі заявили, що присяги не зложать, поки цар не прикаже зруйнувати кріпость Каменний затон, збудовану в сусідстві Січі.

Посли отже вернули з нічим 19 мая до Батурина (с. 931—40). Під датою 14 мая 1706 р. подано лист Мазени до Головіна, де він говорить про неудачу Протасева на Запорожжю. „Якъ бымъ пророческимъ духомъ вѣдаль о скаженныхъ псовъ запорожцовъ врожоной и обиклой ихъ нестатечности; понеже имѣю теперь отъ повернувшего ся з Сѣчи асаула моего енералного зъ помененимъ столникомъ (Протасевим) посланого з такую вѣдомостью, ижъ... оны запорожцы... тилко на голихъ словахъ на вѣрность великому государю нашему его ц. пр. в-ву декларовали ся, а самою рѣчею, то-есть присягою, того не хотѣли потвердити...“, а дальше сказано: „а когда дастъ Богъ, и они сами столникъ и асаулъ мой придутъ, тогда выразитѣй о всемъ ихъ поведеніи и причинахъ, для какой не похотѣли запорожцы присяги виконивати, будетъ великому государю нашему его ц. пр. в-ву извѣстно“. Потім просить гетьман вказівки, як йому поступити з посланцем силістрійського паші Юсипа, котрий прийшов упоминатись пограблених запорожцями у грецьких купців товарів. А дальше в тім листі гетьман пише: „О Палѣю, Самусю и Искри ознаймую вашей велможности, ижъ сидятъ смрпно и жадныхъ з ляхами не чинятъ заченокъ, и проѣздъ всякимъ купецкимъ и инымъ людямъ, такъ въ Польшу, якъ и до Ясъ волній есть, тилко що разъ примножается къ нимъ гультайства, особливе з Запорожья. Да и о семъ вашей велможности извѣствую, ижъ сотникъ Палѣевъ секретарь С... будучи теперь свѣжо, з нимъ Палѣемъ в Кіевѣ вимовится (sic!) перед духовними особами, же нашъ, мовить Палѣй, одно з атаманомъ кошовымъ розумѣть и во всемъ его... слухаетъ и во всемъ з собою тайно зносятся“ (стр. 977—8). Хоч в листі самім і в нотці архівальній подана дата 14 мая 1706 (так принаймні надруковано), то не можна його жадним способом покласти на 1706 р. тільки на 1703: факт, що послы приїхали з Січи до Батурина 19, а лист про події на Січи писаний 14 мая, прецінь вияснений в самім листі, де говорить ся, що гетьмана про відновлене запорожцями присяги повідомлено листом, а ширше про те мали оповісти послы по своїм повороті. Присяги відмовлено ще 7 мая, проте посланець з листом того ж дня міг з всякою певністю бути перед 14 мая. Поспих послів в повідомленю гетьмана, а поспих гетьмана в поданю звістки Головіну толкує ся великою вагою факту. Що лист не міг бути писаний в 1706 році свідчить про се звістка про посланця паші, котрий прибувши до Батурина іще з кінцем 1701 р. (с. 906, 930) не міг сидіти тут до 1706 р. Все те одначе, так сказати „дрібнійші“ річи, котрих ш. видавець міг не завважати і брати дату 1706 р. (коли вона дійсно череа помилку подана в листі) серйозно. Але як міг автор „Історії зап. козаків“ не добачити сього, що Палій іще в 1704 р. 1 серпня був схоп-

лений Мазепою¹⁾, а в 1706 р. сидів в Томску за „крѣвикимъ карауломъ“, проте жадним способом не міг „з ляхами чинити зачепокъ“ ані „слухати и тайно зносить ся в кошовымъ“, як се сказано в листі будім то з 1706 року. Все те одначе не перешкодило д. Еварницькому помістити сього листа під 1706 роком, а що більше — покористуватись ним в своїй „Історії з. коз.“ під тим же роком. А що про таке друге посольство на Запороже Протасева і Скоропадського ніде нічого не звісно, бо його в дійсности не було, то автор для вясненя сього листа спренарував собі ад нос таке посольство. „Гетманъ Мазепа подозрѣвалъ, что такое задорное настроеніе въ войскѣ запорожскомъ поддерживаютъ Крымскіе татары, и потому изъ Москвы посланъ былъ для приведенія запорожцевъ на вѣрность государю стольникъ Ѳеодоръ Протасевъ, съ которымъ соединился генеральный асаулъ гетманскій. Но ни стольникъ, ни генеральный асаулъ не могли узнать о скрытыхъ замыслахъ кошевого Гордіенка; сами же запорожцы только „на голыхъ словахъ декларовались въ вѣрности великому государю“, а присягу обѣщали принести только тогда, когда къ нимъ прибудетъ отъ царскаго вел. „какая-нибудь знатная особа“ и посланный отъ гетмана съ „казенчиками“ и съ царскою казною. О такомъ поведеніи „скаженныхъ псовъ запорожцовъ... Мазепа донесъ, мая 14 дня, 1706 года, графу Ѳеодору Ал. Головину“²⁾. З таким легким сердцем казав д. Еварницькій послам з 1703 р. їхати на Січ іще в 1706 р. А прецінь се було посольство виїмково дуже поважне, так що того рода послів рідко виспалли. Сам гетьман писав в 1703 р. до Головіна, що лишень в особливого поважаня для Головіна придає його своякови за товарища в послованю аж самого генер. осаула! „Да певне ни с кимъ бы инымъ не посылалъ асаули моего енерального, если бы не для поваги презацного вашей велможности (Головіна) дому и позысканя неотмѣнное вашей велможности любви пріязни и ласки“ (с. 952). Притім автор подав невірнo зміст того листа, говорячи, ніби то запорожці для якоїсь наради, чи що, зажадали, щоб на Січ прибула від царя „какая-нибудь знатная особа“, підчас коли вони хотіли, щоб приїхав до них просто „якась особа“ з царським „жалованєм“ — нічого більше. Як бачимо, ш. автор, щоб вяснити собі згаданий лист, видумав якесь посольство, а щоб знова видумати таке посольство, опер ся на тім же листі.

Вкінці я подам тут іще один факт, який може виглядає як апек-

¹⁾ Костомаровъ: Мазепа и Мазепинцы, Спб., 1885, с. 255—7, 264—5, Соловьевъ: Ист. Росс. III, с. 1304. Автор подає хибно, мов би Палія заслано до Снісейска.

²⁾ Еварницькій, ор. cit. т. 3 с. 362.

дота, але за те ярко характеризує трактоване видавцем цього матеріялу, а також брак ночутя відвічальности за книжку видану під його фірмою. Ш. видавець в передмові похвалившись, що ся збірка матеріялів була плодом його двацятилітньої праці по різних архівах, вказує на значіне того матеріялу для змалюваня картини боротьби запорожців за свої „вольности“, означеня степеня культури і політичної сьвідомости у запорожців, як також для представлення подвигів „выдающихся полководцевъ, патріотовъ, колонизаторовъ края“. До тих то кількох визначних людей: як Гусак, Криса, Гордїєнко, Кальнишевський зачислив видавець також якогось Филипа Лантуха. Я підчас перегляданя того матеріялу очевидно звертав увагу на тих визначних мужів та між ними ніяк не міг надбати добродія Филипа Лантуха. Думаючи, що я його якимсь способом пересліпив (хоч при пильній увазі діяльности людини з товариства Гордїєнка не можливо не добачити) я заглянув до індексу. І тут нема. Є вправді Лантух але не Филип, а Григорій, і то не якийсь „полководець“, колонізатор і т. д. а звичайний собі запорожець, який тільки раз виступає 1746 р. 19 вересня як запорожський делегат при розграничуваню запорожських земель від донських (с. 1490—1, 1654—5, акт той самий повторено два рази).

І годило ж ся тут збирати материяли через цілих двацять літ, щоби їх потім так змарнувати через недбале виданє?

Ів. Джиджора.

В. Модзалевскій — Слухи о назначеніи Кантакузина гетманомъ Малороссіи (1718 г.) (Кіевская Старина 1904, VI ст. 451—464).

Статя невеличка — та проте зачіпає (хоч досить поверховно) таке важне питанє з історії боротьби за українську автономію, що вважаємо за потрібне сказати про неї пару слів. Статя ділить ся на дві частини: властива статя, яка служить вступом до другої частини — документа, котрого змістом служить візнанє осіб замішаних в справу розповсюднюваня поголосок про смерть Скоропадського й іменованє на його місце гетьманом волоського емігранта ген. Кантакузина.

Справа була така. В 1718 року вибравсь Скоропадський з деякими старшинами до Москви. Підчас побуту його там розпущено в Гадацькім полку (про пивші не знаємо) поголоску, що Скоропадському в Москві відрубано голову, а чернігівського полковника Полуботка бито батогом, а потім повішено на гаку, де він до трех днів помер (с. 460). Як бачимо Полуботок вже тоді мав славу, як неприднаний ворог Москви. Сю послідню вість подав Петро Корж, гадацький міщанин, який чув про се від московського комісаря полкового Астова.

З попередньою в тісній звязи стояла поговорка про іменоване на місце Скоропадського гетьманом Кантакузіна, а се знова кольпортували козацькі старшини з емігрантів, а головно Сербин Словуї Требинський ірклівський сотник і бувший ковалівецький сотник Волошин Афанас Кіцеш.

Як могла повстати поголоска про смерть гетьмана? Автор не старає ся сего пояснити. Почасти можна її пояснити загальною непевністю і заворушенем умів на Україні, які не встигли іще успокоїтись по страшній завірюсі викликаній мазепинським замислом. Остаточно від часів таки Богдана Хмельницького не бачила Україна гетьмана, котрий би щасливо скінчив; половина їх покінчила на Сибіри. Коли додати до тої давнішої поведінки Москви з гетьманами (чи взагалі з Українцями) ті варварські розправи Москви на Україні в 1708—9 рр., то зрозуміємо, що строжена народня фантазія могла видумати не тільки відрубане голови гетьману, але і повішене на гаку Полуботка відповідно до взірця, як мали поступити Турки з козаком Байдою. Що ж до поголоски про гетьманство Кантакузіна, то як каже автор, розгадкою могли тут послужити слова жіжки Кантакузіна: „Досить уже тобѣ — кавала вона раз мужеві — такъ войсково служить, але просити мусишь отъ государя такового помилованія, щобъ въ Украинѣ гетманское (sic!) офѣцію держать“ (с. 458). Та найважнійше тут те, яку ролю відгравала згадана чужинецька старшина, яка видимо тішилась тим, що гетьманом буде її чоловік (с. 457). При тій нагоді заявили ті старшини іще такі інтересні погляди на своє становище на Україні, що власне задля сього автор попри подане документа слідства з причини тих поголосок, посвятив тій старшині властиву свою статю.

Вже в другій половині XVII в. зачали появлятись на Україні численні виходці з Волощини, Сербії і т. д. шукаючи тут щастя і богацтва (с. 451). Щоб сього добитись, вступали в службу до впливових осіб, а дальше добувати собі місця старшинські, як найпевніший спосіб до збогаченя. Такими були прим. Апостол, звісний інтригант Дмитрашко переяславський полковник, Танські і много иньших. Десь в часах гетьманованя Самойловича наплив тих чужинців устав. За те правдивий залив України емігрантами не тільки з Волощини і Сербії, але і з Чорногори настав в часі „прутської акції“ Петра I: для тих людей Україна стала тепер справді обіцяною землею. Здаєть ся, що до тепер не була обговорена роля, яку відіграли ті люди в упадку української автономії. Тимчасом се був ровкладовий і з кождого погляду негати́вний чинник в політичнім і суспільнім житю України. Люди ті опинившись на Україні засипували російське правительство цілою масою просьб про винагороджене їх маєтностями, старшинськими місцями, як рекомпензату ніби

то за шкоди, які вони понесли через свою участь в війні по стороні Росії проти Турції. Правительство дуже радо вдовольнювало такі просьби, так що за Скоропадського ледви чи не третина усієї старшини були власне отті емігранти. Гетьмани проти таких старшин іменованих „по указу“ були безсильні. За те ті люди, зрозумівши дуже добре свою позицію, українську управу зовсім ігнорували, роблячи те що самі хотіли ¹⁾. Доказом хоч би і се слідство, де вони за ширене фальшивих поголосок зовсім не були покарані, хоч в тодішніх часах такі річи нікому не пускали плазом. Що більше, ті старшини учинивши свій гурт, протиставили себе цілій українській старшині і уважали себе за покликаних берегти Росію від зради України. „И ну, миленькіе, говорив Словуї Требинський гадяцькому сотникови Пирятинському — памятайте тоє, же певне послѣ сего вашей козацкой власти не будетъ, отъ начала и до иншихъ полковниковъ и сотниковъ, але тилко всѣ урядники иноземцѣ тутъ будутъ, а насъ тутъ прислано постеригать васъ, чтобы вы, миленькіе, не змѣнили“ (с. 459). Та не тільки супроти української управи були ті старшини таким небезпечним елементом, але маючи таку сильну позицію, були як найгіршими панами супроти підданих, бо за те не було їм від нікого жадного стриму — як не заохоти. Коли гадяцький полковник М. Милорадович жалував ся перед Головкиним, що він підчас війни задовжив ся, дістав відповідь: „Мѣ ешь собѣ врученний полкъ Гадяцкій — с того собѣ наживай“ (с. 463). „С того собѣ наживай“ — сказав російський канцлер в тім часі, коли до Скоропадського йшли один за другим укази стримувати козацьку старшину від надужить над козаками і поспільством. Значить годило ся б много розрідити ті чорні фарби, яких російські, а також українські історики (прим. Ол. Лазаревський) наклали на нашу старшину. Від себе іще мушу додати, що автор навяжуючи до факту з 1718 р. очевидно не

¹⁾ Які виломи робили отті зайти в українській автономії на користь російського централізму, свідчать про се їх чолобитні до правительства про наділене їх старшинськими урядами з поминенем вибору. Так прим. в 1718 р. Гаврило Милорадович брат Михайла гадяцького полковника, просив російське правительство заіменувати його де небудь полковником (меньшим урядом ті панове не вдовольнялись), покликуючись при тім на обіцянки тогож правительства. Соловьевъ: Ист. Росс. IV, с. 292. Та з тієї просьби чомусь в тім разі нічого не вийшло. Проте він подав в друге таку просьбу в 1727 р. вже по смерти свого брата Михайла, а рівночасно з ним просив о сотництво другий Милорадович Ілля. Просьбу правительство полагодило прихильно, заіменувавши Гаврила гадяцьким полковником. Се сталося саме тоді, коли правительство Петра II проголошувало, що в відносинах до України держати-ме „пункти“ Б. Хм. Сборн. имп. русск. истор. общества т. 69.

міг нічого сказати про другий такий залив України чужинцями, а то Вірменами і Грузинами в половині XVIII в.¹⁾ *І. Джиджора.*

И. С. Сьвѣнцицкій — Церковно- и русско-славянскія рукописи публчной бібліотеки Народнаго Дома во Львовѣ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорскої Академіи Наукъ, 1904, кн. 3, с. 350—414).

— Рукописи бібліотеки „Народнаго Дома“ во Львовѣ (Научно-Литературный Сборникъ „Галицко-русскаї Матиці“, 1904, т. III, кн. 4, с. 81—104; 1905, т. IV, кн. 1, с. 108—149).

В цвітні 1902 р. передав вкінці відділ львівського „Народнаго Дому“ по звиш пядесятьлітнім порядкованню свою бібліотеку до публчного уживання. Сама бібліотека, як на галицькі обставини досить богата, складаєть ся з двох відділів: з відділу „Народнаго Дому“ (80.000 томів) і відділу о. А. Петрушевича (20.000 томів). Оба відділи мають свої осібні колекції рукописів і мап (див. — Літ.-Наук. Вістник, 1905, кн. II, Кр.: Бібліотека „Народнаго Дому“ у Львові). Аж до останніх часів не було ніякого каталога ані опису згаданих рукописних колекцій, аж в 1903 р. забрав ся енергічно до їх виготовлення новоіменованій бібліотечний урядник др. І. Сьвѣнцицкій і в протягу одного року успів описати більшу часть рукописів з відділу „Народнаго Дому“. Опис їх оголосив він по части в „Извѣстіяхъ отд. русс. языка и слов. имп. Академіи Наукъ“, по части в „Науч.-Лит. Сборникъ“ галицько-русскаї Матиці. Другий відділ рукописів, т. зв. о. А. Петрушевича, до нині ще не описаний; опис його а також опис і порядкованне богатої кореспонденції галицько-, буковинсько- і угорсько-руських суспільних діячів і письменників першої половини XIX ст. (Головацького, Моха, Гушалевича, Левицького й ин.) веде кустос бібліотеки проф. Ф. Свистун. До тепер він іще не скінчений.

Приступаючи до опису рукописів відділу „Народнаго Дому“, поділив їх др. Сьвѣнцицкій на три головні групи: церковно- і русько-славянські рукописи XVI—XVIII ст., рукописи в чужих мовах і новіші з XIX ст. (крім згаданих висше кореспонденцій). Коли приглянемо ся описови першої групи, то интересного матеріалу не знайдемо в ній багато; дві рукописи сьвітського змісту (неповна Повѣсть о Варлаамѣ и Іоасафѣ (98а) і Путникъ ігумена Даниїла (105), декілька апокрифічних оповідань

¹⁾ Ал. Лазаревскій: Описаніе Старой Малороссіи. Т. III, 1902, стр. 332—3 і др. Згаданий автор говорить, що тим Грузинам (Чолокаєви, Жевахови, Ерстови, Орбеліяні, Жержадзієви і ин.) в однім лише містечку Філім роздано коло 200 селянських „дворів“.

і житий, розкинутих по різних церковних книгах (требники й ин.) і два галицько-руські учительні євангелія — то все, що може звернути на себе увагу дослідників староруської словесности. Інтересні також літописні записки по краях рукописів, з яких деякі наводить автор при описі дотичного рукопису дослівно. Так само витягає автор з рукописів деякі характеристичні прояви мови, подає вік рукопису, а також порівнює деякі рукописи в друкованими виданнями. Всіх рукописів першої групи є 165.

Ще менше інтересна друга група (рукописи в чужих мовах), якої опис поданий в „Науч.-лит. Сборнику“. Тільки дуже небагато рукописів тої групи може зацікавити українського історика (нпр. ч. 241 *Catalogus syntacticorum 1743—44a.* (Tarnopoli) sub rectore Collegii R. P. Andrea Łaczyński, praefecto scholarum P. Josepho Kower, professore magistro Francisko Lesniewski — інтересні дати до історії просвіти галицько-волинської суспільности в половині XVIII ст.; ч. 346 *Inwentarz Perehyński na gruncie do Intraty domowey prawdziwie spisany, u przez mnie Samego Episcopa w Perehyńsku verificowany a to diebus Augusti na Rok 1690*). Все иньше, — філософічно-теологічні конспекти і розвідки в німецькій і латинській мові. Третя група обіймає рукописи з XIX ст. Тут бачимо оригінали виданих і невиданих творів карпато-руських діячів і письменників (нпр. А. Духновича, І. Лаврівського, С. Шеховича, М. Шашкевича, Я. Головацького й ин.), а також матеріали до історії деяких товариств, цензурування українських видань в Галичині (ч. 199) й ин. Зрештою, як ми вже згадали вище, ціла інтересна переписна з першої пол. XIX ст. не увійшла до опису дра Сьвенціцького і взагалі ще не упорядкована. До опису третьої групи додав автор просьбу Я. Головацького до намісництва в справі видання підручника і граматики латинської мови, відмовну відповідь того-ж і кілька менше важних віршів. До описів додані докладні показчики рукописів, авторів і ин.

З обох видань, в яких друковалися згадані описи, пороблено також відбитки; у відбитці зі „Сборника“ багато друкарських похибок.

І. Кривецький.

Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi 1859—1873 przez Michała Bobrzyńskiego, Władysława Leopolda Jaworskiego i Józefa Milewskiego. Варшава-Краків, 1905, стор. 515.

Се збірка матеріалів по історії Галичини в рр. 1859—1873, якої ціль автори характеризують у передмові словами:

„В тих роках одна з польських дільниць прийняла діяльну участь у внутрішній перестрою великої держави, в якій склад входить, у переході з абсолютного правління в конституційне, у переході з принципу державної централізації в принцип самоуправи й автономії країв, у переході з системи безглядної германізації в систему рівноуправности народностей. Беручи участь у тім перестрою, вона сходила часом під впливом подій із ясно означеної дороги, опізнювала хвилино своій розвиток, але в кінці — перший раз у нашій історії після розділу — не змарнувала корисних умов, які отворили ся для польської суспільности. Серед численних драматичних переворотів і пересильень, серед яких від 1859—1873 р. довершував ся внутрішній перелом Австрії, Галичина здобула собі в кінці становище й інституції, на яких могла оперти цілий свій теперішній внутрішній розвиток, не досить іще доси оцінений.

„Той епізод із внутрішньої історії Галичини дає нам крім того незвичайно цікаву й важну річ — процес політичного дозрівання, який довершив ся тоді в польській суспільности в Галичині, перехід від політики, подиктованої уявою й почуваннями, до політики, подиктованої розвагою і зрозумінням реальних задач суспільности. В огні пристрастної політичної дискусії довершував ся той перелом почувань і понять, а до побіди нового політичного напрямку причинив ся чимало новий напрям історичних праць, початих тоді під кличем видобування голої історичної правду.

„І хто здає собі справу зі значіння й ваги історії тих літ, в яких Галичина довершила своє політичне відроджене, той розуміє, яке значінє та історія могла-б мати для цілої нашої суспільности в теперішній хвилі, коли-б була належно розсліджена, у своїх подробицях списана і всім доступна, той відчуває, якою особливо для теперішньої хвилі вона могла-б бути *magistra vitae*.

„На жаль такої історичної праці не можна заімпровізувати в короткім часі... Проте не можучи тепер дати польській суспільности повної історії Галичини з рр. 1859—1873, порішили ми заступити її недостачу виданєм отсеї книжки, яку можна було скласти в короткім часі і яка до тої історії подає найважнійші вказівки“ (*Przedmowa*, стор. V—VII).

Ціла книжка, як се вже видно з титулу, складаєть ся з трьох частій оброблених трьома ріжними авторами.

В першій часті п. н. „*Kronika polityczna Galicyi 1859—1873*“ (стор. 1—31) подає Бобжинський коротку хроніку тодішнього політичного розвитку Галичини, реєструючи ті факти загально-державного значіння, які мали вплив на політичні відносини Галичини, і конкретні прояви того впливу. Ся хроніка показує нам, як австрійське абсолютне правительство з одного боку під впливом погромів у війнах із сусідними

державами (італійська війна 1859 р. і пруська 1866 р.), а з другого під впливом несупоків у самій державі було приневолене крок за кроком робити поступки, аж доки з тих поступок не витворила ся теперішня конституція. Обговорюваний автором період почав ся цісарським маніфестом з 15 липня 1859 р., виданим після невдалої війни з Піємонттом і Францією, а який заповідав піднесене внутрішнього добробуту і зверхньої могутости Австрії відповідним розвитком її духових і матеріальних сил та відповідними реформами законодавства й адміністрації. Він зазначив ся цісарським дипломом з 20 жовтня 1860 р., який заповідав федералістичну конституцію, конституцією з 26 лютого 1861 р., яка в порівнянню з жовтневим дипломом була переведена в централістичнім напрямі, завішенем тої конституції цісарським маніфестом з 20 вересня 1865 р. і в кінці конституцією з 21 грудня 1867 р., яка з малими змінами обов'язує й доси. Закінчив ся він: для Австрії ухваленем 10 марта 1873 р. державною радою при абстіненції Поляків та иньших „автономістів“ законом про безпосередні вибори до державної ради (до того часу послів до державної ради вибирали з поміж себе послы краєвих соймів), санкціонованим 2 цвітня 1873 р., а для Галичини тим, що польська репрезентація краю погодила ся з дійсністю. Висловом того була заява бесідника „кола польського“, Дунаєвського, зложена в державній раді, вибраній у-перве безпосередними виборами, 18 падолиста 1873 р., що польські послы, „відкладаючи те, що стало ся, бодай хвилево на бік, виходячи поза те і числячи ся з фактичними відносинами, рішили спільно з лівою частию палати (себто з німецькою більшістю) прийняти участь у праці над економічними, духовими й моральними інтересами великої держави“ (стор. 30). Далі висловом тої згоди з дійсністю було становище галицького сойму, який 5 грудня 1873 р. відкинув без дискусії при першій чтаню 73 голосами против 54 внесене їр. Юрія Чарториского, аби сойм застеріг ся супротив безпосередних виборів.

Зазначити треба, що коли автори кажуть у передмові, що в тім періоді Австрія перейшла „від системи безоглядної германізації до системи рівноправности народностей“, то се дотикає тільки польської народности. Для Русинів у Галичині „систему безоглядної германізації“ замінено не рівноправністю народностей, тільки системою безоглядної, з огляду на дальший хід політичного житя в Галичині можна сказати: що-раз безогляднішою польонізації. Сей процес можна додати і в „Хроніці“ Бобжинського, який пильно реєструє всі ті факти, силою яких Галичина в школі і уряді прибирала що-раз більше польський характер. За те як мало бачимо в періоді, обговорюванім автором, фактів, силою яких Східна Галичина прибирала би український характер. Кілька розпоряджень різних міністерств, які заводили у зверхнім

урядованю, себто в відносинах властивій зі сторонами в Західній Галичині мову польську, а в Східній польську й українську, при чім у початках ери тих уступок на користь української мови в урядованю українською мовою мали бути вживані латинські букви: се звіс Шмерлінг в часах, коли польська репрезентація краю в державній раді була в опозиції против централістичної конституції в 26 лютого 1861 р., а українська підпирала централістичне правительство Шмерлінга, яке з огляду на становище Поляків у власнім інтересі кокетувало з Українцями. Рескриптом в 24 лютого 1861 р. знесено друковане законів і розпоряджень в українським перекладі в двох колонах кирилицею і латинськими буквами, лишаючи тільки кирилицю, рескриптом в 13 марта того-ж року знесено всяке вмішуванє правительства в квестію української правописи, в кінці рескриптами в 10, 21 і 25 цвѣтня того-ж року позволено вносити поданя кирилицею й наказано відповідати на них тим-же письмом. Коли до того додати дві катедри на правничім виділі львівського університета з українською викладовою мовою, утворені цісарською постановою в 23 марта 1862 р., то се вже будуть чи не всі здобутки української народности в Галичині в тім періоді. А далі пішли вже такі „здобутки“, як санкція закона в 22 червня 1867 р., ухваленого галицьким соймом підчас сесії від 19 падолиста до 31 грудня 1866 р., про викладову мову в народних і середних школах Галичини, закона, який закладанє середних шкіл з українською викладовою мовою зробив залежним від сойму й повітових рад, або як затвердженє цісарською постановою в 25 червня 1867 р. ухваленого на тій-же сесії сойму статута краюї ради шкільної. Поминувши згадані розпорядженя Шмерлінга та креованє згаданих двох катедр австрійське правительство поборювало опозицію Поляків не кокетованєм із Українцями, тільки уступками, які надавали Галичині на-зверх що-раз більше польський характер, а тим самим в супереч XIX статі основного закона в 21 грудня 1867 р. про загальні права горожан піддавали українську націю польській.

Що до самої „Хроніки“ Бобжинського, то се одинока об'єктивно написана часть книжки, бо про дальші дві части не можна того сказати. Автор, реєструючи факти, дає змогу читачеві виробити собі про тодішний період власну думку. І та об'єктивність стає заравом, очевидно — без волі автора, обжалуванєм австрійського правительства і польської репрезентації Галичини за поневоленє української нації.

В додатку до „Хроніки“ Бобжинського подано в 66 нумерах вибір правно-політичних актів (стор. 33—186), як цісарські маніфести й патенти, міністерські розпорядженя, закони, адреси галицького сойму до корони і т. п., які характеризують той перестрій, що відбував ся

у тім періоді в Австрії й Галичині, і служать цінним доповненєм „Хроніки“.

В другій часті п. н. „Spis ważniejszych rozpraw politycznych 1859—1873“ (стор. 187—216) другий автор книжки, Яворський, подає реєстр і короткі характеристики важніших політичних брошур і статей, які в обговорюванім періоді появили ся в польській літературі, а в додатку (ст. 217—472) подає важніші з них (на його погляд) у цілості або в виїмках. Ся часть книжки на-скрізь тенденційна. Автор поминув з одного боку публіцистичні голоси демократичних та революційних кругів польської суспільности, а з другого боку українська квестія фігурує у нього лиш о стільки, о скільки займала ся нею нечисленні брошури, писані в дує історично-політичної єдности Польщі, України й Литви, так що праця Яворского не дає всесторонного образу хоч-би вже тільки польської політичної літератури, а служить тільки реклямою для консервативної, т. зв. станчиківської партії, яку в тім періоді репрезентували в публіцистиці головню Станіслав Козьмян, Йосиф Шуйський та Станіслав Тарновський і їх орган „Przegląd polski“.

Тепер перейдемо ті статі, подані в додатку до виказу Яворского огляд їх тільки потвердить нашу думку про тенденційність праці Яворского.

Paweł Popiel, Kilka słów z powodu odezwy X. Adama Sapiehy. 1864. В сій статі автор відповідає на зазив кн. Адама Сапіги з 1863, аби всі польські провінції прилучили ся до повстаня. Осуджуючи як найострійше повстанє 1863 та пятнуючи ініціаторів його легкодухами, автор кладе для Поляків на будучність таку програму: „Формула обов'язку, якої нині повинен держати ся кождий Поляк, така: ніякої конспірації, ніякої тайної організації, ніякої помочи під якою будь формою і назвою на незвісні цілі“ (стор. 224).

„В польськім королівстві прийняти щиро указове законодавство. Забути про понесені страти і жити в згоді, в сусідській любови з тим чесним народом, який показав здоровий політичний розум підчас повстаня, а нині не надуживає переваги, яку дав йому нерозумний побідник. Увійти серцем і ділом у громаду, яка є тепер одиноким можливим устроєм суспільности“ (стор. 227).

„Що я сказав про заговори в королівстві, те дотикає також Галичини і Познанського князівства. В соймі, в виділах, в товариствах, в дневникарстві широке поле до роботи, а здорова опінія краю повинна осудити кожду тайну організацію, за яку хапаєть ся кожда підрядна, жадна діяльности здібність“ (стор. 228).

Paweł Popiel, List do X. Jerezgo Lubomirskiego. 1865. Не мочучи перевести централістичної конституції з 26 лютого 1851

року, Шмерлінг 27 липня 1865 р. уступив, а правліне обняв гр. Белькреді, який поклав собі за задачу вернути до федералістичних принципів жовтневого диплому 1860 р. Попель, покладаючи на нове правительство великі надії, розвиває в сій статі ті самі думки, що і в попередній, а саме, що „треба конче виперти ся останнього руху (себто повстаня з 1863 р.), признати його шкідливим та осудити, відіпхнути людей, які в нім мали провід або потакували йому“ (стор. 236), і так умивши руки, погодити ся з австрійським правительством, аби взяти від нього, що дасть ся взяти.

Paweł Popiel, Kilka słów z powodu artykułu p. Józefa Szujskiego, w feuilletonie dziennika „Hasło“ z d. 8 października zamieszczonego. 1865. Критикуючи висше обговорений „List“ Попеля, Шуйський виступив в обороні повстаня та його провідників, на що знов відповів Попель, повторяючи свої погляди на повстанє і на задачі Поляків у Австрії.

Stanisław Tarnowski, O adresie sejmu galicyjskiego, 1867. Програма, яку розвивав Попель в висше обговорених публікаціях, стала справді програмою польської репрезентації в краю. Галицький сойм ухвалив 10 грудня 1866 р. против голосів українських послів адресу до корони, у якій знаходить ся звісне політичне credo польської шляхти: „Bez obawy więc odstępstwa od myśli naszej narodowej, z wiarą w posłannictwo Austrii i z ufnością w stanowczość zmian, które Twoje Monarsze słowo jako niezmienny zamiar wyrzekło, z głębi serc naszych oświadczamy, że przy Tobie, Najjaśniejszy Panie! stoimy i stać chcemy“ (текст адреси на стор. 120—122). Статя Тарновского, се коментар соймової адреси, мотивованє її і глорифікація. Автор зачіпає також українську квестію, осуджуючи українських послів за їх становище супротив адреси й обурючи ся на них за те, що — як каже — „жадають привернення лютневої конституції і швидкого скликаня державної ради, а в Галичині поділу на дві курії, українську й польську, і двох виділів, українського й польського“ (стор. 266), але не обговорює української справи поввійше й не подає ніякої розв'язки її. Коментуючи соймову адресу, автор розвиває також програму праці на будуче й виступає против усякої революційної агітації, „яка, коли-б мала в будучности почати ся в Галичині, була би тяжким гріхом против національної справи“ (стор. 276). Статя Тарновского, се вірнай вислов тодішних поглядів тої польської репрезентації краю, що ухвалила соймову адресу.

Józef Szujski, Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej, 1867. Крім політичних питань біжучої хвилі письменники, які гуртували ся кругом „Przegląd-u polsk-ogo“, зайняли ся також працею принципіяльної ревізії загально-національної програми. Критика хиб народу,

яка повстала наслідком такої праці, складаєть ся з часом на напрям краківської школи в розуміню історії і на програму краківської партії в політиці краю. Цитована брошура Шуйського, се одна з таких програмових праць і редакція „Przegląd-у polsk-ого“ признала її своєю програмою. По думці автора, „коли нарід яко держава упав, то з власної впни, коли встане, то власною працею, власним розумом, власним духом“ (стор. 284). Польська держава впала тому, бо „в національній суспільности настав упадок гармонії, яка полягає з одного боку на елементі правительства, а з другого на елементі порядку і суспільної справедливости“ (стор. 285). Отсей свій погляд мотивує автор з історичним матеріалом в руках. Переходячи історію Польщі після розділу її, автор оправдує, що правда, політику заговорів і повстань, признає їм рацію, але тільки в минувности, а що до теперішности й будучности доходить до виводу: „Нині, по скінченім увласненю, прийшло до того, що конспірація має абсолютну нерацію, прихильники нормальної органічної праці абсолютну рацію. Чому? Бо 1863 р. замкнув на все епоху конспірацій, не лишаючи на польській землі ані одного чоловіка соціально невільного, 1863 р. довершив увласненє народа, над яким конспірація як конечно зло працювала“ (стор. 293). Дальші виводи присвячує автор польській політиці в Галичині, якої кличем повинна бути федерація країв в Австрії. Обговорюючи політичні справи Галичини, автор доторкаєть ся також українського питання. Повторимо його слова: „Нині українське питанє прийшло у своїх провідниках до форми, для якої трудно знайти примір в історії. Уніятські, католицькі священники чують киданє на себе очерненє, що стремлять до схизми, і мовчать. Українські священники чують, що їм закидують коншахти з Росією і мовчать. Мовчить цілий клир від митрополита до парохів! Українці, що мають кличем народність, держать в централізацію, Українці, яких братів за границею змушують покидати унію, не заявляють ся за унію! Яка-ж на се рада? Шукати кари? Борони Боже! Злій справі досить кількох мучеників, аби стала непобідною. Помагати викликати конфлікт, якого самі хотять? І те зло, бо се чужий інтерес. Виводити історично і граматично, що нема Українців і української мови? На ніщо не придало-б ся, бо се противить ся правді. Існує Русь, як існує Польща і Росія. Українська квестія для Польщі, се квестія федерації, кладучи ідею федерації, залагоджуємо українську квестію в Галичині. Називаємо Українців Українцями, українську мову українською мовою, даємо їй умови розвитку, але жадаємо за се, що справедливе, але узглядняємо фактичний стан. Признаємо Русь у соймі, школі, громаді, але жадаємо, аби вона признала унію і нас, аби перестала бути уж ою й соціальною конспірацією, аби ударивши ся в груди, сказала,

що согрішила і спроневірила ся духови своїх батьків“ (стор. 300). Як баламутне і до того сьвідомо крутарське тверджене ученого автора, що Поляки, кладучи ідею федерації, полагоджують українську квестію в Галичині, стане ясно, коли пригадаємо, що Поляки домагали ся федерації історичних країв, а не федерації національних територій. А федерація історичних країв полагоджувала українську квестію хіба о стільки, що тоді польське правительство Галичини могло-б було переводити польонізацію українського народу в Галичині ще на ширші розміри і без торгів з центральним австрійським правительством. Зрештою і у Шуйського той самий Herrenstandpunkt, що скрізь у Поляків супротив України: даємо, признаємо, але узглядняємо фактичний стан, але жадаємо за те і т. д.

Józef Szujski, Odpowiedź „Dziennikowi poznańskiemu“ na recenzje broszury „Kilka prawd z dziejów naszych“. 1867. Рецензент виступив против Шуйського головно за його виводи про шкідливість конспірації. У своїй відповіді Шуйський боронить того свого становища мотивуючи його широко.

Józef Szujski, Niepoprawni. (Odezwa „Ogniska Republikanckiego“. — Genewa, Wrzesień 1867). 1868. Ся статя написана з приводу відозви польської революційної групи „Ognisko Republikanckie“. Відозва містить програму групи, о скільки можна міркувати зі статі Шуйського, оперту на принципах соціалізму й анархізму і против сеї програми звертає Шуйський сатиричне вістре своїй критики, більше іронізуючи, як аргументуючи.

Teka Stańczyka. 1869. List Brutusika (ex-ministra). Optymowicz (właściciel apteki) do Trwoźnickiego (urzędnika bankowego). Під збірним заголовком „Teka Stańczyka“ подавав „Przegląd polski“ від мая до грудня 1869 року сатиричні нариси з життя польської суспільности, виступаючи в них против радикальніших напрямів. Перший із нарисів, поданих в обговорюваній нами книжці, „List Brutusika (ex-ministra)“, висьміває демонстрації против становища тодішньої польської репрезентації краю, а другий, „Optymowicz do Trwoźnickiego“ бере на кпини ідею „nieprzerwalności powstania“.

Józef Szujski, Wydobycie zwłok Kazimierza Wielkiego i przyszły ich pogrzeb. 1869. В обговорюваній книжці подана тільки друга часть статі, звернена против „демонстраціоманії“, як каже автор, а властиво против демонстрацій в загалі, які прихильникам органічної праці в згоді з правительством були не на руку.

Stanisław Tarnowski, Sumienność dzienników i dziennikarzy. 1869. В тій статі автор звертає ся против польської преси, закидуючи їй розсіване фалшивих вістей, монополь на патріотизм, а далі боронячи

свій орган „Przegląd polski“ перед її нападами. В статі тій поданий між пньшим принципіальний погляд автора і його товаришів на повстанє 1863 р.: „Уважаємо його найбільшим погромом Польщі і шануємо його як такий: поважаємо вбитих, жалуємо тих, що страждають й переслідують ся, але не поклоняємо ся ані перед тим рухом ані перед ініціаторами його, не вважаємо ані руху гарною картою в нашій історії ані ініціаторів його національними героями“ (стор. 386).

Stanisław Koźmian, Bezkarność. 1877. Отся статя, як і дві дальші, не належать уже до сього періоду. Подано їх тут тому, бо — як каже Яворський у своїм „Spis-i“ — „аж вони разом з попередними статями дадуть змогу обняти суцільність проблемів, яким політичні письменники того періоду посвятили своє перо, і спосіб, яким ішли до розв'язки тих проблемів“ (стор. 216). В сій статі автор виступає против безкарности, яка на його думку ширить ся що-раз більше серед новоючасної суспільности. Для характеристики поглядів автора зачитуємо отсей уступ: „Поупуск правительств для партій і сект, які явно голосять намір знищити суспільність і перевернути нинішній порядок річий, се останній і найвисший вислов безкарности. Дозвіл ширити словом і письмом, зборами, товариствами й походами науки й акцію соціалістичну та анархістичну, управляване в державі антидержавних і антисуспільних — сект, се з боку власти й суспільности самовбійча безкарність (стор. 430).

Józef Szujski, O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Z powodu artykułu p. L. Wolskiego pod tytułem „Dyagnoza“. Автор статі „Dyagnoza“, надрукованої в Рапперсвільськїм Альбомі, висловлює погляд, що природний напрям польської нації се свобода, в противенстві до правительства, закидає тодішній польській репрезентації Галичини відступленє від того природного напрямку. З обороною галицько-польської політики виступає Шуйський, стараючи ся історичними даними збити сю тезу, а далі виступаючи, як і в попередніх статях против конспірації і захвалюючи органічну працю в згоді з правительством.

St. Tarnowski, Próby rozstroju. 1889. В обговорюваній книжці подано тільки останній уступ статі, написаної перед соймовими виборами і зверненої против усяких бурителів „ладу і порядку“.

Перейшовши всі політичні розвідки, подані в додатку до другої часті обговорюваної книжки, ми, думаємо, доказали односторонність та тенденційність праці Яворського.

Від тої односторонности та тенденційности не свободна й третя частина книжки п. н. „Rezultaty“ (стор. 473—515), у якій третій автор, Мілевський, подає успіхи праці польського правительства і польської суспільности в Галичині над культурним та економічним піднесенєм краю.

В тій цілі автор порівнює перший (з 1866 р.) і найновіший (з 1905 р.) бюджет краю, потім краєві бюджети з рр. 1873, 1875, 1880, 1885, 1890, 1895 і 1900, вкінці ілюструє цифрами стан просвіти (школи народні, учительські семінарії, гімназії, школи реальні, жіночі ліцеї, школи вищі, школи фахові промислові, школи фахові торговельні, школи рільничі), комунікації, меліорації й водні будови, підпомагане продукції, гірництво, підпомагане промислу і ремесла, кредит, стан людности, преси, товариств, читалень, статистику хову худоби, стан огневих убезпечень в Галичині при кінці обговорюваного в книжці періоду і тепер. Автор бачить на кождім кроці успіхи і не щадить похвал польсько-шляхотській управі краю. Та хоч свої висновки підпирає він скрізь цифрами, то все таки його праця односторонна і тенденційна, а її односторонність і тенденційність у тім, що автор не з'їлюстрував нам цифрами всіх сторін життя Галичини, а вибрав лиш такі прояви, які свідчили би про гарні результати праці польсько-шляхотської управи краю. При тім автор теперішній стан порівнює тільки з минулим, при чім очевидно показує ся справді поступ, який одначе виглядав би не так рожево, коли б зроблене порівнати з тим, що ще має бути зроблене, аби Галичина могла стати побіч західно-австрійських країв. Одним словом, коли б автор був нам з'їлюстрував цифрами ту економічну нужду галицької людности, яка жене його за границі шукати ліпшої долі, той брак праці для спролетаризованого селянства, ту житєву стопу галицького селянина, і пролетарія, яка падає що-раз низше, той анальфаетизм галицької людности, який проявляєть ся не лише браком знаня штуки читаня й писаня, але також браком заїнтересованя сучасним житєм і розуміня його, браком приложеня штуки читаня й писаня до живого життя, — тоді його результати виглядали б пнакше і він не міг би в такою певністю сипати похвал польсько-шляхотській управі краю. Але автор сього не зробив і в тім причина односторонности його праці, а не зробив тому, бо хотів, аби господарка польсько-шляхотської управи краю виглядала як найгарнійше, і в тім тенденційність його праці. Односторонний і тенденційний автор також супротив Українців, про яких культурну й економічну працю зовсім не згадує, та се вже прикмета, спільна всім трьом авторам книжки, у яких політичне відроджене Галичини, се політичне відроджене польської нації і поневолене нею української нації в Галичині.

Загалом беручи, книжка дає багато цінного матеріалу, в першій часті історичного, в третій статистичного, а в другій для характеристики краківської історичної школи і т. зв. „станчиківської“ партії.

У цитованій передмові автори неначе висловлюють рішуче *prim desiderium*, щоб історія політичного відродженя Галичини в рр. 1859—1873

була *magistra vitae* для польської суспільності в теперішній важній хвилі, що з огляду на тенденцію книжки і політичне становище її авторів може тільки значити, аби серед теперішнього перестрою російської держави Поляки ві всіх провінціях історичної Польщі зайняли таке становище, як Поляки в Галичині зайняли підчас перестрою Австрії. Інтерес національної і суспільної правди і справедливості і рівночасно інтерес української нації вимагає, аби те *primum desiderium* не сповнило ся і з того погляду обговорена нами книжка може бути *magistra vitae* не тільки для польської, але й для української суспільності.

М. Лозинський.

Louis Léger, *Souvenirs d'un slavophile* (1863—1897), Париж, 1905.

Зазначую появу сеї книжки більше задля імені її автора, як задля її внутрішньої вартости. Спомини д. Леже писані для широкої французької публіки, мають більш анекдотичний, як науковий характер. При тім же те, що могло бути цікаве для нас, а власне гостина д. Леже в Києві і його вражіння з археологічного з'їзду 1874 р., чомусь пропущене, так немов би й не було того ніколи. Взагалі автор немов вистерігаєть ся, щоб у своїх споминах ніде не зачепити за Україну та Українців. Для доповнення споминів подано при кінці пару статей, уміщених у перед по різних часописах; між ними стрічаємо також статейку „Манастирське жите в старій Русі“, де популярним способом оповідаєть ся про засноване Печерського монастиря та наводить ся декілька оповідань із літописи та печерського патерика (автор висловлює бажане мати його в французьким перекладі) про жите староруських монахів та аскетів. Статейка читаєть ся легко, але її наукова вартість так само легка.

Ів. Фр.

О. Мончаловскій — Письма П. А. Кулиша относящіяся къ времени и цѣли его пребыванія во Львовѣ (Научно-литературный Сборникъ. Галицко-русской Матицы, 1904, т. III, кн. 1, ст. 59—72; т. III, кн. 2, ст. 1—41).

Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus! — прпгадаєть ся звісний цитат з Горация кождому, хто завдаєть собі труду прочитати 3½ аркуша задрукованого паперу під отсим заголовком. Як звісно, в зимі 1881 року приїхав Куліш до Львова і пробув тут до весни 1882. Причину свого приїзду до Львова подав він сам в „Зазпвнім листі до української інтелігенції“ (див. Хуторна поезія); був то царський указ з 1876 р., що заборонив українське слово в Росії. „Отсе-ж, проповідуючи істину, каже Куліш, яко істочник свободи, мусимо ходити

робом тих, котрим великий Учитель роду людського наказав: що коли гнати-муть їх ув одному місті, нехай утекають до другого. Певно-ж бо знайдець в культурному сьвіті притулок, звідкіля у всю Руську землю ізийде віщанне наше, на пробуд сонних і на воскресенне мертвих“ (Хут. поез. ст. 127). Друкуючи „Хуторну поезію“, зійшов ся він з польськими публіцистами і політиками і не підозріваючи з їх боку ніякого підступу, дав втягнути себе в їх політичні комбінації, які потім скінчили ся загально-звісним трагічним для самого Куліша епілюгом. Ся історія, як сказано, загально-звісна і про неї міг д. Мончаловський довідати ся чи то з видань самого Куліша, чи з брошури дра В. Щурата п. з. До історії останного побуту П. Куліша у Львові, чи з книжки О. Маковея п. з. Панько Олелькович Куліш, чи вкінци хочби з видаваної... самим Мончаловським „Бесѣды“, 1897, ч. 4, ст. 43—46. А одначе!... Д. Мончаловський уважав чомусь за потрібне відкривати Америку безптрібно другий раз і заявляти претенсіонально, що „Мы постараемся выяснить (?) этотъ періодъ жизни и дѣятельности П. А. Кулиша (час від кінця 1881 до початку 1882) на основаніи собранныхъ нами свѣдѣній и на основаніи его писемъ (?!), которыя печатаемъ ниже“ (с. 66). Тимчасом з видрукowanych (в кн. 2) листів Куліша, писаних до офіціяля львівської фінансової дирекції А. Юркевича, що, до річи кажучи, урядник не мав нічого спільного ні з літературою, ні з політикою, а тільки хйба тим звязаний з побутом Куліша у Львові, що віднаймав для нього свою хатину, — не довідуємо ся поза маловажними, чисто технічними клопатами Куліша, полученими з друкованнем перекладів Шекспіра, Крашанки й ин., абсолютно нічого, що кидало би не то нове сьвітло на побут його у Львові, але навіть потверджувало звісні вже річи звідки инде. Коли є що в тих листах нове й цікаве, то як раз те, що ніяк не вяже ся з його побутом у Львові, а то опис його жита на хуторі в Мотровівці і по від'їзді зі Львова у Відні, та й се майже не виходить зовсім поза домашні приватні інтереси. Цікавим може бути хйба те, що в 1891 р. запропонував Куліш Юркевичу, тоді вже перенесеному до Нового Санча, видаванне на свій кошт щось в роді бібліотеки, де б друковали ся його праці і хоч гроші на виданне і самі скрипти давав би Куліш, то на книжочках мала б стояти така фірма: Выданье Ал. Юркевича. Коштом и доглядомъ издавца. Ціла кореспонденція (в тім числі листи Куліша, Кулішевої, Драгоманова і дра Ц. Білиловського) починаєть ся 24 маєм 1882 р., а кінчить ся 20 (ст. ст.) червнем 1893 р.

Листи попередив Мончаловський ширшим вступом, де що сторона, то помилка, або тендєнційне перекрученне. Покажемо тільки

два-три приміри: так „фонетическое правописаніє“ вводить ся по словам д. Мончаловського „въ нѣкоторыя галицко-русскія изданія“ „первоначально“ тільки в 1866 і 1867 рр., хоч хто трохи обізнаний з галицько-руським письменством ХІХ ст., той знає, що вже звісна „Русалка Дністрова“ (1837 року) була видана фонетикою, а в виданях з 1848 року фонетичний правопис зустрічаєть ся навіть досить часто. Наводить д. Мончаловський звісний лист Куліша до Я. Головацького, який Головацький без дозволу і відома Куліша видрукував у „Слові“ та ще, як пише сам Куліш потім в „Правді“ (1867, ч. 9, с. 72), протестуючи проти такого вивернення до гори дном публіцистичної етики, „урізає шмат з початку, урізає шмат з кінця, вирвав дещо з середини, приставив свою чи чужу, тільки не мою приставку і підписав моє імя“, і стараєть ся доказати, на його підставі, що Куліш вирік ся фонетичного правопису. Поминаючи вже такі „вірні“ інформації, як та, що др. Ів. Пулюй професор „чеського университета“ (!) в Празі, замітимо ще те, що н. Мончаловський не знає нічогосько про те, що вже перед кількома роками вийшло у Львові в перекладі Куліша 10 томів драм Шекспіра, виданих Укр.-руською Вид. Спілкою, ні його звісного перекладу свв. Письма Нового і Старого Завіту, виданого у Відні 1903 р.

І. Кривецький.

Kazimierz Mokłowski — Sztuka ludowa w Polsce. Część I. Dzieje mieszkań ludowych. Część II. Zabytki sztuki ludowej, Львів, 1903, стор. 505.

В послісловію до своєї праці автор признає їй тимчасовий характер задля скупого матеріалу і задля браку приготовних праць; він збирав ся переробити її на ново, та смерть перешкодила йому в тім. А дуже жаль, бо можливо, що здобувши більший матеріал і поглибивши свої загальні відомости автор справді міг би був дати книгу цінну. Тимчасом те, що маємо під руками, зовсім не виправдує тих великих похвал, якими польська критика обсіпала сю книгу. Найціннійше тут — значна колекція (374) рисунків будівель, архітектурних оздоб, предметів, декорацій і т. п., взятих автором по части з інших фахових праць, в більшій часті зібраних ним, його братом та иньшими людьми на широкім просторі земель давньої Польщі. Те, що містить ся в книзі окрім рисунків, робить вражінє або поверхової балаканини, або пустою естетизованя на тему „рідної штуки“, або фантазованя ділетанта, що нагарбав без критики і нераз без відповідного зрозуміння купу фактів та тверджень із ріжних підручників і висипав се добро перед очи наївних мов велику свою мудрість. Такий власне характер мають вступні розділи книжки, де автор дає нарис розвою людських помешкань у доісторичних часах:

намішано там такого гороху з капустою, нацтовано стільки застарілих та давно опрокинутих поглядів (як великі авторитети фігурують усе ще Бокль та Гельвальд, із фахових часописів крім польських цитується ся дві-три німецькі, (французських та англійських ані разу, про російські праці ані згадки), а при тім автор, рідко де цитуючи чужі погляди докладно, щедро підмішує свої власні ні на чім не оперті фантазії, даючи їм вигляд „здобутка науки“. Одним словом, ті вступні розділи роблять просто прикре вражінє і не дозволяють надіяти ся ані великої докладности, ані методичности з дальшого викладу.

Правда, в тім дальшій викладі-автор не потребує опирати ся на чужих плечах і міг би на підставі докладної обсервації та систематичного розсліду зібраного ним матеріалу дійти до неодного тривкого здобутка, та сього не дозволяє йому його рухлива фантазія і необтяжена ніякими методичними студіями думка. Значну часть своєї праці (стор. 37 майже до 250) він присвятив історії розвою будівництва, опираючи ся переважно на лінгвістичних дослідях пок. Яна Карловича, і дав сим доказ, що або він не зрозумів Карловича, або Карлович був такий самий мудрий лінгвіст, як і він; досить буде згадати такі лінгвістичні виводи, як *matka* від *motac*, *motek*, руське говіти (*gowietj*) від *gowno*, *moneta* від тогож *motac*, князь від конь і т. д. Що камяні баби у нього — *słury przydrożne Argyzyczów*, що славянськими богами все ще спокійно фігурують Білобог і Чорнобог, се все і багато подібного не дивно; дивніше хіба те, що автор без потреби брав ся писати про те, про що не мав ніякого понятя. А ще дивніше для такого дослідника, який подає власноручно роблені знімки з будівель та орнаментів по ріжних селах Галичини, що він зараз на початку своєї праці (стор. 14) випалює ось яку монументальну дурницю: „*U nas w Krakowskiem, w Bubniskach nad Dniestrem, w Uryczu w Beskidzie znajdziemy ślad jaskiniowego mieszkania przedhistorycznych ludzi*“. Лишаючи на боці Краківщину треба сказати, що в дальших словах автор, що родив ся і довгі літа жив у східній Галичині і коли вірити його словам, перемерив її всю своїми ногами, виявив повне незнанє топографії таких недалеких від Львова і легко приступних місцевостей, як Бубнище, яке не лежить зовсім над Двістром, але в Карпатах, між селами Бубнище і Поляни, та Уриче, що зовсім не лежить у Beskidzie, а зараз за першим валом (ділом) карпатах, пару годин пішого ходу від Борислава; до Beskidzie від Урича віддалене мало чим менше, як від Львова до Стрия. І нарешті третя річ: ані в Уричі ані в Бубнищі доси не віднайдено і правдоподібно не віднайдесть ся ніколи слідів печерного чоловіка, а заховали ся там аж надто виразні сліди мешкань і укріплень з розмірно пізнього, правдоподібно — історичного часу. Вже се одно місце

в книзі Мокловського мусить наліпнути читача, який би хотів користувати ся нею, до великої обережності.

При ближшій огляді завважимо, що і найцінніша часть книги, себто рисунки, також напминають бути дуже обережним в працею д. Мокловського. Прошу поглянути на стор. 516 рис. 375 — листва стінна мальована в цьвітн з церкви сьв. Юра в Дрогобичі, *zdjęcie autora*; напис на листві дуже виразний, а прошу прочитати його! Автор, що так точно відрисовував цьвити, а не знав руського письма, дав доказ, що або здіймав той напис зовсім недбало, або рисував цілу річ з памяти. Також деякі руські хати, при яких написано „*zdjęcie autora*“, виглядають так схематично, мов би не були рисовані з натури, а компоновані в фантазії автора. Цікаво також, що автор, так пильно шукавши памяток людowego будівництва по всіх землях давньої Польщі, ніде не завважив такої інтересної будівлі як оборіг! Бо й се треба тямити, що д. Мокловский, хоч соціяль-демократ, захалує в своїй праці неминуче всю територію давньої Польщі, отже й Україну по Дніпро, і Шлеск і Литву та Ліфляндію і в своїх дослідах систематично пересипає та мішає памятки людовой штуки руської, польської, литовської, латиської, хоч сам матеріял декуди аж кричить против того. Взагалі методичного боку його викладу ліпше не тикати. Розуміть ся супроти того, що всі його виводни треба від разу поставити під великий знак питання; для будущих дослідників його праця буде певно доброю заохотою до нових пошукувань, але повинна заразом бути вказівкою, як не треба робити подібних праць, чи радше, чого треба уникати при такій роботі. До книжки доданий інтересний квестіонар для пошукувань на полі народної штуки; з деякими поправками його не вадило би перекласти й на нашу мову та розкинути по краю.

Ів. Франко.

Е. О. Карскій — Бѣлоруссы. Томъ I. Введеніе въ изученіе языка и народной словесности. Варшава, 1903, стор. X+466.

Найменьше знані між славянськими народами, се безперечно Білоруси. Походить се звідти, що вони не тільки не мають ніякої організації державної, ані ніяких натяків на неї, але й тому, що вони не жили досп між відродженими славянськими народами окремим житєм культурним; головна частина їх, кількаміліонова, була все ідентифікована з Велико-руссами; латинників уважано Поляками, а якусь частину Білорусів зачислювано до Українців. Білоруси, позбавлені цілковито народньої сьвідомої інтелігенції, не протестували проти операцій, роблених на їх організми. Та для кожного неупередженого дослідувача нема сумнівів у справі признання Білорусам національної окремішности й самостійности.

Проф. Карський, який присвятив уже багато праці дослідам над Білорусами, признає їм також окремішність, а новий твір його переводить її на різних полях життя від найдавніших до найновіших часів.

Новий твір проф. Карського складається з девяти самостійно заокруглених розділів. Він описує в них територію, заселену Білорусами, і подає коротку її характеристику, переводить докладно її границі на долученій етнографічній карті і вчисляє білоруські кольонії. На підставі згадок у різних давніх авторів старається схарактеризувати передісторичних жителів білоруської землі. Опісля розбирає мову тих руських племен, що жили в старині на білоруській території і виказує зародки білоруських окремішностей, які вже за литовських часів витворили окрему білоруську мову й народність. Далі подає автор історичний огляд мови за польського та російського панованя, доводячи його до найновіших часів, виказує в ній різні чужі напливи і закінчує розбором живих білоруських діалектів. Три розділи присвячені самостійним, дуже цікавим і повним оглядам білоруської етнографії (сей огляд доповнює дуже значно відому працю Пипіна), білоруських памяток давньої західно-руської мови, та теперішньої „літератури“, на скільки про неї можна говорити.

Як видно з цього праця проф. Карського дуже інтересна для кожного славіста, а вжеж найбільше для кожного інтелігентного Білоруса, якому представляє в одній книжці те, чого він доси не знав, за що не дбав та на що не звертав уваги.

Для нас спеціально інтересні дві річи в книжці проф. Карського: Етнографічна границя між Білорусами та Українцями і такі білоруські слова, вказані в автора як запозичені в чужих мовах, які приходять також у нашій мові. Я задержу ся трохи над ними.

Зазначуване етнографічних границь якогось народа, особливо в таких мішаних державах як Австрія і Росія, загалом річ трудна; та ще трудніша вона коли маємо діло з двома близько спорідненими народами, як пр. Білоруси, Великоруси і Українці; Поляки, Чехи і Словаки; Словінці і Сербо-Хорвати. Головна признака національної окремішности, се мова; та як звісно, кожда мова складається з більшого або меньшого числа діалектів. Ті діалекти, чим ближше до сусіднього спорідненого народа, тим більше зближують ся до його діалектів, а часом мішають ся і зливають ся так тісно, що треба дуже багато праці, поки рішучо буде можна сказати: тут кінчить ся один, тут зачинаєть ся другий діалект. Через те побіч мови треба при визначуваню етнографічних границь мати на оці і антропологію і фольклор і етнологію і історію і віру і т. д. відповідно до різних обставин, серед яких доводить ся етнографічній одиниці жити. Як раз така обставина заходить і між Білорусами та Українцями, тому незвичайно мусить бути обережний той, хто відріж-

нюючи такі дві близькі одиниці, не хоче наробити помилок, особливо коли при тім брак помічних студій з різних галузей науки.

Проф. Карський укладав етнографічну маву Білоруси виключно на підставі мови, а якими критеріями кермував ся при тім, наведу в дословнім перекладі.

„Українська мова має багато подібности з білоруською в звуках, формах і словарі так, що для осіб не обзнайомлених науково з обома мовами, видаєть ся розмежоване Білорусів і Українців на перший погляд дуже трудним. Ся трудність збільшаєть ся ще через те, що мішані північно-українські говори знають інколи *дз* зам. мягкого *д*, *ц* зам. мягкого *т*, тверде *р*, що декому видаєть ся типовим білоруським рисом. Та річ у тім, що тверде *р* подибуєть ся спорадично зам. мягкого *у* всіх північно-українських говорах; лишаєть ся *дз* і *ц* мягке зам. *д* і *т* мягкого, але й вони не типові, бо в кождім окремім випадку можуть бути пояснені як білоруські позички. Правда, Українці сильно не люблять дзеканя; в насьмішках над Білорусами вони підкреслюють власне ту прикмету: „Хиба лихо озме Литвина, щоб він не дзекнув“. Одиноким певним критерієм на мою думку для відріжнення Українця від Білоруса може послужити крім чисто антропольогічних прикмет та побуту, сяка або така вимова загальноруських звуків *е* та *и*, а в звязку з ними й попередніх співзвуків; у Білорусів ті звуки (або їх потомки) все мягкі, наслідком чого мягчать і попередні співзвуки, в Українців натомість ті звуки все тверді. Білорус говорить — веддзеш, міли, біці, а Українець — ведеш, мили(й), бити. Розумієть ся, що Українці не знають і *дз* — *ц* мягкого перед загальноруськими *е* — *и* та їх потомками, але в мішаних говорах Українці знають мягке *дз* та *ц* перед *е* та *і* з загальноруського *ѣ*, які бувають у них мягкі, прим. дзівуля, дзевчина; можливі в них іще *дз* — *ц* на кінці перед старинним *ѣ*: ходиць. Крім того в мішаних говорах належить звертати увагу, чи є в них акане, себто виговор: вада, нясу, чи нема; акають тільки Білоруси. Таким чином при розмежовуваню Білорусів та Українців належить звертати увагу на вимову загальноруських *е* та *и*: Білоруси ніколи не вимовляють їх твердо, з виїмком кількох слів (серце, уздечка, форми на -ей в деяких місцевостях, як злей). Коли при тім покажеть ся мягке *дз* — *ц* і тверде *р*, то говір без сумніву білоруський, хоч би иньші прикмети були українські, прим. дифтонги *юо*, *юо*, *іе*, поява *у* на місци *о* (ў новум) і ин. Не знаю, що робити в таких випадках, коли приходить тільки тверде *е* та *й* то лиш по губних *б*, *п*, *в*, *м*. Такий говір існує в околицях м. Шерешова, пруж. пов. іродн. губ. Тут мабуть у білоруськім говорі тільки що повстають українські прикмети. Тверде *е* можна почути також у білоруськім говорі м. Любеча, городн. пов. черниг. губ. і деяких иньших найбільше висупених

на полудне білоруських окраїнах (звичайно по губних і лише спорадично по д).

„Держучись таких принципів, попровадимо полудневу границю Білорусів так: рікою Наревом по більським повіті гродн. губ. до біловезької пущі; далше по р. Наревці вона перетинає останню до м. Шерешова, а звідти йде на схід трошки на північ від г. Пружан коло р. Ясельди до Каргуз-Берези; звідти захоплюючи Стричів біжить майже рівнобіжно до варшавсько-московської залізної дороги, звертаєть ся до р. Шари, а по ній переходить у мінську губернію. Від Шари йде білоруська границя приближно по р. Бобрику в полуднево-східнім напрямі до м. Лулин недалеко від ст. Лунинець, захоплюючи до білоруської території села Хотиничі, Малковичі і Дятловичі. Тут переходимо у північну частину пінського пов. Далше біжить границя по р. Припеті, при чім інколи подибують ся українські села й на північ від неї (Люденевичі), та в деяких місцях Білоруси переходять на правий її берег, прим. коло Давид-Городка, а особливо втискають ся клином у західній частині річицького пов. до границі з волинською губ. Припетю йде границя в мозирським та річицьким повіті і добігає до самого Дніпра.

„За Дніпром переходимо вже на територію чернігівської та могиливіської губ. Уся могиливіська губ. заселена Білорусами; український елемент проявляєть ся лиш у бесіді селян деяких місцевостей полудневої частини гомельського пов.; за те білоруські прикмети дуже сильні в північних повітах чернігівської губ. Інколи подибуєть ся тут і чиста білоруська мова. Через те границя білоруських говорів, перейшовши з мінської губ. Дніпро, повинна бути переведена зразу по Дніпрі на північ приближно до м. Любеча; звідти на схід у напрямі до м. Рішки і далше до Седнева; потім ломаною лінією на північ майже до границі могиливіської губ.; опісля границею новозибківського і сосницького пов. і далше на схід по новгород-сіверським пов. до р. Десни, полишаючи повітовий город на полудні. За Десною можна подибати білоруську мову в с. Юринівці; далше йде границя Десною до орловської губ. Українці „всѣхъ живущихъ къ сѣверу отъ Десны вообще называютъ задесенцами и считаютъ ихъ литвинами, несмотря на то, что въ такъ называемомъ Стенкѣ Сосницкаго уѣзда преобладаетъ чисто южнорусскій типъ“. Коли судити по описі тих говорів у Чубинського, вони білоруські. Очевидно, в північних повітах чернігівської губ. (особливо по містах) чуто й українську мову“.

Розумієть ся, сконтролювати деталічно сю границю не можна задля браку відповідних жерел. При тім треба мати на увазі, що деяка подібність у говорах на білорусько-українській границі повтаряєть ся на словацько-українській границі, на що автор не звернув уваги. Все-ж

мана дає добру підставу до дальших розслідувань і евентуальних спростовань та доповнень, які хтось мусить перевести з української сторони. Найлілше одначе були б переводжені етнографічні границі мішаними науковими комісіями сусідніх народів, та до них, а особливо на білорусько-українській границі не швидко прийде.

Перейду до другої річи, що нас інтересує, до слів, запозичених із чужих мов.

Автор добачує в білоруській мові впливи: іранські, фінські, турко-татарські, литовські, кельтські, германські, польські. Він вибирає відповідні білоруські слова і наводить побіч них їх здогадні або фактичні прототиби з вичислених чужих мов. Нашу мову поминає при тім цілком, хоч як відомо, вона витисла нестерте пятно на білоруській мові і багато слів дістало ся до білоруської при посередництві української мови (от хоч би татарські слова, а навіть багато німецьких, які автор приписує чомусь виключно польському посередництву). При помочи нашої мови можна б також на мою думку вияснити деякі слова инакше та вказати дорогу, якою вони зайшли до Білорусів. Я обмежу ся тут наведем тих білоруських слів, цитованих автором, які уживають ся в нас, бо вони будуть причинком до пізнання нашої діалектології.

Іранські впливи добачує автор в отсих словах, перенятих по його думці від Скитів (або за їх посередництвом):

Богъ, ст. інд. bhaga, перс. бага. Се слово знають усі Славяни.

жерства, рос. дресва, зенд. zarstva; у Гуцулів називаєть ся так палиця, що зам. головки має виляту металеву змію.

собака, зенд. срака, н. перс. sabah; се слово знають також Великороси і Поляки.

топоръ, перс. tabar.

хата, ст. перс. kata, н. перс. kad, kadah; очевидно, що в звязи з сим словом треба брати й німецьке Hütte.

Фінських впливів находити автор більше.

вѣхоть, фін. віхта, ест. віхт; автор сумніваєть ся про фінське походжене слова, тому що воно знає иньшим Славянам; у нас віхоть = підстїлка з соломи до чобіт.

коржъ, фін. kyrjä; корж, підпалок, палениця, пляцок — ріжні роди хліба.

лемѣшка, фін. liemi; у нас лемішку варять звичайно з житної муки; з кукурудзяної муки вона зветь ся кулеша.

ляпать, говорити не до річи, фін. läpäätä — лопати крилами; у нас: ляпати і іменик ляпа = женщина, що не годна додержати тайни.

мулить, потискати, фін. muljuta; у нас: мене мулить (= млоїть) у жолудку.

неводъ, фін. neuwot; автор додає, що се слово звісне також иньшим мовам, тому коли взяте від Фінів, то дуже давно; наше: невід.

парканъ, фін. rokkana, ест. rokan, поль. rakana.

торкать, фін. turkata = тручати; у нас: торкати — дотикати кого; недоторкайло — кого не можна діткнути ся.

хмель, фін. humala; слово приходить також в иньших славянських і не-славянських мовах.

Тюрко-татарські впливи:

небажá, тюрк. бажа, баджа = свояк; у нас: небіж; пор. також: небога; муж. вос. небоже і неборе уживають ся як погроза.

бакунъ, тюрк. мад. hago, рід тютюну.

баламуть, обманець; у нас: збаламутити дівчину; також баламут = опалка.

богатѣрь, свлач, монг. baghatur.

барышъ, тюрк. bageş; у нас також: баришувати, баришівник, баришівне.

балабанъ, говорун, тур. balâbân; у нас балабан = барабан.

бугай, тюрк. bûghâ; у нас уживають також слова: буга.

буланый, так само по російськи, поль. bułany.

булавá, тюрк. bulava.

бўсель, тюрк. buz-boz.

вóгеръ, тюрк. ajgeç; поль. ogier.

гапликъ, тюрк. гкапмак.

гарбузъ, перс. хербюзе.

гойдáцца, тюрк. hajdé; наше: гойдати ся, гойданка і гойдалка.

дудá, тюрк. düdük; у нас: дуда, муз. інструмент і маншет, звич. рлуг. дуди.

дўрень, тюрк. duran.

ёлупъ, з татарського; наше: йолоп.

кабанъ, тюрк. kaban.

кайданы, тур. kâjd, kajda.

калитá, тюрк. kaltá; у нас: калитка.

калѣ́ка, перс. k'alak'.

кандзюхъ, наше: кендюх.

канчўкъ, тур. kamçe, kançu.

каптанъ, тур. gaftân, араб. kaftân.

капшўкъ, тур. karşuk.

коўпáкъ, тюрк. kalpak.

комя́га (корито), татар. kemi, kimi — човен.

кочáнь (капусти), тюрк. koşan.

кубарі́, тюрк. хабér; наше: хабар.

курганъ, тюрк. kurkhané.

люлька, перс. lula.

постолы́, тюрк. postal.

тага́нъ, тюрк. tagan; триніг.

товáръ, тюрк. tovar; рогата худоба.

торба, тюрк. torba.

ту́тунъ, тур. tütün, наше тютюн.

учку́ръ, тюрк. učkúr, шнурок до штанів.

харчъ, тюрк. ħardž; у нас також: харчунок, харчувати.

ходзя́нинъ, тюрк. ħodža = пан; наше: хозяїн, хозяйка.

чайка, тур. kaik (човен); у нас уживаєть ся також: каюк.

черга́, тюрк. čerge; у нас також: чергувати ся.

чугу́нъ, тюрк. čujén = горнець.

шапка, тур. šabka.

У Кельтів по думці автора запозичені лише два слова :

ботъ, кельт. bottas, лат. bota; у нас: чобіт.

тынъ, кельт. dunum, ст. ір. dun = замок, у нас: пліт.

З грецької мови подає автор тільки 8 слів, між ними :

ка́дка, гр. κάδος, лат. cadus.

кила́, рос. грыжа, гр. κήλη.

ка́мень, гр. κόμινον.

криві́ца, гр. κρήνη; у нас: криниця і криниця.

ма́к, гр. μήκων.

З латинської мови подано 5 слів :

байстру́къ, лат. bastardus.

бульба, лат. bulbus, лит. búlbe.

коляда́, лат. calendae.

ко́тъ, лат. catus.

я́гня, лат. agnus.

З румунської мови наводить одно слово :

букáтка (печений хліб), рум. buscata; у нас: буката хліба = байда,
кусень хліба.

Від Готів і інших германських народів запозичено в різні часи :

бо́ндарь, нім. (Fass)binder.

бо́чка, ст. нім. batahha, н. нім. Bottich.

гни́да, гот. gnett, дав. gnid.

гуро́къ, нім. Gurke.

кнутъ, гот. hnuto, шв. knut.

коце́'ль, гот. katils; наше: котел.

кру́пы, нім. Graufe.

кульга́ць, від куля = нім. Keule, палиця; наше: кульгати.

мечъ, гот. meki.

пáсма, швед. pasma; наше: пасмо = 30 ниток у мітку.

пила, гот. flā.

ремень, ст. нім. riemo.

сталь, нім. Stahl.

Від Литовців мали Білоруси запозичити:

брогъ, лит. brágas i barāgas; автор завважує, що се слово знають іще лиш Поляки: bróg; тимчасом його знають і Чехи: brah i brh; у Лужичан називаєть ся оборіг: brozna gumno; дехто виводить се слово від нім. Heuberger; у нас крім слова оборіг є ще оборожина і оборожень (у Жел. = Pfahl vom оборіг) та обобрижско (у Жел. = Stelle, wo ein оборіг stand); етимольогія слова оборіг, не ясна, та чи не можна його зблизити до другого господарського терміну: обора? Обора означає загороду (без даху) для худоби, оборіг загороду (значно меншу і під дахом) для сїна або збіжа. Надто знане в нас слово: оббриско і оборище, що означає місце, де була обора. Тут належить також третій господарський термін: обірник = гній. Обірник стоїть звичайно на оборі, а оборіг сусїдує з оборою. Слово обора виведжено від слова оборати. Та можна сумнівати ся про влучність сього виводу. Чи не скорше стоїть воно у звязи зі словом: брати, обрати, обібрати, оббирати, вибір (поль. obór, чесь. obor, рос. оборъ). Слово обора знають також иньші славянські мови: поль. oboga, чесь. oboga, рос. заборъ, словін. obôga, серб.-хорв. obor. На разі треба полишити питанє про етимольогію слова оборіг отвертим, бо сама фільольогія тут мабуть не дасть собі ради; до помочи їй треба конечно притягти ще етнологію та історію господарства.

баріць, наше барити ся, лит. bárti = лягти.

гёрбоваць, наше гербувати = погорджувати, лит. gerbin = поважати, хвалити.

гнибиць, наше гнобити, лит. gnýbin, gnýpti — обципувати пальцями або кліщами.

гудзиць, наше гудити = ганити, лит. gúdinu, gùditi — повчати кого, просвїчувати.

швєля, лит. švėlis, запозичене, як автор каже, з нім. Schwelle; та мабуть се було навпаки.

буженина, лит. budyti = курити; у нас: вуженина і вудженина, вудити.

бурчáць, лит. burkūti, наше: бурчати.

вєнцєрь, лит. ventaris, ventaras, прус. wentere, наше: вятір, вятер, вятрик, ятер.

дзєгоць, лит. degūtas від коріня deg = горіти; наше: деготь.

клеба́ня, лит. klebonija, дім сьвященника; у нас місцево: плебанія, в поль. plebania.

клу́ня, лит. klūnas, klonas, латш. kluns.

коўшъ, лит. káušas, наше: ківш, кіш.

лайда́къ, лит. lajdōkos, латш. laidaks.

па́кля, лит. pākulos.

стадо́ла, лит. stádole, наше: стодола; пор. поль. stodoła і чесь. stodola, stodůlka.

янта́рь, лит. gentāras і jentāras; у нас: янтарь і бурштин.

гузъ, лит. gūzas, наше: гузир = спід снопа.

жло́каць (пити жадібно), лит. žliūkti = мочити; наше: жльопати.

кво́лиць (слабіти), лит. kwolyti = поважати; у нас: кволий = слабій.

литоваць, лит. letū'ti, взяте по думці автора від Німців; наше лютувати = löthen.

ска́ба (ребро), лит. skabeti = різати, skabus = острый; у нас: схаб = кавалок свин. мяса.

З польської мови мали запозичити Білоруси:

або́, поль. ابو; приходить у старо руських пам.

абѣ́, поль. абу; приходить також у старо-руських пам.

багно́, поль. bagno; пор. чесь. bahno.

барщъ, поль. barszcz; наше: борщ, рос. борщъ.

бачи́ць (видіти), поль. baczyć (уважати); наше: бачити; хорв. raziti.

бра́на, поль. brama; пор. чесь.-слов. brána, branka; словін. bramba; серб. брана.

брудъ, поль. brud; пор. церк. брудъ; луж. і словін. brud.

ва́пна, поль. wapno; пор. чесь.-слов. wárno; словін. arno і арну; серб.-хорв. varno, јарно; рос. і церк. вапно.

гузъ, поль. guz; пор. хорв. guza = фалд; мад gusa = боро.

жа́дний, поль. żaden; пор. чесь. žádný; слов. і луж. žaden.

жававѣ́й, поль. żwawy; пор. чесь. слов. žwawý.

жебра́къ, поль. żebrak; пор. чесь. слов. žebrák, žebráček.

зухъ, поль. zuch.

ликъ, личи́ць, личба, поль. lik, liczyć, liczba; автор завважує, що се слово є і в інших славянських мовах, тому не мусить бути запозичене у Поляків.

ма́ра, поль. mąra; пор. чесь. můra; словін. mar; нім. Mahr, Mähre, Mährchen.

моту́зь, поль. motuz; наше: мотуз, мотовило, мотати; мотати знане всім слав. мовам.

мо́ць (сила), поль. moc; пор. чесь. moc; луж. moz, motz; словінське mozh, muzh (від мотги); рос. мочь; церк. мощь; нім. Macht; англ. myht, might.

ницова́ць, поль. *pisować*; пор. церк. на ниць, па ничь = на виворіть па́дла, поль. *padło*; походить від слова: падати, знаного у всіх слав. мовах.

пархъ (Жид), поль. *parch*; пор. луж. *perhaj*; хорв. *perhut*; рос. пархатый.

паскуда, поль. *paskuda*; у нас є також: паскудник, паскудити.

па́ха, поль. *pacza*; пор. рос. пахъ; чесь. *pažď*; слов. *pažd*; луж. *paža*.

пи́льнова́ць, поль. *pilnować*; пор. чесь. слов. *pilný*, луж. *pilné*.

поку́та, поль. *rokuta*; пор. чесь. слов. і луж. *rokuta*.

присмаки, поль. *przysmaki*; пор. нім. *Geschmack, schmackhaft*.

склепъ (пивниця), поль. *sklep*.

сма́жиць, поль. *smażyc*; пор. чесь. слов. *smažiti*; нім. *schmatzen*.

смокъ, поль. *smok*; пор. чесь. *zmek* побіч *drag*; у інших Славян уживається похідних слів від *Drache, draco*; церк. смокъ.

спри́тний, поль. *sprytny*.

сту́жка, поль. *wstażka*, наше: стяжка (тягнути, стягати, застягати); пор. чесь. *stauha*; слов. *stuha, stužka*; церк. встугъ.

трыма́ць, поль. *trzymać*, наше: тримати.

тро́хи, поль. *trocha*; пор. чесь. слов. *trocha, trochu, troška*; луж. *trócha, troschku*.

хапа́ць, поль. *chapać*; пор. чесь. *charati*; рос. хапать, хапнуть; церк. хапати; лат. *capio*; грець. *ἄπτομαι*.

цыркаць, поль. *cykać*; я не знаю, де і як часто уживається в польським се слово; у нас уживається воно загально в значіню дойти: вициркай корову.

ша́рнаць, поль. *szarpać*; пор. лат. *carpere i sarcere*; гр. *ἀρπάζω*; нім. *schärben*.

шлю́бъ, поль. *ślub*; пор. чесь. *slib*; луж. *slúb i szlub*; словін. *obluba*; нім. *Gelübde*; (наше: любити).

шма́ть (кусник), поль. *szmat*, наше: шматок; у польській мові уживане те слово рідко.

шту́рхаць, поль. *szturczać*; пор. чесь. *strkati*; луж. *storkam*.

ва́биць, поль. *wabić*; пор. чесь. *wabiti*; словін. *vabiti*; серб. хорв. *vabiti i variti*; рос. вабить.

вита́ць, поль. *witać*; пор. чесь. *vitati*; луж. *witam*; рос. і цер. витати = зайти до кого, також: витаніє, витатель; наше: повитанє, привіт.

га́мбиць, поль. *hańbić*; пор. чесь. *zhanobiti, hanba*; луж. *hanuba*; слов. *hamba*; церк. гажда; дань. *haun*; нім. *Hohn*.

караска́ца, поль. *karaskać*.

лэпскі́й, поль. *łebski*; пор. чеськ. *lerú*; словін. *lier*; хорв. серб. *lér, ljer*; церк. лѣпъ (comp. ліпший).

нехлюя, поль. niechluja.

плюгавый, поль. plugawy.

посѣдаць, поль. posiadać; пор. чесь. posednūti; словін. possideti; хорв. posjesti; рос. посѣсть.

пота́й, поль. potaj; пор. рос. потаивать, потаенный; хорв. potajali, potajni.

пречь, поль. precz; знане всім славян. мовам.

пріємно, поль. przyjemnie; пор. чесь. слов. příjemný; хорв. prijmljen; (походить від: приймати).

притомный, поль. przytomny; пор. чесь. přítomný; слов. pritomni.

прóша, поль. proszę; пор. чесь. prositi; слов. і словін. prositi'; серб.-хорв. prositi; рос. просить.

пэўне, поль. pewnie; пор. чесь. pevně.

слóта, поль. słota; пор. чесь. slota; рос. слота; словін. shlóta; пім. Schlot.

шуйя, поль. szuja; пор. церк. шоуи; також: шуйство.

щўра, поль. szczur; у рос. се слово означає птаха.

На кінці автор наводить слова, взяті з чужих мов, які одначе зайшли до білоруської через польську. Між ними є отсі:

бóхонъ, поль. bochen(ek), нім. Bache.

бра́га, поль. braha, нім. Bröhe.

брыль, поль. bryl (майже неуживане), італ. ombrella.

бу́лка, поль. bułka, нім. Beule.

бу́ся, поль. buzia (поцілуй), тюрк. bus; чи не швидше з нім. Busen?

ва́га, поль. waga, нім. Wage.

ва́рта, пол. warta, нім. Warte.

ва́ртый, поль. wart, нім. wert.

во́рчикъ, поль. oczuk, нім. Ortscheit.

во́цэтъ, пол. ocet, лат. ocetum.

вѣ́жа, поль. wieża.

аркушъ, поль. arkusz, лат. arcus.

аренда́рь, поль. arendarz, сер. лат. renda, renta.

аре́штъ, поль. areszt, сер. лат. aresta.

арма́та, поль. armata, лат. armata.

ба́киръ, поль. na bakier, д. нім. bak ker'.

балéя, поль. balja, д. нім. Balje.

ба́лька, поль. belka, нім. Balken.

ба́нда, поль. banda, італ. banda.

барбі́ла, поль. baryła, фран. baril.

бла́зень, поль. błazen, чесь. blázen.

брако́ваць, поль. brakować, нім. Brack.

- брук, поль. bruk, нім. Brücke.
 бурштѣнъ, поль. bursztyn, нім. Bernstein.
 брыка, поль. bryka, нім. Barutsche, сер. лат. birota.
 воніты, поль. wymity, лат. vomere.
 гакъ, поль. hak, нім. Hacken.
 гандэль, поль. bandel, нім. Handel.
 гárdый, пол. hardy, чесь. hrdy.
 гвалтъ, поль. gwałt, нім. Gewalt.
 гебель, поль. hebel, нім. Hobel.
 гомонъ, поль. gomon(?), сканд. gaman.
 грабаръ, поль. grabarz, нім. Gräber.
 грунтъ, поль. grunt, нім. Grund.
 гўльтай через Поляків мабуть від Українців, а до них зі сходу.
 дахъ, поль. dach, нім. Dach.
 дежá, поль. dzieża, нім. Döse.
 дротъ, поль. drut, нім. Draht.
 друкъ, поль. druk, нім. Druck.
 дя́коваць, поль. dziękować, нім. danken.
 едвábъ, поль. jedwab, чесь. hedváb.
 жартъ, поль. żart, нім. Schertz.
 жегна́ць, поль. żegnać, лат. signare.
 каба́тъ, поль. kabał, пер. kabā.
 ка́валъ, поль. kawał, нім. Kavel.
 кáливо, поль. kaliwo, грец. κόλυβον.
 ка́хля, поль. kafel, нім. Kachel.
 ква́пиць, поль. kwapić, нім. Quabbe.
 кировáць, поль. kierować, нім. kehren.
 кишéнь, поль. kieszeń, тур. k'ésé.
 клéцки, поль. kluski, нім. Klösschen.
 клі́мка, поль. klamka, нім. Klinke.
 коўдро, пол. kołdra, нім. Kolter.
 ко́бра, поль. komora, гр. *καμάρα*, лат. samara.
 ко́ноўка, поль. konewka, нім. Kanne.
 корáли, поль. koral, гр. *κοράλλιον*, лат. corallium.
 коштовáць, поль. kosztować, нім. kosten.
 кра́ма, поль. krama(?), нім. Gram.
 кра́ты, поль. kraty, лат. crata.
 кро́ква, поль. krokiew, сер. гор. нім. Chraso.
 кў́ля, поль. kula, сер. нім. Kule, шв. kula.
 кутáсь, поль. kutas, тур. тат. guthás.
 кў́фа, поль. kufa, нім. Kufe.

- ланцугъ, поль. łańcuch, нім. Lehnzug.
лѣта, поль. lata, нім. Latte.
лѣйцы, поль. lejce, нім. Leitseil; наше: ліци.
лихтаръ, поль. lichtarz, нім. Leuchter.
лѣкшны, поль. łokszyny, тур. lakşé.
лямовѣць, поль. lamować, франц. lame, лат. lamina.
магли, поль. magiel, нім. Mangel.
майстѣръ, поль. majster, нім. Meister.
маляръ, поль. malarz, нім. Maler.
мѣры, поль. miary, нім. Bahre
матерія, поль. materja, лат. materia.
мѣля, поль. mila, нім. Meile.
мѣна, поль. mina, франц. mine- або італ. mina.
млынъ, поль. młyn, нім. Mühle, італ. mulino.
мўляръ, поль. mularz, нім. Maurer.
мўсиць, поль. music, нім. Muss.
мўрза, поль. murza, від maurus.
муръ, поль. mur, лат. murus.
мярковѣцца, поль. miarkować się, нім. merken.
нѣрка, поль. nerka, нім. Niere.
обцѣсь, поль. obcas, нім. Absatz.
обцугі, поль. obcegi, нім. Hufzange.
окуляры, поль. okulary, лат. oculus.
паральошъ, поль. paraliż, гр. лат. paralyticus.
парѣхвія, поль. parafia, лат. parochia.
пѣлка, поль. piłka, лат. pila.
плѣйстѣръ, поль. plaster, нім. Pflaster.
пляма, поль. plama, франц. blâme.
пляць, поль. plac, нім. Platz.
пончѣха, поль. pończocha, сер. г. нім. Buntschuoeh.
прасѣваць, поль. prasować, нім. pressen.
прѣца, поль. praca, гр. πράσσω.
прѣба, поль. próba, нім. Probe.
прѣваръ, поль. browar, нім. Brauerei.
пўшка, поль. puszka, нім. Büchse.
пўтѣль, поль. pytel, нім. Beutel.
рѣда, поль. rada, нім. Rath.
раабѣнка, поль. rozynka, нім. Rosine.
ратўнокъ, поль. ratunek, нім. Rettung.
рахѣвацца, поль. rachować się, нім. rechnen.
рѣшта, поль. reszta, нім. Rest.

- скв́арка, поль. skwarek, нім. Schwarte.
 ски́ба, поль. skiba, д. нім. Skeebe (Scheibe).
 скрѣ́ня, поль. skrzynia, лат. scrinium.
 слима́къ, поль. ślimak, лат. limax.
 спи́ца, поль. śpica, нім. Spitze (шпиця).
 стольма́хъ, поль. stelmach, нім. Stellmacher.
 стрихъ, поль. strych, нім. Strich.
 су́фитъ, поль. sufit, итал. soffito.
 тра́фіць, поль. trafić, нім. treffen.
 ту́зинъ, пол. tuzin, нім. Dutzend.
 тынкъ, поль. tynk, г. нім. Tünche.
 тѣрпѣнты́на, поль. terpentyna, нім. Terpentin, гр. τερεβινθίνη.
 фалшъ, поль. fałsz, нім. falsch, лат. falsus.
 ф́аска, поль. faska, нім. Fass.
 фу́рманъ, поль. furman, нім. Fuhrmann.
 холя́ва, поль. cholewa, лат. caliga.
 ца́лѣўка, поль. calówka, нім. Zoll.
 цвѣкъ, поль. ćwiek, нім. Zweck.
 це́баръ, поль. ceber, нім. Zober.
 цыбу́ля, поль. cebula, нім. Zwiebel, лат. caepulla.
 цытв́оръ, поль. cytwar, г. нім. Zitwar, араб. zedwar.
 ца́гла, поль. cegła, нім. Ziegel, лат. tegula.
 ча́покъ, поль. czepek, сер. лат. capra.
 ша́бля, поль. szabla, нім. Säbel.
 ша́ли, поль. szalka, нім. Schale.
 шанова́ць, поль. szanować. нім. schonen.
 ша́танъ, поль. szatan, нім. Satan, тур. şajtan.
 ша́фа, пол. szafa, д. нім. Schaff, гр. σκάφιον.
 шва́геръ, поль. szwagier, нім. Schwager.
 ше́легъ (шелюг), пол. szeląg, нім. Schilling.
 шѣ́лма, поль. szelma, нім. Schelm.
 ши́ба, поль. szyba, нім. Scheibe.
 ши́нка, поль. szynka, нім. Schinken.
 шинкъ, поль. szynk, нім. Schenke.
 шкло, поль. szkło, ротс. stikls.
 шкóда, поль. szkoda, нім. Schade.
 шлякъ, поль. szlak, нім. Schlich.
 шляхта, поль. szlachta, ст. нім. Slakta.
 шмельць (смалець), поль. smalec, нім. Schmelz.
 шну́ръ, поль. sznur, нім. Schnur.
 шпѣ́лька, поль. śpilka, нім. Spille.

шпунть, поль. szpund, нім. Spund.
 шрам, поль. szram, нім. Schramme.
 шротъ, поль. szrót, нім. Schrot.
 шрúба, поль. śruba, нім. Schraube.
 штаба, поль. sztaba, нім. Stab.
 штúка, поль. sztuka, нім. Stück.
 я́тка, поль. jatka, нім. Hütte.

Далі наводить автор іще рідко уживані слова і то не між народом; із тої причини я пропускаю їх.

Приглянувши ся всім виписаним словам, можна завважати, що навіть ті, яких вивід добрий, не все походять як раз із тої мови, з якої тут цитовані. Що до польонізмів, то автор рішучо переборщив і то головню тому, що не узглядив української мови. Як ми бачили, багато таких польонізмів подибуєть ся в иньших славянських мовах; а в таких разі чому вони не можуть бути власністю Білорусів, або чому не признати їм російський вплив (коли такий є) чи український. Як відомо, Українці належали довго разом із Білорусами до одної організації державної, крім того етнографічно сусідують із собою, мають навіть деякі спільні літературні памятки, тож і мали вплив на Білорусів. Досить порівнати український фольклор із білоруським, аби переконатися про величезний вплив першого; значить, він був також і в мові. Так само треба брати й ту групу чужих слів у Білорусів, які мали дістатися до них через Поляків. Безперечно, багато з них дістало ся, але що не всі, се також певна річ. Таж турецько-татарські, грецькі, румунські слова мали найкоротшу дорогу до Білорусів через Українців; але й латинські та німецькі слова не все йшли через Поляків; перші були нераз запозичувані через Українців у Румунів, другі просто у Німців, яких усе жило багато між Українцями. При студіях над язиковими запозичуваннями треба проте все мати на оці історію дотичної мови. *В. Гнатюк.*

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisji antropologicznej A. U. w Krakowie, t. VII, Краків 1904.

Етнографічна частина „Матеріялів“ містить пять розвідок і статей, з котрих одна „O. Kolberg. Pokucie, wydał dr. Stanisław Zdziarski“ була вже обговорена в „Записках“.

Найбільше матеріялу приносить праця Д-ра Владислава Косіньского „Materyały etnograficzne(,) zebrane w różnych okolicach Galicyi zachodniej“ (стр. 1—86), яка служить продовженням його давнійшої праці, уміщеної в V і VII томі „Zbiornu wiad. do antr. kraj.“. Її вартість підносять паралелі, зачерпнені з кільканадцятьох розвідок, що дотикають

до розслідуваних ним околиць і предмету. Цілий матеріал розміщений в таких рубриках: А) Демонологія, В) Чарівниці, чари, уроки і замовляння, С) Природа а власне світ звіривний і рстинний та метеорологія, D) Чоловік, його житє, господарство і т. и., його погляди, вірування і пересуди, привязані до поодиноких днів в році, Е) Релігійні і моральні погляди. Деякі річи заслугоють уваги. Наведу дещо цікавійше. В Чорнім Дунайци думають, що тому доторкають ся трумною порога, коли виносять мерця з хати, щоби дідько не зашкодив домови. Сей погляд цікавий тим, бо звичайно думають, що тоді мерлець пращаєть ся в послідне з своїм домом. В Йорданові думають знов, що не годить ся дотикати трумною до порога, бо тоді умирало би більше людей з тої хати: поріг поливають на той час водою (с. 83 № 60). У Високій, мисленицького пов. місто порога поливають самого мерця, щоби худоба добре доїла ся (ст. 22 № 29). Блудні огники називають в деяких околицях сьвентосуфк'ами або нічними богинками. Не лишень палець умерлого але також і кість помагають влодіям обкрадати (с. 18 — 19 № 33 — 34). Щоби когось охоронити перед яким нещастем вбивають ніж в одвірок; так пр. роблять в Макові і Єльсьні, щоби худоби не причепило ся яке лихo (с. 23 № 46); в Пісажовицях, бельського п. встромяють ніж в ногу від стола, щоби хлопця не взяли до війська (стр. 19 № 35). Смерть заповідає курка, як піє (с. 32 № 121), далі, коли стіна, повала або який зняряд в хаті затріщить (с. 83 № 48); коли нес перед хатою завне, де лежить хорий (с. 36 № 173). Коли свиня порне твердий ґрунт, будуть умирати старі люди, коли мягкий молоді (с. 38 № 197). Як би хто ходив на сьвятий вечер босо або встав від столу, то мусить умерти (стр. 76); так само умре той, кому випаде ложка з рук в час сьвятої вечері (с. 76 № 124); на смерть вказує також дим, коли утікає в двері. Доховали ся сліди поважання печи: щоби теля було товсте, обтирають йому писок об піч (с. 22 № 24). Коли молода приїде до молодого в виправую, кладе дружба перину на піч, щоби молоді мали багато дітій (с. 60 № 32).

Ян Сьвентек подав етнографічні матеріали в Борової (87 -- 121). Се доповнене до його більшої праці „Lud nadgrabski“ і не містить майже нічого такого, чого би там не було. Про 1846 рік оповідають, що пани спровадили собі тоді якихсь там „Polaków“, щоби хлопів забивали; тому то хлопи мстили ся на панах (с. 95). А. 2. с. α) оповідане: цісар і мудрий хлоп, β) донька хлопа приходить ні вершком ні пішки, γ) хлоп відповідає цісареві, що один гріш віддає, другий позичає, третій вкидає в болото, четвертий закопує в землю, а пятій ховає для себе (стр. 102 - 3). Се оповідане причепляють декуди до цісаря Йосифа II. δ) Хлоп пише лист до цісаря і жалує ся на свою кривду.

Стр. 110 № 7. а) Ісус Христос учить сьв. Петра, що не був вдоволенний з його постунованя. Стр. 111. Хреста не вільно переставляти.

Казимір Карчмарчик зібрав „Podania ludowe w Wiśniczu i okolicy“ (с. 122—140), де находимо багато переказів, привязаних до поодиноких місцевостей, будівель і т. и. Цікаві спомини про історичні особи.

Дуже цікава стаття Реґіни Лілієнтальнової п. в. „Dziecko żydowskie“ (с. 141—173). Богато аналогічних поглядів і вірувань можемо знайти у нас, а також у иньших народів Європи і других континентів. Вказує се на певну паралельність деяких явищ, з якою стрічаємося і деінде. Видно се головню при забавах. Більшу половину з них обробив Andree в своїх „Ethnogr. Parallelen“ і виказав їх загальне розпросторенє. Те саме можна би також зробити з деякими иньшими грами, наведеними у Лілієнтальнової. Одначе не усі народи знають усі забави; у Жидів приміром деякі забави питомі, як пр. усі обрядові гри. Більшість знова перенята від місцевої людности. Ся обставина саме для жидівських дїтий характеристична. Я сам бачив в Бережанах, як міські жидики наслідували наші забави, а навіть сьпівали руські пісні (І шумить і гудить). З наведених в розвідці забав нема майже ані одної, котрої би не знали наші школярі. Вчислю сесї забави: гра в пера, в гузики, в карти (21), в шибеницю, в млина, в вівці і вовка, в мету, в варцаби, здіймованє швурочків з пальців, в цет чи лїшка, в пилку, в лапанки, небо-некло, в орїхи, в кістки, в таракальце, в коника і т. и.

Археологічні й антропологічні статі сього тому будуть обговорені осібно.

З. Кузеля.

Видання й статі обговорені в науковій хроніці й бібліографії сього тому:

Ks. Jana Wielewickiego T. J. Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów n św. Barbary, I—IV.

Magyarország közoktatásügye az 1903 évben, 1904.

A. Brückner — Starożytna Litwa, 1904.

В. Ключевскій — Курсь русской исторіи, I, 1904.

Н. Рожковъ — Обзоръ русской исторіи съ соціологическо́й точки зрѣнія, I, 1903.

— Городъ и деревня въ русской исторіи, 1902.

М. Довнаръ-Запольскій — Книга для чтенія по русской исторіи, 1904.

Радзивиловская или Кенигсбергская лѣтопись, I—II, 1902.

В. Сизовъ — Миниатюры Кенигсбергской лѣтописи, 1905.

А. Шахматовъ — О такъ называемой Ростовской лѣтописи, 1904.

- Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. XIII, 1904.
- А. Brückner — Mikołaj Rej, 1905.
- Н. Дашкевичъ — Общевіе Южной Руси съ Югославянами въ литовско-польскій періодъ ея исторіи, 1904.
- Ю. Яворскій — Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ, 1904.
- Г. Павлуцкій — О деревянныхъ рѣзныхъ изображеніяхъ „путтовъ“ въ южнорусскихъ церквахъ XVII—XVIII в., 1904.
- Д. Эварницкій — Источники для исторіи Запорожскихъ козаковъ, I—II, 1903.
- В. Модзалевскій — Слухи о назначеніи Кантакузина гетманомъ Малороссіи, 1904.
- И. Свѣнцицкій — Церковно- и русско-славянскія рукописи публичной бібліотеки Народнаго Дома во Львовѣ, 1904.
- Рукописи бібліотеки Народнаго Дома во Львовѣ, 1905.
- М. Bobrzyński, W. L. Jaworski i J. Milewski — Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi, 1905.
- L. Léger, Souvenirs d'un slavophile, 1905.
- О. Мончаловскій — Письма П. А. Кулиша относящіяся къ времени и цѣли его пребыванія во Львовѣ, 1904.
- К. Mokłowski — Sztuka ludowa w Polsce, 1903.
- Е. Карскій — Бѣлоруссы, I, 1903.
- Materyały antropologiczne-archeologiczne i etnograficzne, VII, 1904.
-

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 13 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII à 3 Kronen, Bd. V u. VI à 4 Kr. Bd. XI 6 Kr.

2. Beiträge zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil).

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—15 ukrainisch und deutsch.

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg,

Ozarnieci-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LVII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

- A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:
1. Sieben Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekcij) B. I—IV u. VI—VII enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569). Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Culturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
  2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIII.
  3. Juridische Zeitschrift, bis jetzt XII Bde, à 2 Kr.
  4. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt V Bde à 3 Kr.
  5. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
- B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 6 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcij), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykarij. Preis 4 Kr. Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 7 Kr. 20 H., B. II. Erzählungen, Bd. III., 2 Theil, Übersetzungen. Preis geb. à 4 Kr.
- C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 8 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. VI—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkeyvč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.
- D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizien, 5 Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
  2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. I Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
  3. Kotljarevskij, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

НБ ПНУС

658034